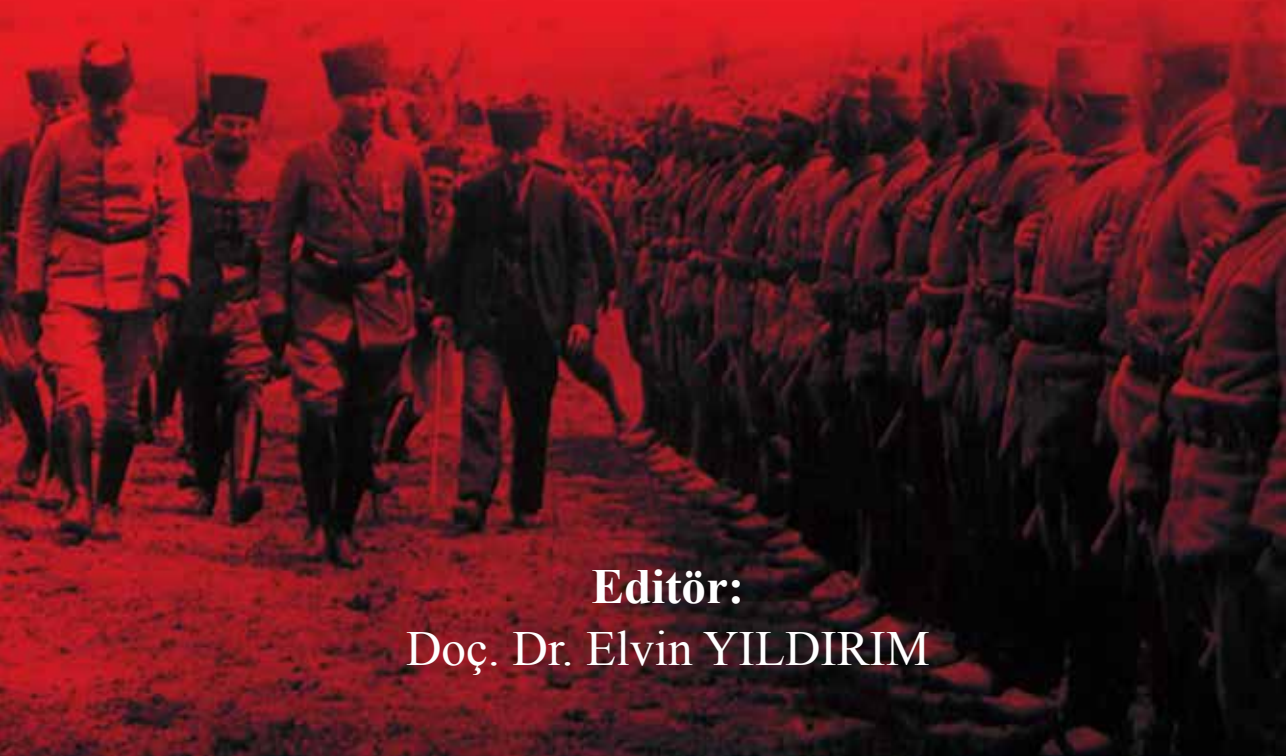

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN
MUDANYA MÜTAREKESİ'NE:**

**MİLLİ
MÜCADELENİN
100.YILI
ARMAĞANI**

(1922-2022)

Editör:

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN MUDANYA MÜTAREKESİ'NE:
MİLLİ MÜCADELENİN 100.YILI ARMAĞANI
(1922-2022)**

İmtiyaz Sahibi

Doç. Dr. Mustafa AYDIN

Yayın Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Reşat BAŞAR

Editör:

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM

E-ISBN

978-625-7783-68-2

Kapak ve Sayfa Tasarımı

İstanbul Aydın Üniversitesi Görsel Tasarım Koordinatörlüğü

Basım Yeri ve Yılı

İstanbul / 2023

Copyright @ İstanbul Aydın Üniversitesi

Bu Kitabın tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Bu kitabın tüm hakları, İstanbul Aydın Üniversitesi'ne aittir.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN
MUDANYA MÜTAREKESİ'NE:**

**MİLLİ
MÜCADELENİN
100.YILI
ARMAĞANI**

(1922-2022)

BAŞKAN'DAN

İstanbul Aydın Üniversitesi, kendini geliştirme olanakları ve niteliklerine sahip ülkemizi dünya platformunda en iyi şekilde temsil edecek, Ulu Önder Atatürk'ün ilke ve inkılapları ışığında ilerleyerek ülkemizi lider ülkeler konumuna yükseltecek; araştıran, sorgulayan ve üreten, yaşam için gerekli bilgileri kazanmanın yanı sıra kendini her alanda yenileyen öğrenciler yetiştirme gayretini sürdürürken, yaptığı çalışmaları geniş kitlelere ulaştırarak bunlardan faydalanılması yönünde toplumsal fayda için de gayret etmekte olan bir eğitim kurumudur.

İstanbul Aydın Üniversitesinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında bilimsel çalışmaları ile kamuoyunun aydınlatılması üzerine, bilim çevrelerine ve özellikle genç kuşaklara aktarılmak amacıyla etkinlikler düzenlemekte ve bilimsel eserler neşretmektedirler. Üniversitemizin bu iki değerli birimi tarafından düzenlenen “*Büyük Taarruz'dan Mütareke'ye 100. Yıl Sempozyumu*” da son zamanlarda yapılmış ve tarihimizin bir dönemine ışık tutacak bilim adamlarının bir araya gelmesi ile gerçekleştirilmiş önemli bir akademik toplantıdır. *Büyük Taarruz'dan Mütareke'ye 100. Yıl Sempozyumu* kapsamında sunulan araştırma eserleri İstanbul Aydın Üniversitesi yayımları arasından neşredilerek bilim dünyasına kazandırılmış ve gelecek nesillerin istifadesine sunulmuştur.

Öğrencilerimize sadece belli bir kariyer süresince yetecek bilgiyi değil, hayat boyu ihtiyaç duyacağı bilgi ve deneyimi elde etmesini sağlayacak, değerlerinden ve köklerinden kopmadan ulusal kimliğine sahip çıkarak dünyadaki rekabet ortamında var olacak bir zihin alışkanlığı kazandırmak amacıyla Cumhuriyetimizin 100. yılında hazırlanan bu eserle, Millî Mücadele ve Millî Mücadeleyi kutlu sonuca götüren Büyük Taarruz'un, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin hangi şartlarda gerçekleştiğinin bir kez daha hatırlatılmasıyla millî hafızamızı canlı tutarak ülkemizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştıracak gençlerin yetiştirilmesine katkı sağlanacağına gönülden inanıyorum.

Doç. Dr. Mustafa AYDIN

İstanbul Aydın Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

REKTÖR'DEN

2023 ülkemizi, tüm fertleri ve kurumları ile heyecanlandıran, Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yıl dönümüdür. Öğrencisi, akademik personeli ve yönetim kadrosuyla üniversitemiz, bu büyük coşkuyu gelecek nesillere taşımak üzere birçok bilimsel etkinliğe imza atmak kararlılığındadır.

Birinci Dünya Savaşı sonucu İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı toprakları İtilaf güçlerinin işgaline açılmıştı. Anadolu topraklarının işgale uğraması, Türk Milleti tarafından kabul görmediği gibi birçok bölgede de direnişlerle karşılaşmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastıktan sonra, işgale uğrayan yerlerde filizlenmiş direnişlerin milli bir mücadeleye dönüşmesi için çalışmalar yapmak üzere yoluna devam etti. Anadolu'da bulunan kolordu komutanları ile Amasya'da yaptığı toplantıda, bu mücadelenin hedeflerini belirleyen Misak-i Milli belgesini hazırlamış, işgallere karşı mücadelenin esaslarını görüşmüştür. Burada alınan kararlar, Anadolu vilayetlerine Amasya tamimi diye bilinen belge ile iletilmiştir. Daha sonra bölge vilayetleri temsilcilerinin Erzurum'da yapacağı kongreye katılmak üzere Erzurum'a geçmiş ve burada toplanan kongreye katılıp başkanlık etmiştir. Katılan delegelerle birlikte Millî Mücadelenin amaç ve hedeflerini şekillendiren kararları alıp tüm dünyaya ilan etmişlerdir.

Erzurum'da toplanan kongreden sonra Sivas'a geçilmiştir. Burada daha geniş bir katılımıla gerçekleşecek olan kongre için çalışmalara başlanmış, tüm Anadolu ve İstanbul'dan gelen delegelerin katılımıyla toplanan kongrede alınan kararlar ve belirlenen esaslar İstanbul'da yeni üyelerle toplanacak Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda karara bağlanması için çeşitli illerden seçilmiş milletvekilleri ile İstanbul'a iletilmiştir. Sivas'tan sonra Ankara'ya geçen Mustafa Kemal burada; yer yer işgale uğrayan Anadolu topraklarındaki direnişleri, işgale uğrayan toprakların kurtarılması için yapılacak harekâtı ve henüz işgale uğramamış vilayetlerde Millî Mücadele aleyhine çıkartılan isyanları bastıracak kuvvetleri düzenlemek üzere karargahını kurmuştur.

İstanbul'da yeni milletvekilleri ile toplanıp çalışmaya başlayan Meclis-i Mebusân'da, milletvekillerinin imzalayarak gündeme aldığı Türklerin çoğunlukta olduğu vilayetlerin durumu ve Amasya'da yapılan toplantıda belirlenmiş Misak-ı Milli hudutları gibi konuların görüşüleceği esnada Meclisin işgal kuvvetleri

tarafından basılarak dağıtılması ve birçok milletvekilinin tutuklanarak yargılanmak üzere Malta adasına sürülmesi üzerine Mustafa Kemal işgal kuvvetlerinin dağıttığı meclisten tutuklanmaktan kurtulan milletvekillerini Ankara'ya çağırmıştır. Temsilcisi olamayan vilayetlerde yapılan yeni seçimlerle seçilen milletvekilleri ile Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına karar verilmiştir. Ankara'da açılan meclis ile Türk Millî Mücadelesi yeni bir safhaya ulaşmıştı. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı artık bu yüce meclisin kararları ile yürütülecekti. Mustafa Kemal, meclis tarafından Başkomutan seçilerek işgale uğrayan vatan topraklarının kurtarılması ile görevlendirilmişti. Tüm milletin desteği ile Millî Mücadele Kurtuluş Savaşı aşaması başlatılmış ve Anadolu'nun tamamı ve Trakya işgalcilerin elinden alınmıştır. Türk Milletine dayatılan Sevr belgesi yırtılarak işgalciler yeniden masaya oturtulmuş ve Lozan antlaşması ile tüm bu zaferler Cumhuriyetin ilanı ile taçlandırılmıştır. Dünyanın diğer bölgelerindeki halklara örnek bu büyük mücadelenin devamında yüz yıldır bu topraklarda hür ve müreffeh yaşamamızın bize sunduğu imkanlarla Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Tarih Bölümü iş birliği ile gerçekleştirilen "Büyük Taarruz'dan Mütareke'ye 100. Yıl Sempozyumu" Cumhuriyetimizin 100. yılında üniversitemiz adına gerçekleştirilmiş önemli bir akademik etkinlik ve devamında üniversitemiz yayınları arasından neşredilen bu tebliğ kitabı da Cumhuriyetimize bir armağan niteliği taşıması açısından önemlidir. Değerli akademisyenlerin çalışmalarından oluşan bu çalışma, Millî Mücadele'nin askeri ve siyasi bakımdan dünya tarihindeki eşsizliği bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu vesile ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hangi şartlarda ve ne zorluklarla kurulduğu tekrar hatırlanmaktadır. Çalışmanın, en başta Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık üzerine çıkarmayı görev olarak verdiği gençler olmak üzere istifade edecek tüm okuyuculara katkı sağlamasını temenni ederim.

Prof. Dr. Yadigar İzmirli
İstanbul Aydın Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basması ve tüm güçleri örgütleyebilmesi ile işgaller karşısında Millî Mücadele tek yürek olmayı başardı. 22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi, 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi, 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi ve 23 Nisan 1920 TBMM açılması ile İstiklal Mücadelemizin teorik safhası tamamlanmış, I ve II. İnönü Savaşları, Sakarya Meydan Savaşı, Büyük Taarruz ve 9 Eylül 1922'de Yunan kuvvetlerinin İzmir'den denize dökülmesi ile de pratik safhası tamamlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Millî Mücadelesini zafere ulaştıran kadronun önünde artık diplomatik safha kalmıştı. 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Anlaşması ve 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması ile Türk milletinin Anadolu coğrafyasındaki eşi benzeri görülmeyen mücadelesi başarı ile noktalamıştı.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılan Türk Milli Mücadelesi, yarattığı etki ve ilham ile 20. yy boyunca dünyada muhtelif kıtalara yayılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk 10. Yıl Nutku'nda *“Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârâne yürütmesine borçluyuz. Fakat yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.”* ifadesi ile Cumhuriyetimizi ve milli kültürümüzü daima yükseltmeyi Türk milletinin omuzlarına milli bir miras olarak bırakmıştır.

Bu sebeple Cumhuriyetimizin 100. yılında Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve inkılapları doğrultusunda ve bilimin doğruları ışığında çalışmalarımıza devam etmekteyiz. İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü iş birliğinde 19.10.2022 tarihinde düzenlediğimiz *Büyük Taarruz'dan Mütareke'ye 100. Yıl* Sempozyumu bu kapsamda alanında uzman birbirinden değerli bilim insanlarının katılımı ile gerçekleşmiş, Türk Milli Mücadelesi ve sonrası çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır. Elinizdeki bu eser

değerli alan uzmanlarının son yıllarda yaptıkları araştırmalarının sonuçlarını içermektedir. Cumhuriyetimizin 100. yılında bu çalışmayı hazırlamamızda desteklerini esirgemeyen İstanbul Aydın Üniversitesi'nin değerli yöneticilerine ve esere özgün çalışmaları ile değer katan kıymetli ilim adamlarımıza teşekkür ederiz.

Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Milli Mücadele'de görev atılmaktan kaçınmamış silah arkadaşlarının ve şehadet mertebesine ulaşmış yiğit Mehmetlerimizin ruhu şad olsun.

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM

İstanbul Aydın Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü

İÇİNDEKİLER

Başkan'dan	4
Rektör'den	5
Sunuş	6
Hasip Saygılı Düşmanla İş Birliği Ve Antep Ermenilerini Sonu	10
Bülent Yıldırım Mudanya Mütarekesi'nin Ardından Trakya'dan Bulgaristan'a Göç Eden Ermeniler ve Bulgaristan'daki Durumları	23
Mehmet Hakan Özçelik Büyük Taarruz'dan Mütareke'ye-100.Yıl.....	39
Ramazan Erhan Güllü Mondros Mütarekesi Sonrası Başlayan Ermeni Ve Rum Patrikhanelerinin İş Birliğinin Mudanya Mütarekesi Sonrası Sona Ermesi.....	54
Tuğba Eray Biber Giresunlu Topal Osman Ağa'nın Batı Cephesindeki Faaliyetleri	71
Alihan Limoncuoğlu Sakallı Nurettin Paşa ve Kurtuluş Savaşı'ndaki Rolü.....	87
N. Selcen Korkmazcan İtilaf Devletleri'nin 1922 Baharında Ateşkes Ve Barış Teklifleri	93
Naim Babüroğlu Büyük Taarruz'un Askeri Strateji Açısından Değerlendirilmesi	104

DÜŞMANLA İŞ BİRLİĞİ VE ANTEP ERMENİLERİNİ SONU

Prof. Dr. Hasip Saygılı^{1*}

Mondros Mütarekesinin getirdiği şartlar Çukurova, Antep ve Maraş bölgesinde “Küçük Ermenistan” kurulması girişimlerine sebep olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı imparatorluğunun son dönemi hariç yüzlerce senedir nüfusun ezici çoğunluğuyla genel olarak huzur ve uyum içinde yaşayan Ermeniler, Fransız işgal gücünün destek ve himayesinde Türklere silahlı muhasamata başlamıştır. Ancak Milli Mücadele’nin Güney Cephesinde Fransızların kesin başarısızlığı Antep Ermenileri için bir dönüm noktası olmuştur. Bu çerçevede Sakarya zaferinden sonra Güney Anadolu’dan 1921 sonundan itibaren Ermeni nüfusunun çekilmesi 20 Ekim 1921 tarihli TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında yapılan Ankara Anlaşması’nın bir yan ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeye göre bölgede işgal gücünün jandarması ve milisi olarak kullanılan ve işledikleri ağır cürümlerden ötürü Türklere karşı utanç hisseden Ermeniler topluca bölgeyi terk etmeyi tercih etmiştir. Türklere ve Fransızlara 1921 yılının Kasım ve Aralık ayları boyunca Ermenileri Türk hükûmetinin iyi niyetine iknaya çalışmışlarsa da Ermeniler, efendileri Fransızlarla beraber bölgeden uzaklaşmışlardır.²

Ermeni kaynaklarına göre Birinci Dünya Savaşı’nın son yılında Fransa, Mısır’daki siyasi temsilcisi marifetiyle Ermeni siyasi partisi ileri gelenleri ile görüşerek “*Ermenistan’a tam siyasi adalet*” sözü ile Türklere karşı savaşmak üzere Ermenilerden asker toplamıştır.³ Bu çerçevede Legion d’Orient denilen Fransız Doğu Lejyonu çoğunlukla Ermenilerden teşkil ediliyordu. Bu birlikteki Ermeni askeri sayısı 5 bin olmuştur.⁴ Bu birlikler İngiliz ve Fransızların Osmanlı ordularının mukavemetini kırmasında etkin rol oynamıştı. Dahası Fransa, Çukurova’yı bu birlikler yardımıyla işgal edecekti.⁵

1* FSMVÜ Tarih Bölümü Başkanı, hsaygili@fsm.edu.tr

2 Güçlü, Yücel, “*Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921*”, *Belleten*, C. 65, No: 244, 2001, s. 1114.

3 “*France and Armenia*”, C. 12, *The New Armenia*, (04.1920), s. 50: *Bu durumda Fransa Ermenilere işgal edeceği Türkiye’nin güney topraklarında Bağımsız Ermenistan sözü vermiş oluyordu.*

4 *a.g.e.*, s. 51.

5 *a.g.e.*, s. 50: *Antep de Maraş ve Urfa gibi sancak merkezlerinin işgalinde de Ermeniler Fransız üniforması ile düşman işbirlikçisi oldular.*

Türk Millî Mücadelesi'nde Ermenilerin işgal güçleriyle iş birliği daha Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği tarihin üzerinden bir hafta geçmeden başlamıştır. 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım 1918 günü Adana'dan gönderdiği telgrafta İngilizlerin İslahiye'de Ermeni çetelerini faaliyete geçirdiğini rapor ederek yakın gelecekte gerçekleşecek muhtemel hadiseler için İstanbul'un dikkatini çekmiştir.⁶

Türk Harp Tarihi neşriyatı da yukarıda işaret edilen türde Ermeni saldırganlığı ve yarattığı tepkilere işaret etmektedir:

*İngiliz ve Fransızların yardımları ile Anadolu'ya sokulan ve daha önce göç ettikleri bölgelere yerleşen Ermenilerin silâhlanarak Türk halkına saldırılara başlaması, bu bölgedeki Türk halkının mal ve canını koruma yolunda birtakım savunma tedbirleri almalarını zorunlu kılmıştı. Bu nedenle kurulan millî teşkilât gün geçtikçe kuvvetlenmiş ve kendisini hissettirmeye başlamıştı.*⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Ermeni meselesine bakışta, Millî Mücadele döneminde güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermenilerin, dışarının himayesinden cesaret alarak buldukları yerlerde Müslümanlara saldırdıkları görüşündedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa Maraş hadiseleri üzerinden Ermeni saldırganlığını şu şekilde izah etmektedir:

*Ecnebi kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadim bir İslam beldesini hak ile yeksan eylemişlerdi. Binlerce aciz ve masum valide ve çocukları kahr ü imha eylemişlerdi. Tarihte emsali namesbuk olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak muhafazai namus ve hayat kaydıyla mukavemet ve müdafaaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hadise hakkında İstanbul'daki mümessillerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini gayrikabili tekip bir surette tayin etmekte idi.*⁸

6 *Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine çekilen telgraf: Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), ed. Arsan, Nimet, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964, s. 19-20.*

7 *Ercan, Teyfik, Türk İstiklâl Harbi-II-2 Batı Cephesi, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999, s. 117.*

8 *Atatürk, Kemal, Nutuk Cilt I, 10. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970, s. 381.*

Fransız ordusu ile daha Antep'e girmelerinden önce Ermeni milisler şehir mülhakatında gelecekte neler yapacaklarını göstermeye başlamışlardı. Daha 1919 Ocak ayı sonlarında Fransız ordusuna gönüllü yazılmak üzere İngiliz birlikleri himayesinde İskenderun'a getirilen 400 Ermeni, Kilis'in Arzab mıntıkasında devriye görevindeki iki Türk jandarma neferini “*Buralarda hiç Osmanlı askeri dolaşamaz*” diyerek kulak, burun ve parmaklarını keserek boğazlamışlardı.⁹

Ermenilerin ve işgal güçlerinin güneyde Çukurova, Maraş, Antep ve Urfa'daki siyaset ve uygulamaları birbirinin hemen hemen aynısı sayılabilecek şeylerdi. Bu yüzden Maraş örneğini Antep için de ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Erzurum'da yayımlanan Albayrak gazetesi 27 Kasım 1919 günü Antep'te Ermenilerin Fransız ordusuna gönüllü yazılmak istediklerine dair duyumlar alındığını, bu durumun Türkler ve Ermeniler arasında şiddetli uzlaşmazlıklar yaratacağını bildirmiştir.¹⁰

Ankara'da TBMM'nin açılmasından hemen sonra 1 Mayıs 1920'de yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, Ermenilerin düşman iş birlikçiliğini izah ederken Ermenilerin Türklere karşı nefret ve düşmanlığı olduğunu, işgalcilerin bu yüzden Ermenileri Fransız üniformasıyla Müslüman ahaliye saldırıya kışkırttıklarını değerlendirmiştir. TBMM Reisi, esasen Ermenilerin gayesinin yabancı desteği ve koruması ile Antep ve mücavir şehirlerde “*nerede bulurlarsa ahali-yi İslamiye'yi imha etmek*” olduğunu ifade etmiştir.¹¹

TBMM'nin Ankara'da açılmasından kısa bir müddet sonra, 9 Mayıs 1920 tarihinde “*Büyük Millet Meclisi'nin İslam Âlemine Beyannamesi*” yayımlandı. Bu beyannamede Ermenilerin işgalci ecebiyle nasıl iş birliği yaptığı hatırlatıldı: “*Adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa gibi en kadim İslam memleketleri Fransız zabitlerinin idaresinde Ermeni kin ve gayzına, Ermeni ruhunun müfteris gılgat ve husumetine yenecek, parçalanacak bir av gibi terkedildi.*”¹²

9 Pekdoğan, Celal, “Antep'te Türk- Ermeni İlişkileri 1895-1922”, C. 3, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 151.

10 *Albayrak Gazetesi 1919-1921, Tıpkıbasım ve Yeni Türk Alfabesiyle*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2009, s. 131.

11 *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1, 2. bs*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985, s. 7.

12 *Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 324.

Piyer Loti, Fransız ordusundaki Ermenilerin olumsuz rolüne dikkat çekmektedir. Yazarın ifadesine göre Ayıntap ve Urfa şehirlerinde, Ermeni Lejyonları her zaman Fransız üniforması ile korkunç suçlar işlediler. Bu cürümler İstanbul'dan Paris'e ayrıntılı şekilde raporlandı. Ancak kamuoyuna açıklanmadı. Ermenilerin sergiledikleri zulüm bölgede Türk halkında kitlesel mukavemeti artırmış ve silaha sarılmalarına sebep olmuştur. Çıkan çatışmalarda birçok ölü ve yaralı olmuştur. Ama bunların çoğu Ermeni değildi. Loti, bölgeye Türklerin "yüksek sesle ve net olarak" müttefik bir soruşturma komisyonu gönderilmesini talep ettiklerini, kendisinin de Türklere katıldığını ve hatta bu talebin kabulü için yalvardığını yazmaktadır.¹³

1920 yılı Nisan ayı çatışmalarını değerlendiren Sarafian, Papaz Nerses Tavukçuyan'ın 25-27 Nisan 1920'de yazdığı mektupta "Biz Fransızları Türk saldırlarından korumak için onlara yardım ettik. Oysa onlar bizi savunamadı, hatta savunmayı arzu dahi etmedi" dediğini aktarmaktadır.¹⁴ Ermeni yanlısı görüşlerin sahibi Ümit Kurt da Ermenilerin Fransızlarla iş birliği yaptığını ifade etmektedir:

*1 Nisan 1920'de başlayan ve Ermeni tarihyazımında "Ermenilerin Varoluş Mücadelesi" ve/veya "Antep Kahramanlık Savaşı" olarak adlandırılan şehirdeki Kemalist/millîci kuvvetler ile Fransız askerî güçleri arasında meydana gelen harpte Ermeniler son ana kadar tarafsız kalmalarına rağmen Fransızların zorlamasıyla onların yanında harbe iştirak ettiler. Bu harpte Fransızlara ciddi askerî ve lojistik destek sağladılar ve bu destek sayesinde Fransızlar Şubat 1921'de şehri tamamen kontrolü altına aldı.*¹⁵

Diğer taraftan daha 1920 başlarında Fransızların Güney cephesinde bölgeyi "Fransız toprağı" olarak görmelerinin Ermenilerde hayal kırıklığı yarattığı bilinmektedir. Saimbeyli'de bir okulda yapılan toplantıda bir Fransız subayının bu yönde konuşması üzerine protestolar olmuş, Ermeniler tarafından kargaşa ve kavga çıkarılmıştır.¹⁶ Marashlian'ın doktora tezine göre de Ermeniler bir "ihanete uğramışlık duygusu" yaşıyorlardı.¹⁷

13 Lotti, Pierre, *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris, Calmann-Levy, Editeurs, 1920, s. 106.

14 Sarafian, Kevork A., *A Briefer History of Aintab*, USA, Union of the Armenians of Aintab, 1957, s. 160-161.

15 "Tarihçi Ümit Kurt: 'Abi ne Ermenisi yahu! Antep'te Ermeni mi varmış' dedim, 'gitmişler' dedi", *Kronos Haber*, 20.04.2021, (Çevrimiçi) <https://kronos34.news/tr/tarihci-umit-kurt-abi-ne-ermenisi-yahu-antepte-ermeni-mi-varmis-dedim-gitmisler-dedi/>, 31.07.2021.

16 Selehattin Sert, *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı: Kilikya, 1918-1922: Haçin Ölümler Kampı, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2005, s. 399-400.*

17 Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Los Angeles, University of California, Doktora Tezi, 1992, s. 332.

Fransız üniforması ile Antep ve mücavir sahada kullanılan Ermenilere Fransız yetkilileri övgü ve takdirlerini hemen her zaman bildirmişlerdi. Bu arada Ermenilerin cesaretlerinin meyvelerini “*yakın gelecekte*” toplayacaklarını da ifade etmişlerdir. Ancak maceranın sonunda Ermeniler sözü verilen “*yakın geleceğin hiçbir zaman gelmediğini*” derin bir hayal kırıklığı içinde itiraf edeceklerdir.¹⁸

Fransa'nın kendi çıkarlarını önceleyen politikası Ermeniler arasında bir hayal kırıklığı da yaratmıştı. Dönemin Ermeni propaganda dergilerinden birinde Son Ermenistan Krallığı'nın toprakları olan Kilikya'yı Fransa'ya vermek için Ermenilerin Maraş ve Antep'te 20 bin kurban vermekle “*ödüllendirildikleri*” dile getirilmiştir.¹⁹

Antep'in 1918-1921 döneminde yaşadığı çetin süreçte en büyük kaybeden, Ermeniler oldu. Fransa, neticede işgal için geldiği bir bölgede tutunamadı, geri çekildi. Ancak Ermeniler açgözlülük ve kazanma hırsıyla “*ya Ermenistan ya mezaristan*”²⁰ diyerek kumar oynamış ve kaybetmişlerdi. Yüzlerce senedir huzur ve uyum içinde, müreffeh şekilde yaşadıkları Antep havalisinden silinmiş oldular. Bunun değerlendirilmesinden önce dönem içindeki Ermeni-Fransız ilişkilerini hatırlamak faydalı olacaktır.

18 *Pattie, Susan Paul, The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I, London-New York, I.B. Tauris, 2018, s. 227-228. London-New York, I.B. Tauris, 2018, s. 227-228.*, "plainCitation": "Pattie, Susan Paul, *The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I*, London-New York, I.B. Tauris, 2018, s. 227-228.", "noteIndex": 17, "citationItems": [{"id": 718, "uris": ["http://zotero.org/users/7508479/items/D86F45II"], "uri": ["http://zotero.org/users/7508479/items/D86F45II"], "itemData": {"id": 718, "type": "book", "event-place": "London-New York", "language": "İngilizce", "number-of-pages": "290", "publisher": "I.B. Tauris", "publisher-place": "London-New York", "title": "The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I", "author": [{"literal": "Pattie, Susan Paul"}], "issued": {"date-parts": [{"2018}]}, "locat or": "227-228", "label": "page"}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}]

19 *France and Armenia*, s. 50.

20 *Ünler, Ali Nadi, Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 969, s. 50.*

Antep Ermenileri Türklere karşı Fransızlarla beraber savaşmaya zorlanmışlardır.²¹, ²² Bu tespitten bir yıl kadar sonra artık Antep Ermenileri için sonun başlangıcını haber veren Ankara Anlaşması'ndan sonra Katolik Ermenilerin dinî reisinin Paris'teki Ermeni Millî Delegasyonuna İskenderun'dan gönderdiği 29 Kasım 1921 tarihli mektup da aynı tespiti yenileyecektir: “*Antep Ermenileri aylarca Fransız çıkarları için savaşmışlar. Türklerin gösterdikleri istek üzerine birkaç defa kendileriyle itibarlı barışlar yaptılar, dostluk tesis ettiler. Sonra yine Fransızların baskısı üzerine tekrar Türklerle mücadeleye girişmek mecburiyetinde kaldılar.*”²³

Ancak Ermeni kaynaklarına göre Fransa'nın çıkarları Ankara ile uzlaşmayı gerektirdiğinde Fransa Doğu Lejyonunda söz dinlemeyen bazı gönüllü Ermeniler, Fransızlar tarafından idam edilmişlerdi.²⁴ Ermeni yanlısı bir yayında da Fransızlar gözünde gönüllü Ermenilerin peyderpey “*intikamcı*” ve “*güvenilmez*” görülmeye başlandığı ifade edilmektedir.²⁵ Bizce bütün bunlar atasözünün işaret ettiği gibi ökünün ölmek, ortaklığın dağılmak üzere olduğunun emareleri olarak da okunabilir, fikrindeyiz.

Belki daha ilginç olan, Ermeni terör hareketini bölgede sevk ve idare eden Hınçak ve Taşnak örgütleri Marksist ve sosyalizan bir çizgide olmalarına rağmen sol jargonda emperyalist bilinen bir ülkeden, Fransa'dan yardım ummakta ve iş birliğinde bir ilke problemi görmüyorlardı.

Antep Ermenileri Tarihini yazan Sarafian, işgalci düşmanla iş birliği yapıldığını hatırlatmadan “*Kemal 1921'den sonra Aintab'dan bütün Ermenileri ebediyen kovdu*” demektedir.²⁶ Tabii aynı kitapta aktardığı “*Yeryüzünde tek bir Türk kalmayınca kadar savaş sürecektir*”²⁷ diyen Antep Ermenilerine toz kondurmadan.

21 *Current History -A Monthly Magazine of the New York Times, C. XII, April-September 1920, New York, New York Times Company, 1920, s. 94.*

22 *Benzeri bir durum Maraş için de sözkonusu olmuştur. 6 Ocak 1920 tarihinde Türklerin Fransızlarla işbirliği yapmayın, kardeşçe yaşamaya devam edelim teklifini rahip Abraham Hatunian dikkate alabilecekken Fransızlar yüzünden reddettiklerini söylemektedir: Pattie, Susan Paul, The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I, s. 160-161.*

23 *Pekdoğan, Celal, “Antep'te Türk-Ermeni İlişkileri 1895-1922”, s. 159.*

24 *“France and Armenia”, s. 50.*

25 *Pattie, Susan Paul, The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I, s. 110.*

26 *Sarafian, Kevork A., A Brief History of Aintab, s. 50.*

27 *Erikan, Celal, 100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s. 164.*

Bu sürecin son safhasını Ümit Kurt şöyle özetliyor:

4 Aralık 1921'de Fransız yetkililerin Antep'i tamamen tahliye edeceklerine ilişkin açıklaması şehirde kalan Ermeniler üzerinde büyük panik yaratmıştı. Bunlar kendilerini nihai imhaya götürecek Kemalist güçlerin eline teslim edilmiş olarak görüyorlardı. Aralık ayı başında kendi imkânlarıyla 8 bin Ermeni Antep'i terketti. Fransız yetkilileri ise göçü yasaklamış ve Ermenilerin Suriye ve Lübnan'a geçişini sağlayacak pasaport vermeyi reddetmişlerdi. Fransa 1 Ocak 1922'de Milletler Cemiyeti mandasında tuttuğu Suriye'ye Ermenilerin girişini yasakladı. Bu durum Ermenilerde derin bir hayal kırıklığı, terkedilmişlik duygusu yarattı. Mal ve canlarının korunacağına ilişkin Fransız asker ve sivil yetkililerince verilen sözlerin tutulmamasının yarattığı tepkiler arasında Rahip Babayan'ın "Fransızlar Ermenileri düşmana feda etti" ifadesi dikkat çekicidir.²⁸

Ermenilerin Fransızların kendileri yerine Türkleri tercih etmesini infialle karşılamaları anlaşılabilir. Ama Fransa'nın Türkiye'de bir Ermeni azınlık bırakmaya çalışma siyasetini, üçüncü göz olarak baktığımızda Ermenileri Türklerin insafına bırakma olarak değil de kısa vadeli olmasa da orta ve uzun vadeli kullanılma potansiyeli olan bir manevra sahası olarak değerlendirmek mümkündür.

Kemalist rejim Kasım 1922'de üç ay içinde Türkiye'ye dönmeyen Ermenilerin mallarına el konulacağını ilan etti. Bu arada Fransız yetkililer tarafından daha önce Ermenilere verilmiş olan Suriye üzerinden geçiş maksatlı pasaportların da geçerli olmadığı açıklandı. Anadolu kökenli bütün Ermeniler Osmanlı vatandaşı sayılıyordu. Görünürde Ermenilerin Türk vatandaşlığını düşürmeden Cumhuriyet rejimi onların mallarına çok kolayca el koyabilecekti. Ermeniler oltaya gelmediler. Ankara Anlaşması çerçevesinde Kilikya Türk idaresine iade edilince en son Fransız birliği 4 Ocak 1922'de bölgeden ayrıldığında Ermeniler de bölgeyi terkettiler. Onlar çoğunlukla Suriye ve Lübnan'a yerleştiler. Bir yıl sonra 4 Ocak 1923'te Antep'te Ermeni nüfusu 80 kişiye indi.²⁹

Fransız raporlarına göre ise Antep Ermenileri şehri topluca terk etmediler. Münferit ve aile grupları hâlinde şehirden ayrılmışlardı. Bunların da çoğu işgal

28 Kurt, Ümit, *The Armenians of Aintab-The Economics of Genocide in an Ottoman Province*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2021, s. 167-168.

29 Kurt, Ümit, a.g.e., s. 168.

döneminde Fransızlara çalışan kimselerdi. Mart 1922'de Antep'te 5 bin Ermeni bulunmaktaydı.³⁰

Diğer taraftan belgesi bulunmayan şifahi yaygın anlatılara göre Antep Harbi esnasında Ermeni azgınlığına alet olmayan bir kısım Ermenilerin Müslüman olup şehirde kaldıkları iddia edilmektedir. Heyet-i Merkeziye'nin de bu tercihe razı olduğu, muhtemel Ermeni karşıtlığına karşı bazı tedbirler alındığı söylenmektedir. Ancak bu ailelerden bazı kimselerin günümüzde cami yaptırma, sakal uzatma gibi mütedeyyin Müslüman görüntüsü içinde bilinçli olarak Türklüğe ve Türk kültürüne her fırsatta düşmanlık sergiledikleri iddia edilmektedir. İş hayatı ve siyasette öne çıkmış bazı isimlere ilişkin bu iddiaların çekememezlikten kaynaklanan iftiralar mı olduğu yoksa Türk düşmanlığını din hâline getirmiş kriptu Ermenilere mi işaret ettiği konusunda kesin bir yargıya varmanın güçlüğü meydandadır.

Ermeni yanlısı görüşlerini iç ve dış kamuoyunda her fırsatta dile getiren akademisyen Ümit Kurt, kendisiyle yapılan bir görüşmede de sürecin sonunu Ermeniler açısından şöyle yorumlamaktadır:

Fransızlar Ankara'daki Kemalist hükümet ile anlaşarak şehri millîci güçlere teslim etti. Bu Ermeniler için tabii hayal kırıklığının ötesinde ciddi bir yıkım idi. Fransızların bu diplomatik manevrasıyla Ermeniler şehirde bir anda kendilerini onları istemeyen, Antep'i terk etmelerini bekleyen ve bunun için zorlayan Türk-Müslüman cemaatle karşı karşıya buldular.

Fransız mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan'a gitmek zorunda bırakılan Ermenilerin kendilerine verilen sözlere rağmen ne can ne de mal güvenlikleri sağlandı. Hatta Fransızlar bir süre buralara gidebilmek için gerekli olan pasaportları Ermenilere vermekten vazgeçti. Dolayısıyla bütün bu süreçler göz önüne alındığında Ermeniler açısından ciddi bir yalnız bırakılma ve kaderine terk edilme durumu söz konusuydu ve bunun müsebbibi olarak da "Hristiyan" bir büyük güç olan Fransızlar görüldü.³¹

30 *Gauine, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", Review of Armenian Studies, No: 25, 2012, s. 88.*

31 *"Tarihçi Ümit Kurt".*

20 Ekim 1921 tarihli, Fransa ile yapılan anlaşmanın beşinci maddesi gereğince suçlular için genel af çıkarılacaktı. TBMM 5 Aralık 1921’de “*Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337 tarihli itilafname mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan bilcümle ceraim mürtekipleri hakkında affı umumi ilan edilmiştir.*”³² Bu af kanunu, yaptıklarından korkarak Türkiye’den ayrılma eğiliminde olan Ermenileri caydırmaya yöneliktir.

Afkanununa rağmen Antepli Ermenilerin uzun asırlardır yaşadıkları şehri terk etmek zorunda hissetmeleri elbette acıdır. Ama daha Fransızlarla Ankara Anlaşması imzalanmadan 10 gün önce işgalin sonlanacağı şayiaları üzerine “*Ayıntab ve Kilis’teki Fransız taraftarı*” İslâmların da Ermeniler ile beraber güneye göçtükleri resmî raporlara yansımıştır.³³ Dahası Dr. Mecit Barlas gibi Antep savunmasına gönüllü doktor olarak Halep’ten gelerek katılan³⁴ vatansever bir kişiliğin dahi 25 Aralık 1921’den itibaren şehri terk etmek zorunda kaldığı ileri sürülmüştür. Sebep de doktorun 9 Şubat 1921’de şehrin tesliminden sonra Fransız kontrolündeki şehir idaresine katılmış olmasıdır. Şehir idaresine Dr. Mecit Bey’in katılmasının Antep’in kamu düzenini boşlukta bırakmamak gibi mücbir bir sebepten ileri geldiğini de unutmamak gerekir. Daha önemlisi Dr. Mecit Barlas, 1927 yılında Türk Ocakları Şube Reisi iken “*Fransızlara mutasarrıflık yaptığı*” gerekçesiyle “*bir daha devlet hizmetinde bulunmama*” gibi manevi yönü çok ağır bir yaptırıma uğratılmıştır. Dr. Mecit Bey, uğradığı ağır muamelenin birtakım şahsi garazlerden kaynaklandığını belirterek daha sonra bu haksız işlemin iptal edildiğini söylemektedir.³⁵ Bizim için bugün önemli olan husus, işgalci ile iş birliği yaptı ithamının isabetsiz de olsa şehrin kurtuluşundan sonra çok yüksek bir hassasiyet yaratmış olmasıdır. Bu çerçevede Dr. Mecit Barlas’a gösterilmeyen anlayışın Fransız iş birlikçisi Ermenilere şehir halkı tarafından gösterilmesini beklemek de Ankara’nın aldığı bütün tedbirlere rağmen pek gerçekçi sayılamaz.

Diğer taraftan Ermenileri felakete sürükleyen örgütlerin Antep Harbi’nin bitmesinden sonra Ermenilerden şehirden ayrılmak istemeyenleri de Antep’i terke zorladıklarına da işaret edilmesi gerekir.³⁶ Çukurova’da da Ermeni iş birlikçisi Türkler Ermenilerle beraber ülke dışına firar etmişlerdi.³⁷

32 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 15, Ankara, TBMM, 1958, s. 19.

33 Belge no: 2961 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-105, C. 47, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1998, s. 88 *Ayıntab Mıntaka Kumandan Vekili’nin 10 Ekim 1921 tarihli raporu.*

34 *Yakar; Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm (ed.), Antep Savunması Hastane Defteri: Bir Şehrin Feryadı, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği-Şehitkamil Belediyesi, 2017, s. 134.*

35 *Barlas, Emre, Dr. Mecit Barlas’ın Anıları, İstanbul, Cinius Yayınları, 2010, s. 45.*

36 *Güngör, M. Birol, Antep Harbi, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 359-360.*

37 *Selehattin Sert, Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı, s. 573.*

Çukurova'da da Antep'tekine benzer gelişmeler olmuştur. 4 Ocak 1922 tarihinden sonra bölgede kalacak Ermenileri Türklerin, kuracakları mahkemelerde yargılayacakları ve çıkış izni vermeyecekleri şayiaları Ermenilerin göçünü hızlandırmıştır.

Gaziantep ve civarı dâhil güneyde Fransızların bölgeyi tahliyesi döneminde Temps gazetesinde bir okuyucu mektubu Türklerin verdikleri söze sadık kaldıklarını yazarak Ermeni fanatikleri eleştirmiştir:

Bölgenin boşaltılacağı haberi duyulur duyulmaz, bölgede, Ermeniler arasında sinsi bir propagandanın işlediği seziliyordu. Propagandanın amacı, onların endişelerini artırmak, onları akılsızca bazı hareketlerde bulunmaya itmek, böylece Ankara Anlaşmasını'nın sağladığı garantilerin güya yetersizliğini ortaya koymaktı.

Oysa, Türklerin ilan ettikleri sükûnet isteklerine tamamen uygun dürüst hareketleri, dünya kamuoyunu tahrik ederek boşaltma işini ve Ankara Antlaşması'nın tatbikini önlemek için şiddet hareketlerine bel bağlayan aşırı eğilimli politik komiteleri hüsrana uğrattı.³⁸

Ermenilerin bölgeyi terkleri sırasındaki bazı olaylarda Türk idaresinin gösterdiği hassasiyet yukarıdaki tespitleri doğrulamaktadır. Fransız istihbarat raporlarına göre 1922 yılı Ocak ayında Maraş'tan Gaziantep'e gelmekte olan iki jandarma refakatinde çoğunluğu Ermeni bir kabile 60 civarında soyguncu eşkiya tarafından yolda soyulur. İki jandarmanın silahları gasbedilir. Rapora göre soyguncu şebekenin elebaşı iki hafta içinde yakalandıktan sonra Türk idaresi tarafından yargılanıp idam edilmiştir.³⁹ Yine aynı dönemde bir Ermeni'ye şaplak atan iki Türk'ün mahkeme tarafından üçer ay hapse mahkûm edildiği Fransız diplomatik yazışmalarında bildirilmiştir.⁴⁰

İngiliz diplomatik belgeleri de aynı dönemde Türklerin Ermenilere karşı iyi niyetlerini gösteren karineleri kaydetmektedir. 7 Ocak 1922 tarihli bir rapora göre Antep'in yeni mutasarrıfı Münir Bey başta Türk yetkilileri Hristiyanlara (Ermenilere) uzlaşmacı bir tavır sergilemektedir. Hristiyan karşıtı eğilimleri olan Kilis kaymakamı

38 İler, Erdal, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, İstanbul, Turan Yayıncılık A.Ş., 1995, s. 135-136.

39 Gauine, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", s. 88.

40 Gauine, Maxime, a.y.

da görevden alınmıştır.⁴¹ Belki daha ilginç 22 Mayıs 1922 tarihli, Gaziantep Fransız konsolosunun raporundaki tespitlerdir. Rapora göre Şeyh Sunusi o ara şehirde bulunmaktadır. Cuma hutbelerinde halktan gayrimüslimlere hoşgörü göstermelerini ve kanunlara itaat etmelerini istemektedir.⁴² Şeyh Sunusi Millî Mücadele'ye her anlamda destek veren ve Anadolu'ya da gelen büyük nüfuz sahibi şahsiyet olmalıdır. Şeyh'in derin ızdıraplar yaşamış şehir ahalisine bu telkinleri yapmasının arkasında Ankara'nın ricası olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Ancak Ankara'nın aldığı tedbirlere rağmen Ermeniler artık Antep'te barınamaz hâlde geldikleri kanaatine varıp şehri terk etmişlerdi. Ermeni partizanların "*Kemal Ermenileri Antep'ten ebediyen kovdu*" iddialarını Fransız belgeleri doğrulamamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve daha sonra Lozan'da Türkiye toprakları üzerinde Antep'in de dâhil olacağı bir nevi Küçük Ermenistan anlamına gelecek "*Ermeni ocağı*", "*Ermeni yurdu*" kurulması yönündeki taleplere ısrarla karşı çıkmıştır. Bunda bir tartışma yoktur. Ama Türkiye hudutları içinde kalan Antep Ermenilerinin ayrımcı herhangi bir muameleye uğramadan yaşamalarını temine uğraşmıştır.⁴³ Ancak buna rağmen bilinen sonuç değişmemiştir.

İşin özeti, Antep Ermenileri dış desteklere güvenerek hırsla sindirebileceklerinin çok üzerinde şeyi gövdeye indirmeye teşebbüs etmişler ancak mide fesadından helak olmuşlardır.

41 *Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 494.*

42 *Gauine, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", s. 88.*

43 *Bir Ermeni kaynak herhangi somut örnek vermeden bu dönemde Türklerin Ermenilere "arada çok ince şekilde kapalı tehdit imasında" bulunduğunu ileri sürmektedir: Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 332.*

Kaynakça

Albayrak Gazetesi 1919-1921, Tıpkıbasım ve Yeni Türk Alfabesiyle, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2009.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-105, C. 47, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1998.

Atatürk, Kemal: *Nutuk Cilt I*, 10. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970.

Atatürk, Mustafa Kemal: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, ed. Arsan, Nimet, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964.

Barlas, Emre: *Dr. Mecit Barlas'ın Anıları*, İstanbul, Cinius Yayınları, 2010.

Current History -A Monthly Magazine of the New York Times, C. XII, April-September 1920, New York, New York Times Company, 1920.

Ercan, Tefik: *Türk İstiklâl Harbi-II-2 Batı Cephesi*, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999.

Erikan, Celal: *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971.

“France and Armenia”, C. 12, *The New Armenia*, (04.1920).

Gauine, Maxime: “How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)”, *Review of Armenian Studies*, No: 25, 2012.

Güçlü, Yücel: “Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921”, *Belleten*, C. 65, No: 244, 2001, s. 1079-1114.

Güngör, M. Birol: *Antep Harbi*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.

İlter, Erdal: *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, İstanbul, Turan Yayıncılık A.Ş., 1995.

Kurt, Ümit: *The Armenians of Aintab - The Economics of Genocide in an Ottoman Province*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2021.

Loti, Pierre: *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris, Calmann-Levy, Editeurs, 1920.

Marashlian, Levon: “The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923”, Los Angeles, University of California, Doktora Tezi, 1992.

Pattie, Susan Paul: *The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I*, London-New York, I.B. Tauris, 2018.

Pekdoğan, Celal: “Antep’te Türk - Ermeni İlişkileri 1895-1922”, C. 3, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, 3 cilt, Ankara, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 143-162.

Sarafian, Kevork A.: *A Brief History of Aintab*, USA, Union of the Armenians of Aintab, 1957.

Selehattin Sert: *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı: Kilikya, 1918-1922: Haçın Ölüm Kampı*, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2005.

“Tarihçi Ümit Kurt: ‘Abi ne Ermenisi yahu! Antep’te Ermeni mi varmış’ dedim, ‘gitmişler’ dedi”, *Kronos Haber*, 20.04.2021, (Çevrimiçi) <https://kronos34.news/tr/tarihci-umit-kurt-abi-ne-ermenisi-yahu-antepte-ermeni-mi-varmis-dedim-gitmisler-dedi/>, 31.07.2021.

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1, 2. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 15, Ankara, TBMM, 1958.

Ünler, Ali Nadi: *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1969.

Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, (ed.): *Antep Savunması Hastane Defteri: Bir Şehrin Feryadı*, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği-Şehitkamil Belediyesi, 2017.

MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN ARDINDAN TRAKYA'DAN BULGARİSTAN'A GÖÇ EDEN ERMENİLER VE BULGARİSTAN'DAKİ DURUMLARI

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM^{1*}

Giriş

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasî ve askerî liderliğinde gerçekleştirilen Millî Mücadele sayesinde yurdu her türlü işgalden ve Batı Anadolu'yu da Yunan işgalinden kurtaran Türk ordusu, Boğazlar bölgesine doğru harekete geçtiği esnada İtilaf Devletleri Mudanya Mütarekesi¹'ni teklif etmişlerdi. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne teslimi kararlaştırılmıştı. Varılan karar gereği Yunan Hükümeti, Doğu Trakya'nın idaresini İtilaf temsilcilerine devrederek bu bölgedeki birliklerini Meriç Nehri'nin sol sahiline çekecek ve barış antlaşması yapılana değin Karaağaç dâhil Meriç'in sağ sahili İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilecekti. Bölgenin tahliyesinden sonra İtilaf temsilcileri Doğu Trakya'nın idaresini TBMM Hükümeti ve jandarmasına teslim edecekti. 9 Ekim 1922 tarihinde TBMM, Refet (Bele) Paşa'yı Doğu Trakya'nın idaresini tesellümlerle görevlendirdi². Bu şartlar doğrultusunda TBMM hükümeti Doğu Trakya'nın idaresini kısa sürede teslim almış ve Doğu Trakya'da 1918 sonlarında başlayan işgal dönemi de sona ermişti.

Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanması ile Yunan Ordusu büyük bir hezimet yaşamış ve özellikle Batı Anadolu'da büyük yıkımlara ve savaş suçlarına sebebiyet vererek işgal ettiği toprakları terk etmiştir. İşgal sırasında Trakya ve Anadolu'da Yunan Ordusu ile işbirliği yapan gayrimüslim gruplardan özellikle Rumlar ve Ermeniler Yunan Ordusu ile birlikte ülkeyi terk etmeyi tercih etmişlerdir³.

-
- 1* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ORCID: orcid.org/0000-0003-2179-9125, E-posta: bulentyildirim@trakya.edu.tr
- 2 Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 93-97.*
- 3 Özellikle gayrimüslim unsurların işgal döneminde Trakya'da, İstanbul'da ve Batı Anadolu'da işgalci güçlerle olan ilişkileri ve onlarla işbirliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 2012, ss. 435-455; Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014; Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XXV, Sayı 75, 2009 Ankara, ss. 575-604; Ramazan Erhan Güllü, Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923), Ötiken Yay., İstanbul 2017; Nagihan Ebru Cambaz, İtilaf Devletleri'nin Doğu Trakya'da İşgal Uygulamaları (1918-1920), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt, İstanbul 2018.**

11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve mağlup Yunanistan 15 gün içinde Doğu Trakya’yı boşaltmakla sorumlu tutulmuştur. I. Dünya Savaşı’nın sonunda, önce işgalci İtilaf Devletlerine daha sonra da Yunan güçlerine destek veren Trakya Ermenileri Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından bir an önce Türkiye’yi terk etme telaşına düşmüşlerdir. Bulgaristan’ın ilk başlarda Ermeni göçmenleri kabule yanaşmadığı, hatta Kral III. Boris’in muhalefetine rağmen Başbakan Stamboliyski’nin bu kararı aldığı bilinmektedir. Ermenilerin Bulgaristan’a girişine izin verildikten birkaç ay sonra 25 bin Ermeni Trakya üzerinden Bulgaristan’a gitmiştir.

Trakya’da Ermeni Nüfusu

Günümüzde de sınırlarımız içinde bulunan ve Doğu Trakya olarak tabir edilen bölge, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Çatalca ve başkent İstanbul hariç Edirne Vilayeti’nin sınırları içinde bulunmaktaydı. 1881/82 yılında başlanan ve sonuçları 1893’te II. Abdülhamid’e sunulan genel nüfus sayımı sonuçları İstatistik Umumi İdaresi tarafından “Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi” adlı eserde neşredilmiştir⁴. Neşredilme tarihi miladi takvime göre 1897 yılına tekabül eden 1313 Senesi İstatistiği’nde Edirne’nin idarî taksimatı aşağıdaki gibidir⁵:

Bu idari taksimata göre Edirne Vilayeti doğuda İstanbul hariç Doğu Trakya’nın tamamını, batıda ise Kırcaali ve Paşmaklı dâhil olmak üzere Batı Trakya’nın tümünü kapsıyordu. 1313 Senesi İstatistiği’ne göre Edirne’deki nüfusun cemaatlere göre dağılımı ise şöyleydi:⁶

4 Bilâl Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yay., 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 85.*

5 *İstatistik Umumi İdaresi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik’i Umumisi, Alem Matbaası, İstanbul 1316, s. 1.*

6 *İstatistik Umumi İdaresi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine....., s. 18.*

Vilayet	Sancağı	Kazaları
Edirne	Edirne	Cısr-i Mustafa Paşa, Kırcaali, Cısr-i Ergene, (Uzunköprü), Dimetoka, Ortaköy, Hafsa
Edirne	Gümülcine	Gümülcine, Sultanyeri, Ahiçeşlebi, İskeçe, Robçoz, Eğridere, Darıdere,
Edirne	Kırkkilise	Tırnova, Ahtepolu, Lüleburgaz, Vize, Midye (Kıyıköy), Babayiatik (Babaeski)
Edirne	Dedeağaç	Dedeağaç, İnöz, Sofulu,
Edirne	Tekfurdağı	Tekfurdağı, Malkara, Çorlu, Hayrabolu
Edirne	Gelibolu	Gelibolu, Keşan, Şarköy, Mürefte, Eceabat

Tabloda da görüldüğü gibi tüm vilayette Ermeni nüfusu 17.968 kişi olup Ermeniler toplam vilayet nüfusunun yaklaşık olarak sadece %2'sini oluşturmaktaydı.

Dâhiliye Nezareti, Ermeni nüfusun belirlenmesine özel bir önem vermiştir. Edirne'ye gönderilen 26 Temmuz 1893 tarihli şifreli telgrafla Edirne'deki yerli ve yabancı Ermeni nüfusun miktarı ve ayrıntılı bilgileri istenmiştir. Edirne Valiliği de 7 Ağustos 1893 tarihli yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne istenilen bilgileri sunmuştur⁷.

1313 Senesi İstatistiği'ne yaklaşık rakamları içeren ve sadece Ermeni nüfusu gösteren sayımın ayrıntılı raporu da aşağıdaki gibidir⁸:

Vilayet	İslâm	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Yahudi	Protestan	Diğer	TOPLAM
Edirne Vilayeti	539.031	288.968	17.968	121.870	1.554	16.357	200	4	985.962

Tabloda da görüldüğü gibi nüfus sayımında Ermeni üye bulundurulup bulundurulmadığı belirtilmiş ve eğer Ermeni üye bulundurulmuş ise bu üyenin memuriyetteki görevi ve ismi de kaydedilmiştir. Buradaki veriler 1313 Senesi İstatistiği'nde verilen rakamlara çok yakındır. Dolayısıyla 1881/82-1893 sayımı için yapılan sayım çalışmalarını göstermektedir. Bu rapor aynı zamanda nüfus sayım

7 Edirne Valiliği'nden Vali Es Seyyid Abdurrahman Nurettin imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen r. 26 Temmuz 1309 tarihli (m. 7 Ağustos 1893) tahrirat; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK. DH.) Nr. 6/73.

8 Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen h. 29 Z. 1311 (2 Temmuz 1894) tarihli tahrirat; BOA.Y.PRK. DH. Nr. 7/80.

Sancak - Kaza	Tahrir Nüfus Komisyonunda Ermeni Üye Bulunup Bulunmadığı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
Edirne Kazası (Merkez)	Mülga Meclis-i Liva azasından Artin Ağa bulunmuştur.	1641	1832	3473
Dimetoka Kazası	Tahrir Nüfus Komisyonunda Ermeni aza bulunmamıştır	89	94	183
Cisr-i Mustafa Paşa	-	22	22	44
Cisr-i Ergene, (Uzunköprü)	-	3	2	5
Ortaköy Kazası	-	1	0	1
Havza Kazası	-	1	0	1
Kırcaali Kazası		0	0	0
Kırkkilise Sancağı	Tahrir Nüfus Komisyonunda Ermeni aza bulunmamıştır	58	46	104
Tekfurdağı Sancağı	-	5519	5540	11059
Gelibolu Sancağı	Merkez Liva Tahrir Ko-misyonunda Meclis-i İdare Azasından Haçi Serkiz Ağa bulunmuştur.	-	-	1228
Gümülcine Sancağı	Merkez Liva Tahrir Komisyonunda Karabet Ağa bulunmuştur.	186	164	350
Dedeâğaç Kazası	Tahrir Nüfus Komisyonunda Ermenilerden kimse bulunmamıştır.	-	-	300
Sofulu Kazası		-	-	20
YEKÛN		7520	7700	16768

çalışmalarının ne kadar titizlikle yürütüldüğünün de bir göstergesidir. Buradaki verilere bakıldığında, Trakya'da en fazla Ermeni nüfusun 11.059 kişi ile Tekirdağ'da bulunduğu görülmektedir. Tekirdağ'ı sırası ile 3473 kişi ile Edirne Merkez ve 1228 kişi ile Gelibolu takip etmektedir. Diğer yerleşim yerlerinde Ermeni nüfusu çok düşük rakamlarda seyretmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1906/07 Sayımına göre Trakya'daki Ermeni nüfusu ise aşağıdaki gibidir⁹:

Vilayet	Sancağı	Ermeni Nüfusu
Edirne	Edirne	4899
Edirne	Gümülcine	493
Edirne	Kırkkilise	149
Edirne	Dedeağaç	456
Edirne	Tekfurdağı	11876
Edirne	Gelibolu	1133
TOPLAM		19006

1906/07 sayımına bakıldığında da 1893'teki rakamlara göre Ermeni nüfusunda 1038 kişilik bir artış görülmektedir. Yaklaşık 15 yıllık bir sürede Ermeni nüfusun bu oranda artması tahmin edilebilecek bir durumdur.

1914 Nüfus Sayımı'na göre ise Balkan Savaşları'nda sancak ve kazalarının önemli bir bölümünün sınırlarımız dışında kaldığı Edirne Vilayeti'nde toplam 19.725 Ermeni nüfus bulunmaktadır. Edirne Vilayeti dışında kalan Çatalca'da sadece 842 Ermeni nüfus mevcuttur¹⁰. Dolayısıyla Trakya'daki Ermeni nüfusu, İstanbul hariç 20.567 kişiden ibarettir. 1914 sayımında İstanbul Ermenileri 72.962¹¹ kişi olup bir bölümü İstanbul Anadolu yakasında ikamet etmektedir. Bilindiği gibi, İstanbul Ermeni nüfusunun çok büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da İstanbul'da yaşamaya devam etmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında Trakya'da komitacılar ve işbirlikçileri hariç genel olarak Ermenilere tehcir uygulanmamıştır¹². Bütün bu verilere göre I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Türkiye Cumhuriyeti

9 Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 346.

10 Karpat, aynı eser, s. 396, 398.

11 Aynı eser, s. 396.

12 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Karacakaya, "Trakya Bölgesinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1915-1916)", Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, (ed.) Galip Eken- Zafer Karademir, Cumhuriyet Üniversitesi Kültür Yayınları, Sivas 2016, ss.140-146.

sınırları içinde kalan Doğu Trakya'daki 20.8567 kişilik Ermeni nüfusundan ne kadarının Bulgaristan'a geçmiş olabileceğinin tespiti de savaştan sonraki Bulgar istatistikleri ve Bulgaristan'a yerleşen Ermenilerle ilgili döneme ait Bulgar kaynaklarında yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır.

Mudanya Mütarekesi Sonrası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfusundaki Değişim ve Trakya'dan Bulgaristan'a Giden Ermenilerin Akıbeti

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu kurulan Bulgaristan Eمارeti'nde kısa bir dönem içerisinde istatistikle ilgili çalışmalar yapmak için ilgili kurumlar oluşturulduğundan etnik ve dinî gruplarla ilgili resmî verilere ulaşmak mümkündür. İlk olarak 25 Haziran 1880 yılında Finans Bakanlığı tarafından organize edilen Bulgar İstatistik Kurumu, daha sonra farklı bakanlıklara bağlı olarak ya da müstakil olarak düzenli aralıklarla sayımlar yapmış ve yayınlamıştır¹³. Bu kurum tarafından 1905 ve 1910 sayımları ayrıntılı olarak yayınlanmış, ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sebebiyle Bulgaristan'da 1920'ye kadar sayım yapılamamıştır. I. Dünya Savaşı sonrası ilk sayım olan 1920 sayımına göre Bulgaristan'ın dinî cemaatlere göre nüfus verileri şöyledir¹⁴:

13 A. Maşiah, "Sizdavaneto na Tsentralno Uçrejdenie za statističeski izučavaniya v Bulgariya", 100. Godini Bilgarska Drjavna Statistika (1881-1981), (ed.) P. Şapkarev, A.N.Ü. Totev, Sofia 1985, s. 23.

14 Statističeski Godişnik na Bulgarskoto Tsarstvo (Godini XV-XVI-1923-1924), Glavna Direktsiya na Statistkata, Drjavna Peçatnitsa, Sofia 1925, s. A64-A65.

DİN	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Erkek	Kadın	TOPLAM	Genel Nüfusa Oranı %
Ortodoks	804.486	3.257.343	2.027.344	2.034.485	4.061.829	83.80
Müslüman	97.543	593.191	346.840	343.894	690.734	14.25
Katolik	8.746	25.326	16.661	17.411	34.072	0.70
Protestan	2.551	3.066	2.780	2.837	5.617	0.12
Yahudi	42.464	768	21.117	22.115	43.232	0.89
Ermeni-Gregoryen	10.229	619	5.628	5.220	10.848	0.22
Dinî inanç Belirtmeyen	249	29	200	78	278	0.01
Eski İnanışlar	18	250	142	126	268	0.01
Diğer	89	4	72	21	93	0.00
GENEL TOPLAM	966.375	3.880.596	2.420.784	2.426.187	4.846.971	100

Tabloda da görüldüğü gibi Bulgaristan'da 1920'de 10.848 Ermeni yaşamakta ve bu Ermenilerin neredeyse tamamı şehirlerde ikamet etmekte idiler. 1905 sayımında Ermenilerin nüfusunun 12.622¹⁵, 1910 sayımına göre ise 12.272¹⁶ olduğu göz önüne alındığında iki büyük savaş sonrası Bulgaristan'daki Ermeni nüfusunda çok büyük bir değişiklik olmadığı ancak %12'ye yakın bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra Bulgaristan'daki Ermenilerin demografik durumunu değiştirecek siyasi gelişmeler yaşanmıştır. 1921'de Kazım Karabekir Paşa'nın Doğuda Ermenileri mağlup etmesi ve 1922'de Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Ordusu'nun Büyük Taarruz'u gerçekleştirip Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atması sonucunda Sevr Anlaşması ile kurulması planlanan bağımsız Ermenistan hayallerinin suya düşmesiyle, Anadolu'ya geri dönen ve çeşitli yerlerde bulunan Ermeniler, farklı ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu dönemde Ermenilerin göç ettiği ülkelerden biri de Bulgaristan olmuştur.

15 *Statističeski Godišnik na Bulgarskoto Tšarstvo Godina Vtora 1910, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Pečatnitsa, Sofia 1911, s. 44-45.*

16 *Statističeski Godišnik na Bulgarskoto Tšarstvo (Godini V-XIV-1913-1922), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Pečatnitsa, Sofia 1924, s. 52.*

1922 yılında Bulgaristan'a gelen Ermeni mülteciler ile Bulgaristan'daki Ermeni nüfusu artış göstermiş ve 47 bine ulaşmıştır¹⁷. Aleksandır Stamboliyski'nin başında bulunduğu hükümetin Ermeni göçmenleri Bulgaristan topraklarına kabul etmesi Ermeniler tarafından şükranla karşılanmıştır¹⁸. Bulgaristan'ın ilk başlarda Ermeni göçmenleri kabule yanaşmadığı, hatta Kral III. Boris'in muhalefetine rağmen Başbakan Stamboliyski'nin bu kararı aldığı bilinmektedir. Ermenilerin Bulgaristan'a girişine izin verildikten birkaç ay sonra 25 bin Ermeni bu ülkeye gelmiştir. Sadece Tekirdağ limanından deniz yoluyla 1500 Ermeni'nin Bulgaristan'a geleceği haber alınmıştır. Bulgaristan'a gelen Ermeniler Türkiye'nin farklı bölgelerinden hareket etmiştir. Anadolu'da, İzmit Bahçecik, Ovacık, Bandırma, Bursa, Yenice, Eskişehir gibi yerleşim bölgelerinden; Trakya'da ise Tekirdağ, Edirne, Malkara, Çorlu başta olmak üzere otuzun üzerinde yerleşim biriminden toplam 25 bin Ermeni Bulgaristan'a göç etmiştir. Türkiye sınırının hemen yakınlarındaki Cısr-i Mustafa Paşa (Svilengrad) üzerinden yola çıkan mülteciler Hasköy (Haskovo), Karnobat, Şumnu (Şumen), Eski Zağra (Stara Zagora), Yeni Zağra (Nova Zagora) ve Pazarcık şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Eskiden beri Ermeni varlığının bulunduğu Sofya, Filibe, Varna, Rusçuk ve Burgaz şehirlerine, muhtemelen buralarda Ermeni nüfusun fazla artış göstererek sosyal olaylara sebebiyet vereceği endişesi ile Ermeni mültecilerin yerleşimleri geçici bir süre yasaklanmıştır. 2 Ekim 1922'de Bursa'dan gelen ilk mülteci grubu olan otuz aile Filibe'ye ulaşmıştır. Daha sonra, Filibe'ye gelen 1055 kişiden 124'ü Pazarcık'a, 207'si Varna'ya, 17'si Rusçuk'a, 9'u Sarambey'e yerleştirilmiş, geri kalan 987 kişi ise Filibe'de kalmıştır. Resmî kayıtlara göre Filibe'ye toplam 1288 Ermeni mülteci gelmiş olmakla birlikte, kayıt olmayan mültecilerin de bulunma olasılığı yüksek olduğundan bu sayının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. 1922 Ekim ayının sonuna doğru Rusçuk'ta da 670 Ermeni mülteci bulunmakta olup bu şehirdeki Ermeni kilisesi, okulu ve yerel Ermeni derneklerinin binaları onlara tahsis edilmiştir¹⁹.

1922 yılında yaşanan bu göç olayı I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bu nedenle ekonomik sorunlar yaşayan Bulgaristan için çeşitli zorluklara sebep olmuştur. Bulgaristan'da eskiden beri yerleşik bulunan Ermeni mülteciler için merkezi Sofya'da olmak üzere Filibe, Rusçuk, Şumnu, Varna, Burgaz, Pazarcık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Aytos, Yanbol ve Hasköy'de yerel komisyonlar kurulmuştur.

17 Rupen Krikoryan, "Armenskata obštnost v Bılgariya", Bılgari i Armentsi Zaedno prez Vekovete, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofia 2001, s. 414.

18 Sarkis Sarkisyan, "Bılgaro-armenskite vrızki prez vekovete", İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bılgari i Armentsi, (red.) Sarkis Sarkisyan, Sofia 1998, s. 15–16.

19 Agop Gilikyan, "Armenskite bejantsi ot 1922 g. i armenskiyat periodičen pečat v Bılgariya" İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bılgari i Armentsi, (red.) Sarkis Sarkisyan, Sofia 1998, s. 34, 37, 40, 43.

Ayrıca Ermeni mülteciler için çeşitli ülkelerdeki Ermeni organizasyonlarından da nakdî yardımda bulunulmuştur. Ermenistan'dan beş bin frank, Paris'teki milli heyetten bin beş yüz frank, Amerika'daki merkezi mülteci komisyonundan da üç bin dolar tutarında maddi yardım yapılmıştır²⁰.

Bulgaristan'ın o yıllardaki yüksek tirajlı ve en saygın yayın organlarından biri olan Mir Gazetesi'nde de Ermeni mültecilerle ilgili haberler yer almıştır. Bulgar basınında konuyla ilgili yer alan haberler kamuoyunun Ermenilere bakış açısını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. “Mir” Gazetesi'nin 15.12.1925 tarihli sayısında “Bizdeki Ermeni Mülteciler” başlığı ile çıkan bir yazıda Ermeni sığınmacılarının sayısının 20 bin ile 25 bin arasında olduğu, Ermenilerin başlangıçta eski yaşadıkları anayurtlarına dönmek istedikleri, fakat zaman geçtikçe Bulgaristan'da kalma arzularının arttığı ifade edilmiştir. Hatta Ermeni sığınmacılardan pek çoğu Bulgar vatandaşı olmak üzere Adalet Bakanlığı'na dilekçelerle müracaat etmiştir²¹. Yazıda yer alan aşağıdaki satırlar Bulgarların Ermenilere karşı hissiyatını yansıtmaları bakımından son derece ehemmiyet arz etmektedir:

“Bu yeni vatandaşlarımıza karşı bizim herhangi bir karşı koymamız art niyetimiz söz konusu değildir. Ermeniler kültürlü ve çalışkan insanlardır, fakat asimile olmak istemiyorlar. Onlar vatandaşı oldukları Bulgaristan'ın dilini öğrenmek istemiyorlar. Bulgarca yerine Türkçe konuşmayı tercih ediyorlar. Onlara karşı müsamahakârlığımız arttıkça onlar bunu daha çok istismar etmeye çalışıyor ve bu, korkunç boyutlara ulaşıyor. Ermeniler bizde sonsuz dinî ve ticarî özgürlüklerinden dolayı mutlular, ancak bununla birlikte kendilerinden, ilgili kanunların çıkarılması ve buna bağlı yaptırımların uygulanmasına gerek kalmadan, yaşadıkları ülkeye saygı göstermeleri beklenmektedir.”²²

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında Ermeni mültecilere karşı ülkede bir tepkinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Ermenilerin çalışkanlıkları ve kültürlü bir toplum oldukları vurgulandıktan sonra özellikle Bulgarca yerine Türkçe konuşmaları eleştirilmiştir. Bu bilgiden başka pek çok yerde örneği olduğu gibi Türkiyeli Ermenilerin kendi aralarında Türkçe konuştukları da teyit edilmektedir. Ermenilerin Bulgarların gösterdiği hoşgörüyü karşı bunu istismar ettikleri iddia edilmiş, daha da ileri gidilerek yaşadıkları ülkeye saygı göstermemeleri halinde onlarla ilgili kanunî yaptırımların çıkarılabileceği gibi tehditkâr bir tutum da takınılmıştır.

20 Gilikyan, “Armenskite bejantsi...”, s. 38, 42.

21 “Armenskite bejantsi u nas” Mir Gazetesi, Sayı 7643, 15.12.1925, s. 3.

22 Aynı yazı.

Aynı gazetenin yaklaşık altı ay sonraki 09.06.1926 tarihli bir sayısında da “Bulgaristan’daki Ermeni Mülteciler” başlığıyla çıkan haberde yine Ermeni mülteciler hakkında bilgi verilmektedir. Ermeni sığınmacıların tam olarak sayısının tespit edilemediği çünkü Bulgaristan’a tüccar gibi gelip daha sonra sürekli olarak yerleştikleri belirtilmiştir. Büyük bir kısmının Filibe, Varna, Burgaz ve Haskova’ya göç ettikleri genellikle tüccar ve zanaat erbabı oldukları şehir merkezlerine yerleştikleri, yerli üreticilerle ciddi bir rekabete girdikleri de ifade edilmiştir. Fakir olan Ermenilere ABD, İngiltere ve Mısır gibi ülkelerden maddi destek gönderildiği ayrıca gelişmiş ülkelerde onların hislerini anlayan çok sayıda destekçileri olduğundan bahsedilmiştir. Yunanistan’a giden Ermenilerin Rusya Ermenistanı’na yerleşmelerine Ruslar tarafından izin verilmesi halinde Bolşevik Rusya’ya bile göç etmeye razı oldukları fakat Bulgaristan’a göç eden Ermenilerin başka vatan aramayı düşünmedikleri dile getirilmiştir. Daha önceki haberde olduğu gibi Bulgarca öğrenmek için hiçbir çaba göstermedikleri, hâlâ birçoğunun Bulgarca yerine Türkçe konuşmaya devam ettikleri bu durumun da Bulgar halkını üzdüğü belirtilmiştir²³.

Bulgaristan’a gelen Ermenilerin bir bölümünün ilerleyen yıllarda Sovyet Ermenistanı’na göçleri de Bulgar basınına yansımıştır. 16.01.1933 tarihli “Utro” Gazetesi’nde “1000 Ermeni Anavatan Yolculuğunda” başlıklı haberde Burgaz Limanı’ndan bin Ermeni’nin Sovyet Ermenistanı’na uğurlandığı bildirilmiştir. Bulgaristan’ı terk eden Ermeniler Bulgar çarına gösterdikleri misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini bildiren bir telgraf da çekmişlerdir²⁴.

1922’den itibaren Ermeni mültecilerin Bulgaristan’a kabul edilmesinden sonra doğal olarak Ermeni nüfusunda ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Bulgaristan’da 1926 genel nüfus sayımına göre nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı aşağıdaki gibidir²⁵:

Görüldüğü gibi 1926 nüfus sayımında Ermeni nüfusu 1920 sayımına göre yüzde yüz ellinin üzerinde bir artış göstermiş ve genel nüfusa göre oranları da % 0,46’ya ulaşmıştır. 1920 sayımı ile 1926 sayımı arasındaki 6 yıllık süre zarfında kayıtlı olan Ermeni nüfusun 15 bin kişi kadar artış göstermesi Mudanya Mütarekesi sonrası ülkeye yaşanan göçü teyit eder niteliktedir. Ermeni nüfusunun bir kısmının Bulgaristan üzerinden Avrupa veya farklı ülkelere geçmiş olabileceği bir kısmının da kayıtlı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

23 “Armenskite bejantsi v Bilgariya”, Mir Gazetesi, Sayı 7783, 09.06.1926, s. 3.

24 “1000 Armentsi na pıt za rodinata si” Utro, Sayı 7024, 16.01.1933, s. 6.

25 Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo -1929-1930 (Godini XXI-XXII), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1930, s. 26.

II. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan son sayım olan 1934 yılına ait nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı da şu şekildedir²⁶:

Cinsiyet	Grek-Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.285.547	397.688	19.833	3.326	22.735	12.904	992	2.743.025
Kadın	2.283.226	391.608	20.514	3.409	23.696	12.498	765	2.735.716
Toplam	4.568.773	789.296	40.347	6.735	46.431	25.402	1.757	5.478.741
%	83,39	14,41	0,74	0,12	0,85	0,46	0,03	100

1934 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da Ermeni nüfusta çok küçük bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi yukarıda da izah edildiği gibi Sovyet Ermenistan'ı başta olmak üzere Ermenilerin farklı ülkelere göç ediyor olmalarıdır.

Bulgaristan'daki Ermeni araştırmacıların verdiği rakamlar da Bulgaristan'ın resmî nüfus sayımı sonuçlarındaki verilere yakındır. Ancak bu çalışmalarda Katolik ve Protestan Ermenilerin nüfusları bazen ayrı olarak gösterilmiştir. Bunlardan biri olan Agop Garabedyan'a göre 1910-1934 Yılları Arası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfus aşığıdaki gibidir²⁷:

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.574.232	416.798	22.342	4.087	23.822	11.674	938	3.053.893
Kadın	2.554.658	404.500	23.362	4.284	24.576	11.802	864	3.024.046
Toplam	5.128.890	821.298	45.704	8.371	48.398	23.476	1.802	6.076.137
%	84,41	13,51	0,75	0,13	0,79	0,38	0,02	100

Aynı çalışmada 1934-1936 yılları arasında Bulgaristan'da hangi şehirde kaç Ermeni'nin yaşadığı ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre; Filibe'de 6.200, Varna'da 4.163, Sofya'da 2.862, Rusçuk'ta 2.227, Burgaz'da 1.800, Haskova'da

26 Prebroyavane na naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati, Kniga I, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1938, s. 22-23.

27 Agop Garabedyan, "Formirane na armenskata obštност i neynata rolyo v razvitiето na Bilgarskata dirjava", Bilgari i Armentsi zaedno prez vekovete, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofia 2001, s. 247.

1.126 Yanbol'da 1.128, Pazarcık'da 930, İslimiye'de 812, Şumnu'da 601, Eski Zağra'da 372, Yeni Zağra'da 231, Karnobat'da 315, Aytos'da 182, Svilengrad'da 162, Borisovgrad'da (Pırvomay=Hacieles) 83, Provadia'da 72, Elhovo'da 45 olmak üzere şehirlerde toplam 23.311 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Küçük kasaba ve köylerde yaşayanlar da ilave edildiğinde bu nüfus 25.000' e ulaşmaktaydı. II. Dünya Savaşına kadar bu rakamın yaklaşık olarak aynı kaldığı düşünülmektedir²⁸. Garabetyan'ın 1926 ve 1934 yılına ait verdiği rakamların resmî Bulgar istatistiklerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bu farklılığın muhtemel sebebi Ermeni mültecilerin bir kısmının kayıtlı olmaması ve Bulgaristan'a göç eden Ermenilerin zamanla başta Sovyet Ermenistan'ı olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmesidir.

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın	Ortodoks	Katolik ve Protestan	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı
1910	12932	7134	5798	12259	673	11337	0,3
1920	11509	6005	5540	10848	66	10786	0,3
1926	36568	-	-	-	-	-	-
1934	34000	-	-	-	-	33000	0,4

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1914 senesine ait son nüfus verilerine göre Trakya'da bulunan yaklaşık 20 bin civarındaki Ermeni'nin savaş esnasında topluca tehcire tabi tutulmadıkları bilindiğinden Mudanya Mütarekesi öncesi aşağı yukarı aynı sayılarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Bulgar istatistik verileri ve döneme ait Bulgar kaynakları incelendiğinde Mudanya Mütarekesi öncesi Trakya'da bulunan bu Ermeni nüfusun neredeyse tamamının Bulgaristan'a göç ettiği anlaşılmaktadır. Bulgar tarafının verileri incelendiğinde 25 binin üzerinde olması muhtemel bir Ermeni göçmenin ülkeye geldiği anlaşılmaktadır. Bulgaristan'a giden Ermeniler için ABD ve Avrupa'daki Ermeni cemiyetlerin ve çeşitli yardım kuruluşlarının önemli maddi destek sağladığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen Ermenilerle aynı inanca mensup Bulgar halkının toplam Bulgaristan nüfusu düşünüldüğünde çok küçük bir orana tekabül eden Ermeni göçmenlerden bir süre sonra rahatsız olmaya başladıkları dönemin Bulgar basınına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Bulgarların rahatsız olduğu konuların başında Ermenilerin genellikle büyük şehir merkezlerinde zanaat ve ticaretle meşgul olmaları sebebiyle Bulgarlara ekonomik olarak rakip olmaları ve yine Ermenilerin Türkçe konuşup Bulgarca öğrenmeye gayret göstermemeleridir. İncelenen dönemde 5,5-6 milyon civarında nüfusa sahip olan Bulgaristan'ın 25 bin kadar Ermeni göçmenden son derece rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biri de özellikle II. Dünya Savaşı sonrası artan Ermeni propagandalarında asılsız şekilde beyan edilen, Ermenilerin I. Dünya Savaşı sürecinde neredeyse tamamının Türkler tarafından öldürüldüğü iddialarının bilimsel verilere dayanmadığıdır. Trakya örneğinden anlaşılacağı üzere Ermenilerin hangi sebeplerle ve hangi vasıtalarla ülkeyi terk ettikleri, savaş öncesi ve sonrası ne kadar nüfusa sahip oldukları iki ülkenin kaynakları incelendiğinde çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI²⁹

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA)**

Yıldız Perakende Dâhiliye Tasnifi (Y.PRK.DH.)

RESMÎ YAYINLAR

Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo Godina Vtora 1910, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1911.

Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo Godini V-XIV-1913-1922
Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1924.

Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo Godini XV-XVI-1923-1924
Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1925.

Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo -1929-1930 (Godini XXI-XXII),
Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1930.

Prebroyavane na Naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati, Kniga I, Glavna
Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofia 1938.

GAZETELER

Mir

Utro

İNCELEME ESERLER

AKIN, Veysi, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Askerî ve
Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.

BOZKURT, Abdurrahman, “Yunanistan’ın Edirne’de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 2012, ss. 435-455.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletleri’nin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014.

CAMBAZ, Nagihan, Ebru, İtilaf Devletleri’nin Doğu Trakya’da İşgal Uygulamaları (1918-1920), *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt*, İstanbul 2018.

ERYILMAZ, Bilâl, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., 2. Baskı, İstanbul 1996.

GARABEDYAN, Agop, “Formirane na armenskata obštност i neynata rolyа v razvitiето na Bılgarskata dirjava”, *Bılgari i Armentsi zaedno prez vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofia 2001, ss. 231-272.

GİLİKYAN, Agop, “Armenskite bejantsi ot 1922 g. i Armenskiyat periodičen pečat v Bılgariya” İstoričeski, *Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bılgari i Armentsi*, (red.) Sarkis Sarkisyan, Sofia 1998, ss. 33-46.

GÜLLÜ, Ramazan, Erhan, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 75, 2009 Ankara, ss. 575-604.

GÜLLÜ, Ramazan, Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/ Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Yay., İstanbul 2017.

İstatistik Umumi İdaresi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik’i Umumisi*, Alem Matbaası, İstanbul 1316.

KARACAKAYA, Recep, “Trakya Bölgesinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1915-1916)”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (ed.) Galip Eken- Zafer Karademir, Cumhuriyet Üniversitesi Kültür Yayınları, Sivas 2016, ss. 140-146.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

KRİKORYAN, Rupen, “Armenskata obštност v Bılgariya”, *Bılgari i Armentsi zaedno prez vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofia 2001, ss. 414-422.

MAŞİAH, A., “Sızdavaneto na Tsentralno Dirjavno Uçrejdenie za statističeski izuçavaniya v Bılgariya”, *100. Godini Bilgarska Dirjavna Statistika (1881-1981)*, (ed.) P. Şapkarev, A.N.Ü. Totev, Sofia 1985, ss. 22-25.

SARKİSYAN, Sarkis, “Bılgaro-Armenskite vızki prez vekovete”, *İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bılgari i Armentsi*, (red.) Sarkis Sarkisyan, Sofia 1998, ss. 1-16

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.

BÜYÜK TAARRUZ'DAN MÜTAREKE'YE-100.YIL

Doç. Dr. M. Hakan Özçelik^{1*}

Özet

26 Ağustos 1922'de başlayan, Milli Mücadele'nin son safhası olan Büyük Taarruz, pratikte 9 Eylül 1922 günü biten ancak Anadolu'da düşman askerinin kalmadığı tarih olan 18 Eylül 1922'ye kadar süren ve Mudanya Ateşkes Antlaşması ile nihayete eren mücadelenin en önemli olaylarından biri olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'den aldığı yetkiler ve Türk milletinin verdiği destek ile meclisi, milleti ve orduyu bütünüyle savaşa hazırlamıştır. Mücadelenin her safhasını bizzat kontrol ederek, olabilecek olumsuzluklara karşılık ön tedbirler almıştır. Meclisin ve milletin özünde birleştiği Türk ordusu da Yunan ordusuna karşı çok önemli bir zafer kazanmıştır. Bu süreçte, Meclisin direkt olarak sürece etkili olması, Türk milletinin mücadeleye katılımının sağlanması ve de ordunun hazırlanması için eksiklikleri giderebilecek her türlü önlem alınmasıyla zamanı geldiğinde stratejik-taktik seviyede her tedbir tek tek hayata geçirilmiştir.

Bu çalışmada, yaklaşık bir yıllık bir hazırlık döneminin sonucunda gerçekleşen Büyük Taarruz öncesinde ve sürecinde meclisin, milletin ve ordunun hazırlanması amacıyla uygulanan algı, manipülasyon, aldatma, gizlilik faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Taarruz, Algı, Manipülasyon, Gizlilik, Milli Mücadele, Türk Ordusu, Yunan Ordusu.*

^{1*} İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
hakanozcelik@aydin.edu.tr

Giriş

13 Haziran 1921’de Limnos zırhlısı ile İzmir’e gelen Yunan Kralı Konstantin de seferberlik ilan ederek Yunanistan’ın bütün gücüyle yeni saldırı için hazırlanması öncesinde² “Küçük Asya Ordusuna” General Papulas başkumandan olarak atanmıştır.³ Yunanlılar Anadolu’daki kuvvetlerini 11 tümene çıkararak taarruzlarını, Bursa- Eskişehir, Bursa-Tavşanlı- Kütahya ve Uşak-Dumlupınar-Seyitgazi istikametlerinde planlayarak meydan muhaberesi alanında birleştirmek suretiyle Türk ordusunu yok etmeyi hedeflemişlerdir.⁴ 10 Temmuz 1921’de başlayan Yunan taarruzu, 13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya ve 19 Temmuz’da da Eskişehir Yunanlıları’ın eline geçmesiyle sonuçlanmıştır.⁵

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında Mustafa Kemal Atatürk, 18 Temmuz’da cephe karargâhına gelerek İsmet Paşa’ya (İnönü) ordunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi emrini vermiştir,⁶ Batı Cephesi komutasındaki Türk birlikleri 25 Temmuz’a kadar düzenli bir şekilde Sakarya’nın doğusuna çekilmiş⁷ ve yüz kilometrelik alan bir mermi dahi atmaksızın düşmana teslim edilmiştir.

Atatürk’ün amacı Yunan kuvvetlerini Anadolu’nun daha içerilerine çekerek taktik zorluk, emir komuta zafiyeti, lojistik imkansızlıklar yaratarak Yunan ordusunu imha etmektir. Mustafa Kemal Atatürk emri verirken de “*Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz*”⁸ diyerek karşılaşacağı durumların da ne olacağını farkında idi. Meclisteki muhalefet tarafından da eleştiriler fazla gecikmemiştir. Muhalefet eleştirilerinde; “*Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acıklı ve korkunç durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik*”⁹ şeklinde esas hedefe Atatürk’ü koymuşlar ve dolaylı olarak kendisini ordunun başında görmek istemişlerdir.

2 Nihat Değirmenci, *İstiklal Harbinde Kütahya- Eskişehir Muhaberelelerinden Bir Kesit 10-24 Temmuz 1921, Kütahya 2009*, s. 7.

3 Değirmenci, a.g.e., s.7.

4 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998*, s.270.

5 Aybars, a.g.e, s.271

6 Selahattin Tansel, *Mondoros’tan Mudanya’ya Kadar, c. IV, Ankara 1978*, s.102; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, I. Cilt (1919-1920) 10. Baskı, Ankara, 1984*, s.413.

7 Değirmenci, a.g.e., s.62.

8 Atatürk, a.g.e., s.413.

9 Atatürk, a.g.e., s.414.

5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan Başkumandanlık Yasası¹⁰ ile başkumandanlık Mustafa Kemal Atatürk'e verilmiştir. Vakit kaybetmeksizin çıkardığı Tekalif-i Milliye Emirleri¹¹ ile orduyu muharebe edebilecek seviyeye çıkaran Mustafa Kemal Atatürk, Yunan ordusunun 23 Ağustos 2021 tarihinde başlattığı taarruzda “*Hattı müdafaa yoktur; sathı müdafaa vardır ve o sathı bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile islanmadıkça terk olunamaz.*” diyerek o güne kadar uygulanan askeri taktik dışında bir uygulama hayata geçirmiş ve de başarılı olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı plan ve ordunun hazırlanması sonucunda 22 gün 22 gece süren ve 13 Eylül 1921 günü Türk Kuvvetlerinin zaferiyle Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmıştır.¹²

Büyük Taarruz Hazırlıkları

Mustafa Kemal Atatürk, 4 Mart 1922 tarihinde meclis gizli oturumunda muhaliflere yönelik cevaplar verirken yapılacak hazırlıkta üç vasitanın öne çıktığını belirtmiştir:¹³

“Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir..... İkinci vasıta, milleti temsil eden meclisin, millî isteği ortaya koymakta ve bunu gereklerine inanarak uygulamakla göstereceği kararlılık ve yiğitliktir..... Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olan düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur.”

Atatürk'ün Mart 1922'de ifade ettiği hazırlıklara aslında Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi'nin hemen ertesinde başlanmıştır. Ancak kendisinin de ifade ettiği gibi üç vasitanın harekete geçirilmesi büyük önem arz ediyordu. Bunlarla birlikte uluslararası camiada da Türk tarafının verdiği mücadelenin haklı bir mücadele olduğu, Türklerin barış arayışı içinde olduğu anlayışı yerleştirilirken İtilaf Devletlerinin de oluşturduğu ittifakın bozulmasına yönelik adımların atılması gerekmektedir. Yapılması gerekenlere bakıldığında; uluslararası camianın, meclisin, milletin ve ordunun hazırlanması, hepsi de birbirinden önemli vasıta ve hazırlanması zaman alacak bir süreç olduğu aşıkardı. Bu zorlu ve meşakkatli süreci desteklemenin yollarının bulunması ve hemen hayata geçirilmesi Türk milletinin bağımsızlığa kavuşmasında neredeyse kaçınılmaz bir gerçek halini almıştır.

10 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muhaberesinden Önceki Olaylar ve Mezvi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz- 22 Ağustos 1921)*, Ankara 1972, s.307

11 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2001, s.180.*

12 Atatürk, a.g.e., s. 414-420.

13 Atatürk, a.g.e., s. 431-433

Algı Yönetimi

Algı; en basit şekliyle insanın duyu organlarınca taşınan duyuşsal verilerin örgütlenip yorumlanması şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴ İnsanın gördüğü, hissettiği, duyduğu, kokladığı ve tattığı her şey, beyinde gerçekleşen sürecin sonucudur.¹⁵ Aslında görülenin, duyulanın, koklananın veya tadılanın ne olduğuna duyu organları değil, zihnimizde gerçekleşen eylemlerin sonucunda beyin karar verir. Türk Dil Kurumu'nca da "Algı"; " *Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak*"¹⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

İnsanlar var olduğu günden itibaren girmiş oldukları mücadelelerden başarıyla çıkmak için her türlü yöntemi kullanmışlardır. Ancak kullanılan yöntemler arasında en etkin olanının, hedef kitlenin (halk, düşman, müttefik, birey) ikna edilerek, manipüle edilerek, aldatılarak, istenilen yönde hareket etmesini sağlamak olduğu tespit edilmiş ve bu bağlamda hedef kitleye yönelik algı yönetimi uygulamaları ön plana çıktığı gibi gerçekleştirilmiştir.

Atatürk de Milli Mücadele süresince eksikliğini hissettiği her türlü vasıtanın yerini yaratılan algılar, yapılan manipülasyonlar ve uygulanan aldatma taktikleri ile tamamlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Büyük Taarruz öncesi hazırlık safhasında da, Atatürk öncülüğünde içte ve dışta Milli Mücadele'yi etkileyebilecek meclisin, muhaliflerin, düşmanın ya da müttefikin, istenilen hedefe yönelmesi ihtiyaçlar ölçüsünde çeşitli uygulamalar yürürlüğe konularak sağlanmıştır.

Dış Politikada Algı Operasyonu

Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi sonrasında; 13 Ekim 1921 tarihinde Sovyet Rusya'nın aracılığıyla üç Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Kars Antlaşması,¹⁷ 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa Hükümeti ile Ankara Anlaşması,¹⁸ 23 Ekim 1921 tarihinde İngiltere ile İngiliz esirleriyle

14 İsmail Bakan- İlker Keçe, "Kurumsal Açından Algı ve Algı Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl:2012, Cilt: 2, Sayı: 1, s.21, (19-34)*

15 R.J. Godlewski, *Practical Deception and Perception Management, Tactical Extractions Counterterrorism Paper*; 4, 2010, s.1-13.

16 TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 02.05.2021)

17 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2014, s.372.

18 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 71; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı Yayınları*, 1981, s.224.

Malta'daki Türk tutukluların değiştirilmesi anlaşması, 2 Ocak 1922 tarihinde de Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması¹⁹ imzalanmıştır. Uluslararası yapılan her antlaşma Türk tarafının barışçıl yönlerinin ortaya çıkmasının yanı sıra diplomaside gösterdiği başarı İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıklara sebep olmuş ve hatta sürece ayrılmalarını sağlamıştır.

TBMM hükümeti, Sakarya Zaferi'nden sonra, elde ettiği avantaj ile yeni bir savaşa gerek duymadan barışı sağlamanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, önce 2 Mart 1922'de Paris'te Başbakan Poincare görüşmüş, Paris'ten Londra'ya geçerek, orada da İngiliz Dışişleri Bakanı George Curzon'la görüşmüştür.²⁰ Yusuf Kemal Bey yapmış olduğu görüşmeler neticesinde 10 Nisan 1922 tarihinde gönderdiği raporda Avrupa'da resmi makamlarda herhangi bir değişiklik olmadığını ancak özellikle Anadolu'da başlayan harekete en fazla olumsuz tepki veren İngiltere'nin kamuoyunda, ticaret çevresinde ve sömürgelerinde Türkiye hakkında olumlu gelişmeler olduğunu ifade etmiştir.²¹ Tengirşek'in yapmış olduğu siyasi temaslar Mustafa Kemal Atatürk'ün istediği şekle ulaşmış ve barış isteyen tarafın Türk tarafının olduğu algısını yaratmıştır.

Türk tarafı diplomatik ilişkilerini sürdürürken, İtilaf Devletleri Türk ve Yunan birlikleri arasındaki çatışmaları durduracak ateşkes teklifini 22 Mart'ta taraflara ulaştırmışlardır.²² Yunanistan, Sakarya'da aldığı yenilginin etkisinden kurtulamadığı için İngiliz önerisini hemen kabul etmiştir. Ancak TBMM Hükümeti bir an önce barışı elde etmek için ateşkesi prensipte kabul etse de mevcut teklifin henüz Anadolu'da bulunan Yunan birliklerine zaman kazandıracak nitelikte olması sebebiyle pek sıcak bakmamıştır. TBMM, kendi ateşkes koşullarını hazırlarken, 26 Mart 1922'de İtilaf Devletleri'nden önce yeni bir ateşkes, sonra da barış anlaşması teklifi almıştır. TBMM hükümeti, bu tekliflere, işgal altında bulunan Türk topraklarının tamamen boşaltılması şartıyla sıcak bakıp barış görüşmelerine başlayabileceği cevabını vermiştir. Bu cevaba karşın, İngiliz Hükümeti ilk etapta bir ateşkes yapılması için ısrar etmiş, TBMM Hükümeti, kurtuluşun kesin zaferle sonuçlanacak bir taarruzla mümkün olabileceği gerçeğine hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, bir yandan taarruz hazırlıkları sürdürülürken, diğer yandan da barış için ve de taarruz hazırlıklarını gizleyecek olan İtilaf Devletleri ile uzlaşma diyalogu sürdürülmüştür.

19 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali, İstanbul 2010, c. II, s.695.*

20 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, s.262.*

21 Ömer Akdağ, *Yusuf Kemal Bey'in Avrupa Seyahati, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XIV, Sayı 41, 1998, s. 512*

22 Kili, a.g.e., s.189.

Mustafa Kemal Atatürk, Yusuf Ziya Tekgirşek ile başlayan diplomatik girişimlerin batı dünyasında Türk tarafı için olumlu bir kanı oluştursa da Türklerin barışsever oldukları ve öncelikle barış arayışı içinde oldukları algısı için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Yusuf Ziya Tekgirşek ile başlayan diplomatik ilişkiler Temmuz ayında İçişleri Bakanı Fethi Bey ile devam etmiştir.

İçişleri Bakanı Fethi Bey batı ile barışı sağlayabilmek amacıyla ve hazırlıkları gizlemek amacıyla Londra'ya gönderilmiştir. Hazırlıkları sürdürülen taarruzun başarıya ulaşmasının anahtarı, taarruzun gizli tutulmasındaydı. Bu sebeple Büyük Taarruz hakkında bilgi sınırlı sayıda kişi dışında dünyadan ve özellikle İngiltere'den saklanmıştır. Olaylar o kadar gizli sürdürülmüştür ki İngiltere'yi kuşkulandırmamak için Fethi Bey'in görevlendirilmesinden Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın dahi haberi olmamıştır.²³ Gizlilik ve oluşturulacak algı, zafer için ordunun tüm eksikliklerini tamamlayacak zamanı kazandıracaktır.

Gizlilik üzerinde o kadar titizlikle durulmuştur ki Fethi Bey görevine meclisten sağlık sebepleri için 3 Temmuz 1922'de iki ay izin alarak başlamış, konunun içeriğinden meclisin dahi haberi olmamıştır.²⁴ Fethi Bey önce İtalya ardından Fransa'ya gitmiş ve sonrasında verilen mücadelenin asıl merkezi olan İngiltere'ye, Londra'ya geçmiştir. Öncelikle İtalya ve Fransa'ya gitmesi bir şaşırtmaca bir aldatma olarak yapılmış, her iki ülkede barış arayışlarının yapıldığı ve özellikle de İngiltere nezdinde aracılık yapılması yönünde destek arandığı algısı yaratılmıştır. Bu algı da başarılı olmuş ve gerek Llyod George gerekse George Curzon, Fethi Bey ile görüşmemek için adeta kaçmışlardır.²⁵ Girişimlerinde kabul görmeyen Fethi Bey yapmış olduğu son değerlendirmeyi Mustafa Kemal Atatürk'e "*Maksadı Milliye'nin istihsalı ancak faaliyeti askeriye ile kabil olacaktır. Başka tetkike başka tefsire mahal yoktur.*"²⁶ şeklinde bildirmiştir. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün aldığı kararın doğruluğu diploması tarafından da teyit edilmiştir.

Fethi Bey, taarruz için yapılan bütün hazırlıkları gizlemesinin yanı sıra barışı aramış gibi yürüttüğü görevini o kadar büyük başarıyla tamamlamıştır ki İngilizler 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un farkına 6 Eylül'de varmıştır. Bu defa

23 Sadi Borak, Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt VI, Sayı.17, 1990, s.381

24 A.g.e., s.381

25 A.g.e., s.381

26 İhsan Sabri Balkaya, Büyük Taarruz Öncesinde İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XIX, Sayı 57, 2003, s. 1123

kapılarda süründürdükleri, randevu vermedikleri Fethi Bey'in vasıtası ile mütareke arayışı içine girmişlerdir.²⁷

Milletin Siyasal katılımının Sağlanması ve Meclisin Muharebeye Hazırlanması

Diplomasi alanında yapılan mücadelenin yanı sıra milletin ve meclisin de gelişen ve değişen durumlarda olumsuz etkilenmesini önlemek, milletin siyasal katılımını sağlamak, meclisin yapılacak olan mücadeleye bütünüyle destek vermesini sağlamak için bazı tedbirler alınmak zorunda kalınmış ve manipülatif çarelerle millet ve meclisin verilecek mücadeleye destek vermesi sağlandığı gibi engelleyici eylemlerinin ortaya çıkmasına mani olunmuştur.

22 Mart 1922 tarihinde İtilaf Devletlerince öne sürülen antlaşma teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması kaçınılmaz bir sonuçtu. Teklif edilen antlaşmanın şartlarının millete iyice anlatılması, teklifin esas olarak ne amaç güttüğü izah edilerek teklifin etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. Bu maksatla Müdafaa-i Hukuk kuruluşları, Belediye Başkanları, sözü geçen yerel eşraf harekete geçirilmiştir. Milletin siyasal katılımı sağlanarak TBMM'ne antlaşmanın kabul edilmemesi için telgraflar çekilmesi empoze edilmiş ve sağlanmıştır.²⁸

Milletin bu şekilde siyasal katılımı sağlanırken mecliste muhalefetin eleştirileri ve karşı hareketleri artarak devam etmiştir. Ancak bütün bu karşı koymalara Mustafa Kemal Atatürk ikna yoluyla ve/veya geçici algılar yaratarak karşı bir duruş sergilemiş ve muhalefetin her türlü olumsuz girişimlerini engellemiştir.

Mecliste muhalefet tarafından ortaya konulan en önemli sorunlardan birisi Başkomutanlık meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 5 Ağustos 1921 tarihinde kabul edilen kanunla Başkumandan olmuştur. Ancak Atatürk'ün üç ay gibi sınırlı bir süre için kabul ettiği Başkumandanlık süresinin uzatılması her zaman muhalefetin tepkisine maruz kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün başkumandanlığı 31 Ekim 1921'de, 4 Şubat 1922 tarihinde uzatılmıştır. Söz konusu tarihlerde de muhalefet tarafından yoğun eleştiriler yapılmış ancak üçüncü kez uzatılması daha büyük bir sorun oluşturmuştur. 6 Mayıs günü yapılan görüşmelere Mustafa Kemal Atatürk rahatsızlığından dolayı katılamamış, bundan yararlanan muhalif güçler

27 *Utkan Kocatürk, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1919-1938, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1988, s. 293*
28 *Atilla Kollu, Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt VIII, Sayı 24, 1992, s. 495*

başkumandanlık süresini uzatmamışlardır. Bunu üzerine Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı istifa etmek istemişlerdir. Atatürk durumdan haberdar olunca söz konusu kişilere 24 saat beklemlerini söylemiş ve ertesi gün meclise gelerek duruma el koymuştur.²⁹ Ardından yapılan oylama neticesinde meclis 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla³⁰ Başkumandanlık kanununun süresini uzatmıştır.

Meclis içindeki muhalif güçler saldırılarına devam etmişler, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın seçimlerinin meclis tarafından yapılmasını sağlayarak daha önce Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün seçimini engellemişlerdir.³¹ Ayrıca Bakanlar Kurul Başkanlığı'na da Rauf Orbay'ın getirilmesini istemişler ancak Rauf Bey tüm ısrarlara rağmen başkan olmak istememiştir.³² Muhalefetin niyetini anlayan Atatürk Rauf Bey'i çağırarak meclisin kendisini Bakanlar Kurul Başkanı olarak seçmek istediklerini söz konusu durumun kendisince de uygun olduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey ikna olmuş ve 14 Temmuz'da başkanlığı kabul etmiştir.³³ Atatürk yine bu durum karşısında ön alarak Rauf Bey'i yanına çekmiş, kontrolü altında çalışmasını sağladığı gibi meclis ile Rauf Bey'i karşı karşıya getirmiş ve meclisin Rauf Bey'in kendisi ile hareket ettiği algısını yaratmıştır.

Meclisin ordu ile ilgili sert eleştirileri de bu sırada acımasızca devam etmekteydi. Sürekli ordunun taarruz kabiliyetinin olmadığını artık konunun siyasetler tarafından ele alınması gerekliliğinden bahseder olmuşlardır. Oysaki ordunun eksikleri hızlı bir şekilde tamamlanmaktaydı. Meclisteki bu tür konuşmalar Mustafa Kemal Atatürk'ü oldukça rahatsız etmiştir ki Haziran ayında alınan ve sadece cephe komutanı ve Savunma Bakanı'nın bildiği taarruz kararını meclise sunmamıştır.³⁴ Atatürk yapılacak olan büyük taarruz için gizlilik seviyesini meclisin dahi üstünde tutmuş hareketin başlamasına kadar meclisin haberi olmamıştır.

Muharebe Sahasında Manipülasyon, Aldatma ve Gizlilik

Mustafa Kemal Atatürk, Yunan ordusu karşısında taarruzun gereği olan "taarruz kuvvetinin savunana karşı üç katı güçte olması" için teşkilat, kadro ve malzeme üzerinde fazlasıyla durmuştur. Bütün şartların zorlanmasına rağmen taarruz öncesi Türk ordusunun personel, silah, cephane bakımından mevcudu Yunan kuvvetlerine

29 Atatürk, *a.g.e.*, s.447

30 *TBMM Cabut Ceridesi*, 6 Mayıs 1338(1922), Devre:1, c.19, kırkıncı içtima, 1'inci celse, s. 529,530.

31 Kollu, *a.g.e.*, s. 501

32 Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*; İstanbul 2003, s.492.

33 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2014, s.397.

34 Kollu, *a.g.e.*, s. 501

biraz yaklaşabilmiştir.³⁵ Yani Yunan kuvvetleri ile mukayese edildiğinde³⁶ taarruz için üç kat fazla bir gücün gerçekleştirilememiştir.

Taarruz harekâtında başarı ateş gücüne, sayıca üstünlüğe, hareket ve manevra kabiliyetine dayanır. Oysa Türk ordusu bunlardan mahrumdu. Muharebe meydanında var olan eksikliklerin giderilmesini destekleyecek tek çare vardı: Manipülasyon. Mustafa Kemal Atatürk de taarruz öncesi ve sürecinde, manipülasyon, aldatma, gizlilik konularına önem vermiş ve ordunun eksikliklerini askerle değil manipülatif hareketler ile kapatma yolunu tercih etmiştir.

TDK Sözlüğünde Manipülasyon kısaca, yönlendirme³⁷ olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Manipülasyon için propaganda, yalan, çarpıtma, aldatma, zihin kontrolü, psikolojik savaş, beyin yıkama ve palavra gibi kelimeler eş anlamlı olarak literatürde yer almaktadır.³⁸ Bu bağlamda, “*bireyler ve gruplar aracılığıyla diğer grupların kanılarını, görüşlerini ve davranışlarını iletişim araçlarını kullanarak istendik yönde etkileme, değiştirme veya kontrol altında tutmaya yönelik bilinçli bir davranışlar bütünü*”³⁹ olarak da tanımlanmıştır.

Yunan Karargahının Muharebeye Yönelik Aldatılması

Muharebe için teşkilatlanmada, Batı Cephesi olarak tanımlanan ordu, İsmet Paşa'nın emir ve komutasında karargahı Akşehir'de konumlandırılmıştır. Batı cephesi kuzeyden güneye, Kocaeli Gurubu, 2'nci, ve 1'inci Ordular ve 5'inci Süvari Kolordusundan oluşturulmuştur. Kocaeli Grubu, Albay Halit Bey; 2'nci Ordu, Yakup Şevki Paşa; 1'inci Ordu, Nurettin Paşa; 5'inci Süvari Kolordusu ise Fahrettin Paşa komutasında 3 taarruz için teşkil edilmiş ve konumlanmışlardır.⁴⁰

Taarruz Harekat Planı

Hazırlanan plân gereğince; 1'inci Ordu dokuz piyade ve üç süvari tümeniyle sıklet merkezi Kalecik sivrisiyle Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon - Toklusivrisi hattına taarruz edecek ve düşmanın İzmir'le irtibatını kesecek, 5'inci Süvari Kolordusu üç süvari tümeniyle Çiğiltepe ile Toklusivrisi arasında Ahır

35 Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos, Ankara 1995, c. II, 6'ncı kısım 2. Kitap, s.328-329.

36 İsmet Görgülü, Büyük Taarruz, Genel Kurmay basımevi, Ankara, 1992, s.10

37 Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T.31.08 2022)

38 Ali Atılğan, Uluslararası İlişkilerde Algı Yönetimi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 26

39 Osman Özsoy, Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 5.

40 Görgülü, a.g.e., s.8

dağlarını aşarak batı kanadını kuşatacak, 2'nci Kolordu, üç tümeniyle Sandıklı - Şuhut - Efesultan bölgesinde ordu ihtiyatı bulunacak, 2'nci Ordu, beş piyade ve bir süvari tümeniyle kuzey Sakarya ile Afyon arasındaki cephede bulunan Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecek, Kocaeli Menderes grupları da karşısındaki Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecek⁴¹ ve Yunanların Marmara deniz irtibatını tehdit edecektir.⁴²

Halit Bey'in Görevlendirilmesi

Bir ordunun itici gücü komuta kademesidir. Yapılan plana bakıldığında ise Miralay 'Deli' Halit Bey'in plan dahilinde pek de etkin görülmeyen, bir piyade ve zayıf bir süvari tümeninden oluşan Kocaeli gurubunun başında olması dikkat çekicidir. Onun gibi başarılı bir komutanın taarruzda daha önemli bir bölgede görevlendirilmesi beklenirdi. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün planları daha farklıydı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin takip evresinin sonunda Kocaeli Grubu yeniden teşkilatlandırılmıştır. Kocaeli Gurubu, düzenli ordu çalışmalarında kâğıt üstünde "kolordu" seviyesinde görülürken aslında ilk tümeni, Kocaeli Mürettep Tümeni Miralay Emin Bey komutasında kurulmuştur. Zayıf bir teşkilatı olan Kocaeli Gurubuna takviye olarak 19 ve 20 numaralı iki hücum taburları gönderilmiştir. Dönemsel olarak teşkilatlanmada her tümenin iyi donanımlı, kritik görevlerde kullandığı hücum taburları vardır. Türk Ordusunda bu hücum taburlarının ayrı numarası, ismi yoktur. Ait oldukları tümenin numarasıyla tanınırlar. Ancak burada önemli bir husus vardır ki Türk ordusunda 19'uncu ve 20'nci Tümen yoktur. Olmayan tümenlerin hücum taburları ise Kocaeli Gurubu komutasında görevlendirilmiştir.⁴³ Yunan kurmaylarının Küçük Asya Felaketini neden olan yanlış değerlendirmeleri burada başlamıştır demek yanlış olmayacaktır.

1922 başında Küçük Asya Ordu Komutanlığının karargahının hazırladığı istihbarat raporlarında Batı Cephesi Komutanlığının toplam 23 piyade ve beş süvari tümenine sahip üç ordudan oluştuğu kaydedilmiştir. Halit Bey'in bölgesinde üç piyade tümeni ve bir süvari tugayının var olduğu esas alınmıştır. Bu yanlış değerlendirme her seviyenin raporlarında aynı şekilde yinelenmiştir. Teşkilatlanmadaki yanlış anlayışın temelinde Halit Bey gibi değerli bir komutanın zayıf bir birliğin başında olamayacağıdır. Ki iki hücum taburunun tümen olarak kabul edilmesi de bu sebeple

41 Türk İstiklal Harbi , II.Cilt, Batı Cephesi, 6.Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.20

42 Görgülü, a.g.e., s.17

43 Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2021, s.179-181.

olmuştur. Bu manipülasyonun sonucu da Yunanistan'ın Kocaeli Grubunu kontrol edebilmek için iki tümen ve bir müstakil alayı o bölgeye bağlaması olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün de “Kuzeyden gelebilecek takviye Yunan tümenlerini oldukları yerde oyalamak, taarruz sahasından uzakta tutmak” isteği gerçekleşmiştir.⁴⁴

Taarruz Planının Tamamlanması İçin Yapılan Manipülatif Hareketler

Büyük Taarruz için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı, Fevzi Paşa, çabuk ve kesin sonuç almak için düşmanın en hassas noktalarında bizzat incelemeler yapmışlar, hareket ve taarruz planını çok önceden oluşturmuşlardır.⁴⁵ Ancak yapılan her türlü hazırlık her seviyede aldatma ve gizlilik ile de desteklenmiştir. General Townshend'in Konya'ya gelmesi ve Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmek istemesi de amaca hizmet edebilecek şekilde kullanılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Konya'ya gelmiş olan General Townshend ile görüştüğü gibi,⁴⁶ bununla birlikte 27 Temmuz günü Akşehir'e gelen Başkumandan ve komutanlar arasında aynı günün gecesinde yapılan görüşme sonunda, tespit edilen plan gereğince taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına yönelik çalışmaların ivedilikle yapılmasını kararlaştırmışlardır.⁴⁷ 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra Akşehir'de ordu takımları arasında düzenlenen futbol maçı seyretme bahanesiyle başka komutanlar da Akşehir'e davet edilmiştir. 28/29 Temmuz gecesi Başkomutan, Büyük Taarruzun ayrıntıları konusunda komutanlarla görüş alışverişinde bulunmuştur.⁴⁸ Planlamaların, toplantıların gizli tutulması ile herhangi bir hareketin yapılamayacağı yönünde algı yaratılmıştır.

44 *A.g.e.*, s.181-184.

45 Atatürk, *a.g.e.*, s.454.

46 Zeki Sarıhan- *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.523

47 Atatürk, *a.g.e.*, s.454

48 *A.g.e.*, s.455

Harekatın başlamasına az bir zaman kalmasına rağmen Başkomutan gizlilik konusunda hala titiz bir tutum sergilemektedir. Öyle ki harekât bölgesine gitmek üzere 17/18 Ağustos gecesi çok gizlice Ankara'dan ayrılmıştır. 21 Ağustos 1922 tarihli gazetelerde Mustafa Kemal Atatürk'ün Çankaya'da bir "çay partisi" düzenlediği şeklinde bir haber⁴⁹ servis edilmiştir. Ayrıca Konya'ya gelir gelmez de postaneyi kontrol edip orada olduğunun duyulmamasını sağlamıştır.

Taarruzda Baskın Etkisinin Uygulanması

Büyük Taarruz'un başarısı, önemli ölçüde baskın sağlamaya dayandırılmıştır. Harekatın baskın sağlayabilmesi için; birlikler gündüz, güneyden kuzeye intikal ettirilmiş birlik intikalleri tamamen gece yapılmış, gündüz Yunan uçaklarının keşfine mani olacak şekilde, örtülü yerlerde dinlenilmiş, yapılan yürüyüşlerin her türlü izleri ortadan kaldırılmış, temas hattında savunma harekatı yapılacakmış emareleri vermeye devam edilmiş, 1'inci Ordu bölgesinde topçunun yayılması ve mevzilenmesi için ihtiyaç duyulan yollar ve faaliyetler, 2'nci Ordu bölgesinde de aynen yapılmış, Ankara Hükümeti'nin taarruz konusunda kararsızlık içinde bulunduğu dair söylentiler çıkarılmış, basında da bu konu servis edilmiş, böylece Türk ordusunun daha bir süre, herhangi bir harekette bulunamayacağı kanaati uyandırılmış, Anadolu'da isyan, ihtilâl, karışıklık varmış haberleri yayılmış, zamanı gelince de Anadolu'nun dış dünya ile muhabere ve ulaştırma irtibatı tamamen kesilmiştir.⁵⁰ Yapılan hareketler öylesine gizlilik içinde yapılmış ve Yunan kuvvetleri aldatılmıştır ki Türk ordusu taarruz mevzilerine yanaşırken, Yunan 1'inci Kolordusu komutan ve subayları Afyon'da tertipleedikleri bir baloda eğlenmektedirler.⁵¹

Mustafa Kemal Atatürk, taarruz günlerinde çok dikkatli olmuş, telgraf hatlarına el konulmuş ve sıkı bir sansür uygulanmış⁵² ve büyük Taarruz, büyük bir gizlilik ile yürütülmüştür.

49 "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Rical-i Siyasiye köşklerinde bir ziyafet veriyorlar. Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Ağustos'un yirmi birinci pazartesi günü öğleden sonra saat dörtte Çankaya'da ki köşklerinde şehrimizin rical-i siyasiyesine bir ziyafet keşide edeceklerdir. Ziyafete büttün sefira ve rical-i siyasiye hazır bulunacaklardır. Birçok zevade dün bu hususda davet-i name gönderilmiştir", "Çay Ziyafeti", Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1922, s.1.

50 Görgülü, *Büyük Taarruz*, s.19.

51 İbrahim Artuç, *Yeniden Doğu Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2001, c.II, s.406.

52 Cemal Kutay, *Ege'nin Kurtuluşu*, İstanbul 1981, s.132.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk, özelde Büyük Taarruz sürecince genelde Milli Mücadele sürecinde etkin ülkelere uyguladığı algı yönetimi ile meclisin sürece olabilecek olumsuz etkilerini azaltıp olumlu katkısını sağlarken, milletin siyasal katılımını sağlamak için manipülasyonu, Türk ordusunun Yunan ordusuna göre malzeme, personel eksikliğini ise aldatma ve gizlilik ile gidermiştir. Böylece stratejik ve taktik alanda baskın sağlanarak adeta Mehmetçik korumaya alınmış ve muharebede de başarı sağlanmıştır.

Bütünüyle sürece bakıldığında; barış çabaları içine girilerek yabancı devletlere Türk tarafının taarruz edemeyeceğine yönelik algı oluşturulmuş, gizlilik esasları gereği TBMM ile koordineli hareket edilemediği gibi Bakanlar Kuruluna dahi artık son safhada taarruz edileceği bilgisi verilmiş, öncelikle taarruz zamanı ötelenerek taarruz günü yaz sonuna getirilmiş ve Yunan tarafında Türk tarafının bu yıl da taarruz etmeyeceği algısı yaratılmış, yığınaklanma gece yürüyüşleri ile yapılırken sahte ve şaşkıncı hareketlere sık sık başvurulmuş, taarruzun yeri ve taarruzun sıklet merkezi konusunda düşman yanıltılmış, muharebe teşkilatlanması ve komutan görevlendirilmesi konusunda Yunan tarafı aldatılmış, İngiliz general ile görüşülerek, çay partisi ve futbol maçı düzenleyerek taarruz hazırlıkları hakkında manipülasyon yapılmıştır.

Bütün bu tedbirlerin neticesinde; Büyük taarruz her aşaması ile başarılı olmuştur. Her türlü olasılık dikkate alınmış ve her bir aşama ince ince planlanmıştır. Her türlü askeri ve diplomatik yollar büyük gizlilik içerisinde hazırlanmış ve tam bir baskın sağlanmıştır.

Kaynakça

Akdağ, Ömer, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa Seyahati, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 41, 1998

Artuç, İbrahim, *Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2001, c.II

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, I. Cilt (1919-1920) 10. Baskı, Ankara, 1984

Atılgan, Ali, *Uluslararası İlişkilerde Algı Yönetimi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998

Bakan, İsmail - Kefe, İlker, "Kurumsal Açından Algı ve Algı Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2012, Cilt: 2, Sayı: 1, s. (19-34)

Balkaya, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesinde İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 57, 2003,

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2014

Bige, Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994

Borak, S., "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VI, Sayı.17, 1990.

Değirmenci, Nihat, **İstiklal Harbinde Kütahya- Eskişehir Muhaberelelerinden Bir Kesit 10-24 Temmuz 1921**, Kütahya, 2009

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2021

Godlewski, R.J., Practical Deception and Perception Management, *Tactical Extractions Counterterrorism Paper*, 4, 2010, s.1-13.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Ankara, 1992, Genel Kurmay basımevi.

Hâkimiyet-i Milliye

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2001.

Kocatürk, Utkan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1919-1938*, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1988.

Kollu, Atilla, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 24, 1992.

Kutay, Cemal, *Ege'nin Kurtuluşu*, İstanbul 1981.

Önalp, Kamil, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muhaberesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz- 22 Ağustos 1921)*, Ankara, 1972.

Orbay, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul 2003.

Özsoy, Osman, *Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 4*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 2010, c. II.

Tansel, Selahattin, *Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1978, C. IV.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Mayıs 1338(1922), Devre:1, c.19, kırkıncı içtima, 1'inci celse

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981,

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos, Ankara 1995, c. II, 6'ncı kısım 1 ve 2. Kitap.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI BAŞLAYAN ERMENİ VE RUM PATRİKHANELERİNİN İŞ BİRLİĞİNİN MUDANYA MÜTAREKESİ SONRASI SONA ERMESİ

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ^{1*}

Özet

Mondros Mütarekesi sonrası Ermeni ve Rum patrikhaneleri bir iş birliği sürecine girerek Osmanlı Devleti'ne karşı taleplerini daha kolay elde etmek için birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un da desteklediği bu ittifak dolayısıyla Yunan ordusunun Anadolu'daki işgalinde Ermenilerin de Yunanistan'ın yanında olması sağlanmaya çalışılmıştı. Ayrıca barış konferansında müttefik devletlerden talepleri hususunda Venizelos da elini güçlendirmek istemekteydi. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması Yunan ordusunun hezimetıyla birlikte bu ittifakı da sonlandırmıştı. Hatta her iki taraf yaşananlar dolayısıyla birbirini suçlamaya başlamışlardı. Özellikle Ermeniler Türkiye ile yeniden olumlu ilişkiler kurmaya çalışmışlardı. Bu tebliğde iki patrikhane arasında Mondros Mütarekesi'nin ardından başlatılan ittifakın Mudanya Mütarekesi sonrası son bulması, yeni süreçte taraflar arasındaki ilişkiler ve her iki dinî kurumun Ankara Hükümeti ile münasebetleri incelenecektir.

1 * Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Mütareke dönemi Rum ve Ermeni Patrikhaneleri'nin sıkı iş birliğine ve ortak politik tavırlarına sahne olmuştu. Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin artık toparlanamayacağını düşünülmesi ve İtilaf Devletlerince topraklarının paylaşıldığı mütareke sürecinde patrikhaneler birlikte hareket ederek hedeflerine daha kolay ulaşacakları kanaatindeydiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan problemlerin ve devletin uyguladığı sert politikaların – tehcir gibi – intikamının alınacağı söylemiyle Ermeni ve Rum ahalinin Osmanlı Devleti aleyhine örgütlenmesinin daha kolay sağlanacağı düşüncesi, İtilaf Devletleri'nin mütareke döneminde bu ahaliden beklentileriyle birleşince ittifak düşüncesi kolaylıkla hayata geçirilmişti².

İttifakın Kurulması

Dönemin Ermeni Patriği Zaven Der Yeğyayan'a göre, Türklerin önceki yıllardan beri Ermenilere yönelik olumsuz tutumuna karşılık, “Rum ve Ermeni Patrikhaneleri genellikle samimi ilişkiler içinde olmuşlar ve bu ilişkilerin soğumasına neden olabilecek herhangi bir problem ya da çatışma da yaşamamışlardı. İki patrikhanenin ilişkileriyle ilgili, din adamları arasında sık sık görüşmeler yapılır, toplantılar düzenlenirdi. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki Rum mebuslar da Ermeni Patrikhanesi ile sürekli yakın ilişki içerisindeydiler. Bu sıcak ilişkiler Mondros Mütarekesi'nin ardından daha da gelişmiş ve iki patrikhane arasında kendilerince resmî bir iş birliği dönemi başlamıştı³.”

Yunanistan Başbakanı Venizelos da Yunan gayelerine ulaşabilmek için Türkiye'deki Rum Patrikhanesi'ni ve Rum cemiyetlerini daha faal bir hale getirmek arzusundaydı. Bununla beraber ülkedeki diğer bir önemli Hristiyan grup olan Ermenilerle de iş birliği sağlayarak mütareke ortamından daha rahat istifade edebilmeyi hedefliyordu. Venizelos'un bu maksatla Ermenilere yakınlaşma talebi aynı şekilde karşılık bulmuş ve Ermeniler de Rumlarla iş birliğini olumlu karşılamışlardı. Mütareke'den sonra, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri donanması arasında yer alan Yunan savaş gemisini Rumlar ve Ermeniler bir arada ve coşkuyla karşılamışlardı. Mütarekenin hemen ardından başlayan Rum-

2 *Burada aktarılan bilgiler daha önce yayımlanmış olan şu çalışmalarımız esas alınarak hazırlanmıştır: “Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 75, Ankara, Kasım 2009, s. 575-605.; Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923), Ankara 2015.; Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923), İstanbul 2017.;*

3 *Zaven Der Yeghayan, My Patriarchal Memoirs, (Ermeniceden İngilizceye Çeviren: Ared Mısırlıyan), (Yayına Hazırlayan: Vatche Ghazarian), Barrington 2002, s. 195.*

Ermeni dayanışması, bir süre sonra “Rum-Ermeni Birliği Komitesi”nin kurulmasıyla artarak devam edecekti. Zaven Efendi de bu komitenin en önemli destekçilerinden olacaktır⁴. Bu komiteyi Venizelos’tan aldığı kesin talimat gereğince, Yunanistan’ın İstanbul’daki siyasî temsilcisi Kanelopulos idare ediyordu ancak komite en büyük desteği iki patrikhaneden alıyordu. Rum basını da iş birliğine destek sağlamak konusunda ciddi gayret gösteriyordu⁵. Rum ve Ermeni din adamları ile iki toplumun ileri gelenleri arasında yürütülen müzakerelerle iş birliği sürecinin hızlanması sağlanmaya çalışılıyordu⁶.

İstanbul’da iki patrikhane arasında başlayan iş birliği kısa sürede Anadolu’daki Hristiyan din adamları aracılığıyla ülkenin her yanına yayıldı. Kiliselerde ortak ayinler düzenleniyor, ortak dinî ve siyasî propagandalar yapılıyordu. Bu komitenin kurulduğu 1918 yılı Aralık ayı ortalarında, o sırada İngiliz işgaline uğramış olan Adana’da Ermeni ve Rum kiliseleri, Ermeni ve Yunan bayraklarıyla donatılmıştı⁷. Aynı durum mütareke ve işgal dönemi boyunca İstanbul’da da yaşanmaya devam edecektir. Hatta Yunanistan’ın bütün resmî ve millî günlerinde yapılan kutlama ve etkinlikler, Yunanistan’la birlikte, ortak olarak buradaki tüm Hristiyanlar tarafından da kutlanmaya başlanacaktır⁸.

Ayrıca Rum Patrikhanesi İstanbul’da doğrudan Osmanlı Devleti aleyhine bir cephe gibi hareket etmekteydi. O sırada göreve yeni seçilen Patrik Vekili Dorotheos Mammelis’in – 21 Ocak 1919 tarihinde - hayata geçirdiği ilk icraatı, Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklamaktır⁹. Patrikhane, 3 Mart 1919 tarihinde (sonraki yıllarda da birçok tartışmaya neden olacak olan bir karar olarak), Patrik Vekili Dorotheos Mammelis imzasıyla Rumlara hitâben yayınladığı bir beyânnâme ile Rum ahalinin artık Osmanlı tebaası olmadığını, Osmanlı Devleti ile patrikhane

4 *Ahmed Bedevî Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul 2012, s. 711; Celal Bayar, Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş, Cilt: 5, İstanbul 1997, s. 21; Pontus Meselesi, Teşkilât – Rum Şekâvet ve Fecâyii – Hükümetin İstulâât ve Tedâbiri – Avrupa Hükümetleriyle Muhâberât, Ankara 1338 (1922), s. 36-37.*

5 *Pontus Meselesi, Teşkilât ..., s. 36.*

6 *Âtî, nr. 340, 19 Aralık 1918; Yeni Gün, nr. 106, 19 Aralık 1918.*

7 *Dâhiliye Nezâreti’nden Adana Vilâyeti’ne 21 Kânûn-ı Evvel 1334 (21 Aralık 1918) tarihli şifre; BOA. DH.ŞFR. nr. 94/190. Vilayetten gelen 19 Aralık 1918 tarihli şifreye cevâben.*

8 *Polis Müdüriyeti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne komuyla ilgili muhtelif raporları; BOA. DH.KMS. nr. 49-2/48 (1337.Za.29 – 26 Ağustos 1919)*

9 *Alexis Alexandris, The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974, Athens 1992, s. 56.*

arasındaki bütün münâsebetlerin kesildiğini ilân etmişti¹⁰. 16 Mart 1919 tarihinde tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla da “patrikhanenin Yunanistanla birleştiği” açıklanacaktı. “Millî birliği yeniden kurmak ve gelecekteki doğal gelişme için tek sağlam adımın anavatanla birleşmek olduğunun görüldüğü” ifade edilirken, karar barış konferansında patrikhane tarafından İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Yunanistan temsilciliklerine sunulacaktı¹¹.

İş Birliğinin Resmî Hale Getirilmesi

Bu kadar sert ve aleni politikaları hayata geçirmekten çekinmeyen patrikhaneler siyasi olarak da ittifakı bir an önce etkili hale getirme arzusundaydılar. Paris Barış Konferansı'nın açılması sonrası iki patrikhane aralarındaki iş birliğini yazılı bir muhtıra haline getirerek konferansa iletmışler ve batılı devletlerden, ortak taleplerinin yerine getirilmesi için destek istemişlerdi¹². Muhtıra metninin bir kopyası da o sırada Paris Konferansı dolayısıyla Paris'te bulunan Yunanistan Başbakanı Venizelos'a gönderildi ve “iki tarafın katılımı ve görüş birliğiyle” hazırlanan bu metindeki taleplerin Paris Konferansı'na katılan büyük devletlere iletilmesi istendi. Metni Paris'e, Patrikhane rûhânî ve cismânî meclislerinin kararıyla, bizzat Rum Patrik Vekili Dorotheos; Trabzon Metropoliti Hrisantos ve bazı Rumlardan oluşan bir heyetle beraber götürmüştü. 3 Mart 1919 tarihinde İstanbul'dan Paris'e hareket eden grup, orada aynı zamanda, millî emellerinin gerçekleştirilmesi için Venizelos'a destek olacaktı¹³.

Bu iş birliği İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri için de oldukça önemliydi. Bu sayede özellikle İstanbul'da bekledikleri yerel desteği elde edebiliyorlardı. İtilaf kuvvetleri İstanbul'daki faaliyetleri sırasında yanlarında ciddi oranda Rum ve Ermeni memur çalıştırıyorlardı ve bu durum da Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki gerginlikleri artıran bir sorun haline gelmişti. İtilaf Kuvvetleri'nin İstanbul'da oluşturmaya çalıştıkları kontrol sisteminin temelini emniyet ve istihbarat birimleri oluşturuyordu. Bu birimler için kendi elemanları dışında yerel ahalden yardımcıları ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyacı da Osmanlı uyruğu, yerli Rum ve Ermeniler karşılıyordu. İstanbul sokakları zamanla İtilaf güçlerinin üniformalarını giyen ve emniyet ya da istihbarat görevlisi sıfatı taşıyan Rum ve

10 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 51.

11 Alexis Alexandris, a.g.e., s. 56-57.

12 Zaven Der Yeghiayan, a.g.e., s. 195-197.

13 Celal Bayar, a.g.e., Cilt: 5, s. 28; Zaven Der Yeghiayan, a.g.e., s. 197.

Ermenilerle dolacaktı. Özellikle buralarda görev alan gençlerin Müslüman ahaliye karşı tavırları, Müslümanların İtilaf Devletleri yetkililerine karşı kin ve kırgınlıklarını artıran en önemli unsurdu¹⁴. İstanbul Polis Müdüriyeti de bu yapılanların sistemli bir politikanın devamı olduğunu düşünüyor ve “hâlen Avrupa kamuoyunun Anadolu Hristiyanlarının hayatlarının tehlikede olduğuna dair harekete geçirilmesinin hedeflendiğini” belirtiyordu¹⁵.

Bu söylem üzerinden her iki patrikhane aralarındaki iş birliğini İstanbul ve Anadolu’da bir Hristiyan birliği kurma şekline dönüştürmek için de uğraşmışlardı. Ermeni Patrikhanesi Katolik ve Protestan Ermeniler adına da hareket etmeye başlarken, Rum Patrikhanesi İngiliz Anglikan Kilisesi’nin desteğiyle Anadolu Hristiyanlarını siyasi olarak tek merkezden yönlendirme gayreti içerisindeydi. Bunu sağlamanın öncelikli yolu da Rumlar ve Ermeniler arasındaki ittifakı güçlendirmekten geçmekteydi. Rum Pontus Gazetesi’ne bir demeç veren Ermeni Patriği Zaven Efendi ise, iki Hristiyan millet olarak Rumlarla Ermenilerin iş birliği ve Türklerle münasebette bulunulmayacağı konusunda şunları söylemişti:

“Müslüman vatandaşlarımızla teşrik-i mesâî edemeyiz ve bize verilen vaadlere asla inanamayız. Biz Ermeniler, Karadeniz Rumlarıyla birlikte hakkımızın yerine getirilmesini talepten geri durmayacağız. Her iki milletin gün geçtikçe kuvvetlenen siyasî dayanışması sayesinde emellerimizi gerçekleştireceğiz. Murahhas olarak gösterdiğimiz Venizelos’a büyük bir itimâdımız vardır. Anadolu’dan pek az haber gelmekle birlikte alınan bilgilerden Ermenilere kötü muamelelerde bulunulduğu ve silah altına davet edildikleri bildiriliyor. İleride Ermeni Patrikhanesi’nin takip edeceği yol, Rum Patrikhanesi’nin takip edeceği harekete uygun olacaktır.”¹⁶

Ayrıca 1919 yılı Eylül ayı başlarında İstanbul’a gelen Amerikalı General Harbord’u¹⁷ da gelişinden kısa süre sonra, Rum ve Ermeni Patrikleri ile onların oluşturduğu heyetler birlikte ziyaret etmişler ve taleplerini dile getirmişlerdi¹⁸.

14 Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul’un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.

15 Polis Müdüriyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919) tarihli tahrîrât; BOA. DH.KMS. nr. 49-2/25 lef 2-3.

16 İkdâm, nr. 8151, 21 Ekim 1919.

17 İkdâm, nr. 8107, 4 Eylül 1919; Vakîf, nr. 663, 4 Eylül 1919; Zaman, nr. 477, 4 Eylül 1919.

18 Seçil Akgün, General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi’ne Dair) Raporu – Kurtuluş Savaşı Başlangıcında, İstanbul 1981, s. 71.

Zaven Efendi Harbord'a ayrıca kendilerince hazırlanan ve haritalar, istatistikler, fotoğraflarla çeşitli rakamlardan oluşan detaylı bir de rapor sunmuştu¹⁹.

İttifaka Karşı Millî Mücadele Hareketinin Tutumu

Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta Anadolu'da Rum ve Ermenilerin yaptıklarından ve iki patrikhanenin ortak çalışmalarından bahseder:

“... İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira²⁰ Heyeti vilâyetler dâhilinde çeteler teşkil ve idâre etmek, kurmak, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgûl. Yunan Sâlib-i Ahmer'i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshîl-i mesâîsine hâdim. Mavri Mira Heyeti tarafından idâre olunan Rum mektebelerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecâviz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmâl olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyetiyle hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor ...”²¹

Mustafa Kemal Paşa yine Nutuk'da, Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi ile ortak çalışmaları hususunda 20 Ekim 1919 günü, Amasya Görüşmeleri başladığında kendilerine ulaşan bilgileri şöyle özetler:

“... Rum ve Ermeni Patrikleri Kuvâ-yı Milliyye aleyhinde Düvel-i İtilâfiyye mümessillerine müracâât etdiler. Ermeni Patriği Zaven Efendi, *Neologos* Gazetesi'nde neşr etdiği bir mektûbla, harekât-ı millîyye-i âhireden dolayı Ermenilerin muhâceret etmekte olduklarını ilân etdi ...”²²

Bu konuya o tarihte Türk basınına yaptığı bir açıklamayla da cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Patrik Zaven Efendi'yi, “Kuvâ-yı Milliyyeyi, Ermeni veya anasır-ı gayr-ı Müslime aleyhtarlığı ile şaibedâr etmek”le suçlamıştı²³.

19 Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, Ankara 2004, s. 92.
20 Rumları silahlandırmak ve çete faaliyetlerini organize etmekle görevli olan Mavri Mira Cemiyeti Yunan hükümetinin maddî-manevî yardımlarıyla kurulduğu gibi, bu faaliyetlerinde de yine doğrudan doğruya Venizelos'tan direktif alıyordu. Ali Güler, İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları, Ankara 1988, s. 36-38.

21 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara 1927, s. 3. İki patrikhanenin bu dönemdeki ortak faaliyetleri ve özellikle Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin çalışmaları, dönemi yaşamış birçok Türk devlet ve siyaset adamının hatıralarında Atatürk'ün anlattıklarına benzer cümlelerle anlatılır. Örnek olarak bkz. Celal Bayar, a.g.e., Cilt: 5, s. 21; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen: Hulûsi Turgut), İstanbul 2007, s. 38.

22 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s. 155.

23 İkdâm, nr. 8152, 22 Ekim 1919.; Tasvir-i Efkâr, nr. 2878, 22 Ekim 1919.

Patrikhaneler ise özellikle müttefik devletlerin desteğini almaya yönelik çalışmalarını kuvvetlendirmek adına ittifakı sürdürmekteydiler. Londra Konferansı'nın toplanması üzerine konferansa katılmak için Londra'ya giden Ermeni Patriği Zaven orada Yunanistan Başbakanı Venizelos'la da görüşmüştü. Zaven Efendi, Venizelos'a Ermeni davası adına çabaları için teşekkür etmiş; Venizelos da Patrik Efendi'ye faaliyetleri konusunda kendisini desteklediğini belirtmiş ve bu iki Hristiyan milletin (Rumlar ve Ermeniler) aynı kader, aynı sıkıntılar ve aynı düşmanla karşı karşıya olduklarını vurgulamıştı. Ayrıca İstanbul'da bu iki millet arasındaki samimi ilişkilerin ve siyasi birlikteliğin kendisini mutlu ettiğini belirtmişti²⁴.

Ancak Zaven Efendi için konferans bir hayal kırıklığı idi. Patrik talepleri hakkında hiçbir somut neticeye ulaşamamıştı. Konferanstan beklediği sonuçları elde edemeyen Zaven Efendi bir süre sonra yeniden İstanbul'a döndü. Dönüşünden sonra Zaven Efendi'nin, Anadolu ahvali ve Kuva-yı Milliye hakkında yaptığı açıklamalar da biraz daha ılımlıydı. Dönüşünden sonra Zaven Efendi "bazı münferid vak'alar hariç Ermenilerin ülkede o anda kısmî sükûn ve asayiş içinde yaşadıklarını" ifade ediyordu. Millî hareketin azınlıklar hakkında himayeci ve "haiz-i teminat" faaliyetlerini vurgulayan patrik, azınlıklar için hiçbir tehlike mevcut olmadığını belirtiyordu²⁵. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmış ve Millî Mücadele'nin merkezî olarak yürüyen birleştirici bir hareket olduğunun daha net olarak anlaşılmaya başlanmış olması da patriğin değişmeye başlayan tavrını etkileyen unsurlardan idi. Ancak Rum Patrikhanesi hâlen önceki sert tavrını sürdürmeye devam etmekteydi. Ermeni Patrikhanesi'nde ve Ermeniler arasında ittifaka yönelik kimi eleştiriler ve Türklere yakınlık söylemleri görülse de Rumlar bunun karşısında yer almayı sürdürüyorlardı. Özellikle 1921 yılı sonlarında Meletios Metaksakis'in Rum Patriği seçilmesiyle patrikhane ve Rum toplumu daha da sertleşmişti. Sakarya Zaferi sonrası süreçte Ermeniler arasında Türklerle yakınlaşma çabaları daha da artmış olmasına rağmen Rumlar, Yunan ordusunun Anadolu'da bir zafer kazanacağı düşüncesinden vazgeçmemişlerdi. İki toplum arasındaki küçük de olsa görülmeye başlanan bu ayrışma Mudanya Mütarekesi sonrası ittifaktaki kesin kopuşun ipuçları olarak görülmekteydi.

Ermeni Patriğinin Yumuşayan Tutumu ve İş Birliğinin Zayıflaması

Özellikle 1922 yılı başlarından itibaren Zaven Efendi başta Anadolu'daki asayiş meseleleri olmak üzere Türkler ve Ermeniler arasındaki münasebetlerle

24 Zaven Der Yeghiayan, *a.g.e.*, s. 208.

25 İleri, nr. 889, 6 Temmuz 1920.

ilgili olarak daha sağduyulu mesajlar vermeye başlamıştı. Anadolu'daki çatışma ve saldırıların abartılarak kamuoyuna yansıtıldığını ifade eden patrik, basına verdiği bir beyanatta şöyle diyordu:

“Bize birçok müracâatlar vâki’ oluyor. Birçok adamların öldürüldüğü haber veriliyor. Hâl-bu-ki biz mahâllinden soruyoruz, ma'lûmât alıyoruz ki bu haber yalandır. Sıhhatinden şüphe edilen adamlar hep sağdırlar. Biz Türklerle asırlardan beri hep beraber yaşadık, yine yaşarız, yaşayabiliriz ve yine yaşayacağız. Fakat acı ve yakın bir mâzî var ki bizi birbirimizden uzaklaştırdı. Fakat hayat yine bizi birleştiriyor, birleştirecektir. Temennî edelim ki Türklerle artık mâzîyi hatırlamadan dost olalım. Fakat bize kat'î te'mînât verilmelidir.”²⁶

Zaven Efendi'nin Londra Konferansı'ndan beklediği neticeyi elde edememesinin de etkisiyle İstanbul'da Rum Patrikhanesi ile oluşturdukları iş birliği artık eskisi gibi devam etmiyordu. Bazı Ermeni din adamları da dâhil olmak üzere Ermeniler arasında birçok kişi Rum-Ermeni ittifakına karşı çıkmaktaydı. Zaven Efendi'nin Yunanlar lehine önceki beyanlarını eleştiren Elazığ Ermeni Murahhası, “Yunanlarla Ermenilerin hiçbir zaman dost olmadıklarını” ifade ediyor ve patriğe “Türklerin Ermenilere verdikleri hukukdan” bahsetmek gerektiğini dile getiriyordu. Patriğin Yunan tesirinde kaldığını söyleyen murahhas, “Ermenilerin artık hükümet-i milliyeye ile birlikte olması gerektiği” görüşünde olduğunu ve Anadolu'daki Ermenilerin Türklerle bir arada yaşamak konusunda bir problemlerinin olmadığını belirtiyordu²⁷.

Ancak Rum tarafı Ermenilerin uğradıkları hayal kırıklığı sonrası kendileriyle olan ilişkilerin kesilmesini istemiyordu. 14 Temmuz 1922 günü Rum Patrikhanesi adına Ermeni Patriği Zaven Efendi'yi ziyaret eden Ordu Rum Metropoliti, ilişkileri tekrar canlandırmak adına, Zaven Efendi için bahsedilmeye değer ve önemli bir teklifte bulunmuştu. Metropolit, Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi ile ilişkilerden sorumlu olmak üzere bir komisyon kurmasını teklif ediyordu. Kendileri kısa süre önce, patrikhaneleri bünyesinde Ermeni Patrikhanesi ile ilişkileri yürütecek böyle bir komisyon kurmuşlardı. Böylece karşılıklı kurulacak iki komisyon ilişkilerle ilgili gelişmelerle meşgul olacaktı. Zaven Efendi'ye göre de bu kritik günlerde böyle bir komisyona kesinlikle ihtiyaç vardı²⁸. Zira ilerleyen zaman bu iş birliğinin

26 Yeni Gün, nr. 463, 10 Nisan 1922.

27 *Vakit*, nr. 1606, 1 Haziran 1922.; *Yeni Gün*, nr. 505, 1 Haziran 1922.

28 Zaven Der Yeghiayan, a.g.e., s. 197.

aleyhine işliyordu. İki tarafın çakışan kimi talepleriyle birlikte Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye’nin kazandığı başarılar²⁹, İstanbul merkezinde kararlaştırılıp, Anadolu’ya yayılan Rum-Ermeni ittifakında problemlere sebep oluyordu. Ancak özellikle Kuva-yı Milliye’nin kazandığı başarılar Zaven Efendi’yi millî kuvvetlere yakınlaşmaya ve onlar lehine beyanlara da sevk ediyordu. Kısa süre sonra Zaven Efendi Ermeni cemaatine, Türk Hükümeti’nin ve ordularının kazandığı başarılar karşısında sükûn tavsiye eden ve asayiş korumak için bazı talimatlar içeren bir bildiri yayınladı. Hükümetin mahallî asayiş sağlamaya çalışılmasına destek olunması çağrısında da bulunan Ermeni Patriği – genel hatlarıyla – şunları söylüyordu:

- Şu nazik zamanlarda Ermeni cemaati itidali elden bırakmamalı ve bir takım boş şayiaları dikkate alarak telaşa kapılmamalıdır.
- Başkalarının hissiyatını rencide edecek şeylerden kaçınılmalıdır.
- Her Ermeni bu talimatları bizzat uygulamakla kalmamalı, bunlara aykırı “hareket etmek ihtiyatsızlığında ve idraksizliğinde” bulunanları doğru yola çağırması kendisine vazife bilmelidir.
- Asayiş bozucu bir hadise ile karşılaşıldığında derhal zabıtaya haber verilmelidir.
- Yangın ihtimali münasebetiyle hükümetçe neşr olunan talimatlara harfiyyen uyulmalıdır.
- Ruhban sınıfı ve kilise idare heyetleri her zamankinden daha fazla vazifeleri ile ilgilenerken, buldukları yerin ahaliyle birebir görüşmeli, bu talimatları gerek kiliselerde gerek kilise dışında ahaliye izah etmelidir.

29 Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan, bu dönemde yaşananlara İstanbul’daki Ermenilerin bakışını hatırlarında şöyle anlatır: “... Ermenilerin durumu pek de sağlam değildi. Şehir yavaş yavaş uluslararası karakterini kaybediyordu. Avrupalılar şehirden ayrılırken, her yer Kemalist ajanlarla kaynıyordu. Millî ordu zafer üzerine zafer kazanıyor ve sadık yandaşlarının söylediklerine bakılırsa Mustafa Kemal, muzaffer bir şekilde Başkent’e girmeye hazırlanıyordu. İstanbul’daki Türkler artık işgal altındaki bir ülkenin insanları gibi davranmamaktaydılar. Müttefiklerin burnunun dibinde dahi milliyetçi sloganlarla tehditler savuruyorlardı. İşgal ordusu bazen savaşarak bazense bir kurşun bile sıklamadan geri çekiliyor, Yunanlılar ellerindeki toprakları yavaş yavaş kaybediyorlardı ...” Arşavir Şıracıyan, Bir Ermeni Teröristin İtirafı, (Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul 2006, s. 321. “... (Türkler) Müttefik askerlerine bile hakaret etmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal şehre girmeye hazırlanıyordu. Savaş gemileri hala boğazın ve Marmara Denizi’nin sularında bulunuyor olsa bile Avrupalıların sadece kendi uyruklarının emniyetiyle ilgilendiklerini önceki tecrübelerimizden biliyorduk. Basında çıkan rapor ve analizler, Yunan ordusunun Mustafa Kemal’in Millî kuvvetlerine karşı canını dişine takmış bir halde son muharebelerini verdiğini ayan beyan gösteriyordu ...” Şıracıyan, a.g.e., s. 323. Şıracıyan’ın, Avrupalıların politik oyunları karşısında Ermenilerin uğradığı hayal kırıklığına yaptığı vurguya özellikle dikkat etmek gerekir.

Hak Taâla Hazretleri'nin bütün dünyayı en kısa zamanda sulhe mazhar eylesmesini temenni ederim.

Patrik Zaven³⁰.

Ancak yaşanan gelişmeler karşısında kamuoyuna ve Türk yetkililere açıktan bu şekilde ılımlı mesajlar veren Zaven Efendi, diğer taraftan farklı endişeler taşımaya da devam ediyordu. Patriğin Türkler lehine söylemlerinin Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması beklentisinden kaynaklandığı açıktır. Çünkü bu süreçte basına verdiği demeçlerle faaliyetleri ve çeşitli yazışmaları farklı anlamlara gelmektedir. Yukarıdaki beyanının yayınlanmasından bir gün önce Canterbury Başepiskoposu'na bir mektup gönderen patrik, Türklerin kazandıkları başarılarından sonra binlerce kişinin katledilip evlerinden atıldıklarını anlatıyordu. Dr. Abel Nazaryan tarafından başepiskoposa iletilen mektupta ayrıca, İstanbul'da 150.000 Ermeni yaşadığı, bu Ermenilerin 40 adet kiliselerinin bulunduğu ve bazı kiliselerin de paha biçilmez hazinelere sahip olduğu ifade ediliyordu. Antika, tarihi kalıntı, el yazması eserler gibi değerli birçok şeyi, İngilizlerin gözetimine vermek istediklerini belirten patriğe göre, İstanbul'un tekrar Türklerin eline geçmesi halinde saldırıya uğrayacaklar ve sahip oldukları bu hazineler de ya yağma edilecek ya da Türkler tarafından hazinelere el konulacaktı. Patriğin episkopostan esas isteği ise Türkler, bunların başka bir devletin yetkililerinin gözetimine devredilmesini de kabul etmeyeceklerinden, episkoposun İngiliz Dışişlerine müracaat ederek, İstanbul'daki yetkililerinin bu konu ile ilgili olarak aracı olmaları talebinde bulunmasıydı³¹. İngilizler de Türklerin bu talebi kabul etmeyeceklerini düşünüyorlardı. Buna rağmen patriğin istediği yardımda bulunmayı kabul ediyorlardı. Zaven Efendi'nin bu konuyu daha önce de kendilerine bildirdiğini söyleyen Rumbold, patriğe bu değerli eşyaları paketlemesini ve malûm güçlükler dolayısıyla zamanı gelinceye kadar bekletmesini söylemişti. Şimdi ise 15 gün içinde istedikleri yardımı yapabileceğini ve Türklerin dikkatini çekmeden bu eşyaları yükleyip taşıyacak vasıta bulabileceğini ifade ediyordu. Ayrıca patrikten eşyaların yerleri hakkında da bilgi istiyordu³².

Patriğin millî kuvvetlerle açık, İngilizlerle de gizli yürütmeye çalıştığı ilişkiler ve bundan sonraki diğer gelişmeler hem Türklerle hem de Rumlarla olan ilişkilerini tekrar en baştaki canlı şekline döndürmeye yetmeyecektir. Özellikle 9

30 "Ermenilere Patrikhane'nin Sükûn Tavsiyesi", İkdâm, nr. 9177, 5 Ekim 1922.

31 Zaven Efendi'nin Canterbury Başpiskoposu'na 4 Ekim 1922 tarihli mektubu ve piskoposun İngiliz Dışişleri'ne konuyu bildirdiği telgrafı; TNA. FO. 371/7949 E 11281.

32 Rumbold'dan Dışişleri'ne 22 Ekim 1922 tarihli telgraf; TNA. FO. 371/7949 E 11445.

Eylül 1922’de İzmir Yunanlardan kurtarılıp, İstanbul’un da tekrar Türklerin eline geçme olasılığı belirince Rum ve Ermeni derneklerinden kopmalar ve iki grup arasında karşılıklı suçlamalar başlayacaktır. Bazı Taşnak Partisi yetkilileri Yunanları, Ermenilerin yok edilmesine neden olmakla suçlamışlardı. Hatta Taşnak temsilcilerden Amadoni, 29 Ekim 1922’de, parti içinde Rumlarla iş birliğine devam edenleri suçlayıcı bir konuşma yapmıştı. Aynı şekilde Hınçak Partisi içinde de Rumlarla ittifakı sona erdirme düşüncesi belirmeye başlamıştı³³.

Bunlara rağmen Rum-Ermeni ittifakı tamamen ortadan kalkmış değildi. İki patrikle birlikte, iş birliğinden hâlen ümidini kesmeyerek mücadeleye devam etme kararında olan bazı Rum ve Ermeniler öncekine göre daha gizli de olsa ortaklığı sürdürmek taraftarıydılar. Rum Patriği Meletios Metaksakis, 25 Eylül 1922 günü İzmir Metropoliti Hrisostomos’un ruhu için Rum Patrikhanesi’nde bir ayin düzenlemiş ve ayinden sonra Ermeni Patriği Zaven Efendi ile birlikte Rumların Anadolu’yu terk etmemesini, bunun için gerekirse ölünmesini, Hrisostomos³⁴ kadar cesur olunması gerektiğini belirten bir bildiri yayınlamışlardı. Rum ve Ermeni komitecilerden bazıları da özellikle çeşitli kiliseleri sığınma yeri olarak kullanarak bir süre daha ortak çalışmaya devam ettiler. Aynı şekilde batı dünyasından iş birliği sürecini destekleyen gruplar da birlikteliğin sürdürülmesi yönündeki gayretlerini devam ettiriyorlardı. Amerikan Federal Kiliseler Konsili Başkanı Robert E. Speer, Ermeni Patriği Zaven ve Rum Patriği Meletios’a yolladığı bir mesajla, “Doğu Hristiyanlarının geçtiği bu kritik süreçte iki patrikhane arasındaki dayanışmanın önemini” vurgularken, her iki din adamına da “Amerikan Hristiyanlarının kendilerine karşı hissettiği sempati duygularını” iletliyordu³⁵. Ancak bu haber basında yayınlandığı gün, 11 Ekim 1922’de, imzalanan Mudanya Mütarekesi sonrasında İstanbul’un da işgalden kurtarılacağına inanılması ve millî kuvvetlerin İstanbul’da kendilerini hissettirmeye başlamaları bu iş birliğinin tamamen ortadan kalkmasına neden olacaktır³⁶. Patrikhanelerle

33 Bülent Çukurova, “1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul’daki Faaliyetleri”, Atatürk Yolu – Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 35-36, Ankara, Mayıs – Kasım 2005, s. 288-290.

34 I. Dünya Savaşı’ndan önce İzmir Metropolitliği yapan ve aynı zamanda Makedonya’da da faaliyet göstermiş olan Hrisostomos, mütarekeden sonra tekrar İzmir Metropoliti olarak bölgeye gönderilmişti. Hrisostomos Yunan Hükümeti’nin desteğiyle ve İzmir’in işgal kararı gereğince bölgedeki yerleşim yerlerinde asayiş bozmak ve isyanlar hazırlamak için faaliyetlerde bulunmuştu. Patrikhanelerde planlanan ihtilal ve katliam programının Ege Bölgesi’ndeki baş elemanı olan Hrisostomos, İzmir’in işgali sırasında Yunan askerlerini kordon boyunda dualarla karşılaşmış ve birlikleri takdis etmişti. 1922 yılında Türk ordusunun İzmir’e tekrar girişinin ardından da Hrisostomos öldürülmüştü. Adnan Sofuoğlu, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul 1996, s. 93; Yavuz Özmakas, Metropolit Efendi: Rum Metropoliti Hrisostomos’un İzmir Günleri, İzmir 2008, s. 59-134.

35 “Church Council’s Sympathy to Greeks”, The New York Times, 11 October 1922.

36 Zaven Der Yeghiayan, a.g.e., s. 197.

birlikte müttefik temsilcileri de sürecin bundan böyle kendi aleyhlerine işleyeceğinin farkındaydılar ancak onlar da millî güçlere karşı son faaliyetlerini yine bu iş birliği ve gayrimüslimlerin savunuculuğu üzerinden yürütüyorlardı. İstanbul'daki Müttefik Polis Komisyonu Başkanı Ballard, 30 Ekim 1922 günü yayınladığı bir memorandumla, “müttefik askerlerin çekilmesi halinde bölgedeki Hristiyan ahali arasında panik yaşanacağını, bu insanların müttefiklerin buradaki varlığı sayesinde kendilerini güvende hissettiklerini ve bu sağlanamazsa dahi barış antlaşmasına onlar için garanti sağlayacak hükümler konulması gerektiğini” belirtiyordu³⁷.

Zaven Efendi'nin çelişkili tavırlarına rağmen Ermeni kamuoyunun ve önde gelenlerinin tutumu artık Türklerle ihtilafları sürdürmeyerek barışın sağlanması yönündeydi. Örneğin Verçinlur Gazetesi'nin bir başyazısında, Mudanya'da mütarekenin imzasının artık kimsenin savaşı devam ettirmek niyetinde olmadığı ve her milletin savaşın nasıl felaketler getirdiğini gördüğü vurgulanıyordu. Birçok düşman milletin yapılan barışlarla eski olayları kapattıklarının ve Ermenilerin de Türklerle yeniden bir yakınlık kurmaları için en doğru zamanın geldiğinin belirtildiği yazı, Türkiye'deki Ermenilerinin vatanının burası olduğu vurgusuyla sonlanıyordu³⁸.

Buna benzer olarak yine aynı sıralarda basına bir beyanatta bulunan Zaven Efendi de artık tamamıyla dostluk mesajları veriyordu. “Türkler ve Ermeniler arasında hiçbir ihtilaf mevcut olmayıp bunlar asırlardan beri dost yaşamışlar ve bundan sonra da dost yaşayacaklardır” diyen Zaven Efendi, önceki ihtilafların eski hükümetlerin kavimler arasındaki eşitlik prensibine riayet etmemelerinden kaynaklandığını ancak bugün artık bunların aşıldığını ifade ediyordu. Türk kamuoyu ise Zaven Efendi'nin açıklamalarını inandırıcılıktan uzak ve çelişkili buluyordu³⁹. Bu tavır değişikliği sırasında Zaven Efendi rahatsızlığını gerekçe göstererek bir müddet patrikhaneye gelmedi. Bu sırada patrikhane işlerini kendisi adına patrik vekili yürütecekti⁴⁰.

Patrikhaneden işlerinden uzak durmaya başlayan Zaven Efendi, Refet Paşa'nın İstanbul'da Ankara Hükümeti adına idareyi devralması sonrası Paşa'yı bir heyetle ziyaret etmişti⁴¹. Zaven Efendi, Refet Paşa ile diyalogunu artırarak hükümetle

37 Müttefik Polis Komisyonu Başkanı Ballard'ın 30 Ekim 1922 tarihli memorandumı, TNA. FO. 371/7960, E 13134.

38 Verçinlur, 14 Ekim 1922.

39 “... İlk fıkrada ihtilaf bulunmadığından, Türklerle Ermenilerin dost yaşadığından bahsedilirken, ikinci fıkrada yine aradaki ihtilafın zikredilmesi patrik efendinin beyanatını karışık bir şekilde sokmuştur.” “Ermeni Patriği de Lisası Değiştirdi”, Renin, nr. 6, 19 Ekim 1922.

40 Renin, nr. 26, 8 Kasım 1922.

41 Akşam, nr. 1484, 9 Kasım 1922; İkdam, nr. 9212, 9 Kasım 1922.

yeniden bir yakınlık kurabilmeyi hedefliyordu. Basına da sürekli yeni hükümeti öven ve Türk-Ermeni dostluğunu vurgulayan demeçler vermeye devam ediyordu⁴². Daha sonra İstanbul bulunan tüm gayrimüslim cemaat liderleri Refet Paşa'ya toplu bir ziyaret daha yapmışlardı. İstanbul'daki tüm rûhânî reislerin iştirak ettiği toplantıya katılmayan tek temsilci Rum Patriği Meletios Metaksakis idi⁴³. Bu ziyaretten de kendisi lehine olumlu bir mesaj alamayan Zaven Efendi bir süre sonra Türkiye'den ayrılarak önce Varna'ya, oradan da Kıbrıs'a gitti. Daha sonra da Bağdat'a geçecek ve ömrünün sonuna kadar Bağdat'ta yaşayacaktı. Zaven Efendi hatıralarında Atatürk'ün Nutuk'da kendisi hakkında söylediklerine atıf yaparak, ayrılışını güvensiz bir ortamda yaşamak istememesine bağlar. "Bu satırlarda yazanlar, beni bekleyen sonun ne olduğunu göstermek için yeterlidir." diyerek Türkiye'den ayrılışının gerekçesini açıklar⁴⁴.

Rum Patriği Meletios ise Lozan Antlaşması'nın imzalanma sürecine kadar Türkiye'den ayrılmamak için direnmeye devam etmiştir. Aslında Meletios da Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Türklerle yeniden bir diyalog kurma çabalarına girişmişti. Basına sürekli dostluk mesajları veren Meletios, Rumların mütarekeden sonra yaptıklarını da bir "cinnet hâli" olarak tanımlıyordu⁴⁵. Bu cinnete sebep olan şeyin Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihatçılar tarafından uygulanan politikalar olduğunu iddia ediyor, aslında Rumların Ankara Hükümeti ile doğrudan bir sorunları olmadığını ima ederek süreci olumlu bir şekilde çevirmeye uğraşıyordu. Ancak hükümetin patrikhaneye karşı tavrı çok net ve dertti. Hatta Lozan Konferansı'nda Türk heyeti patrikhanenin tamamen ülkeden çıkarılması teklifinde bulunmuştu. Çeşitli gerekçelerle bu talep hayata geçirilemese de Türkiye, patrikhanede mevcut yönetimin var olamayacağını kesin dille ifade etmişti. Bunun üzerine Venizelos da patrikhanenin kurumsal varlığını korumak adına aynı zamanda yakın dostu olan Patrik Meletios'un istifa ederek Türkiye'den ayrılmasını kabul etmişti. Lozan Antlaşması'nın nihai metninin imzalanmasına kadar direnmeye devam eden Meletios da Venizelos'un dahi kendisinden desteğini çekmesi üzerine 10 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye'den ayrılarak Aynaroz'a gitmişti. Patrikhanede de yeni bir yönetim kurularak Türkiye ile ilişkileri düzenlemek üzere çalışmalar başlatılmıştı⁴⁶.

42 Tevhid-i Efkar, nr. 534-3562, 3 Aralık 1922.

43 Başvekil Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 19 Aralık 1922 tarihli telgraf; Bilâl N. Şimşir, Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara 1990, s. 246-247.

44 Zaven Der Yeghiayan, a.g.e., s. 248.

45 Akşam, nr. 1506, 2 Aralık 1922.

46 Bu süreç hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923), İstanbul 2017, s. 197-297.

Sonuç

Mondros Mütarekesi sonrası başlayan Rum-Ermeni ittifakının sonlanmasını sağlayan esas unsur Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı ve Millî Mücadele hareketidir. Her iki grubun kendi aralarındaki kimi anlaşmazlıklarla birlikte temel hedefleri İstanbul ve Anadolu'da Türk idaresinin sonlandırılmasıydı. Bu hedefe ulaşıldıktan sonra kendi aralarındaki tartışmalar ve anlaşmazlıklar ikinci planda kalacaktı. Ancak Millî Mücadele'nin kazandığı başarılar önce ittifakta sorunlar yaşanmasına neden oldu, daha sonra da tamamen dağılmasını sağladı. Rum Patrikhanesi'nin aksine Ermeni Patrikhanesi'nin Türk idaresiyle yeniden yakınlaşma çabaları ise ülkede kalan Ermenilerin durumuyla ilgili olumsuz gelişmeleri engelleme çabasından kaynaklanmaktaydı. Buna karşılık yeni Türk yönetimi hem Rumlar hem de Ermeniler için toplumun genelini suçlayan bir politika yerine mütareke sürecinde görevde olan din adamları ve onlara bağlı grupları hedef alan bir tavır benimsemişti. Bu yüzden her iki patrik Lozan Antlaşması imzalanmadan Türkiye'den ayrılmak mecburiyetinde kaldılar. Her iki kurumda da artık devletin onayı alan yeni temsilciler görev yapacaklardı. Patrikhaneler ve Rum/Ermeni azınlık toplumları artık Lozan Antlaşması'nda belirlenen hükümlere tâbi olarak yaşayacaklardı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi

DH.ŞFR. nr. 94/190.

DH.KMS. nr. 49-2/25.; 49-2/48.

The National Archives

FO. 371/7949; 371/7960.

Gazeteler

Akşam

Âtî

İkdam

İleri

Renin

Tasvir-i Efkâr (Tevhid-i Efkâr)

The New York Times

Vakit

Verçinlur

Zaman

Yeni Gün

Makaleler

ÇUKUROVA, Bülent, “1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul’daki Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu – Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35-36, Ankara, Mayıs – Kasım 2005, s. 283-290.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum

Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 75, Ankara, Kasım 2009, s. 575-605.

Eserler

AKGÜN, Seçil, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu – Kurtuluş Savaşı Başlangıcında*, İstanbul 1981, Tercüman Yayınları.

ALEXANDRIS, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, Centre for Asia Minor Studies.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen: Hulusi Turgut), İstanbul 2007, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım – Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt: 5, İstanbul 1997, Sabah Kitapları.

DER YEGHİAYAN, Zaven, *My Patriarchal Memoirs*, (Ermeniceden İngilizceye Çeviren: Ared Mısırlıyan), Barrington 2002, Mayreni Publishing.

GAZİ MUSTAFA KEMAL, *Nutuk*, Ankara 1927, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını.

GÜLER, Ali, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara 2015, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyat.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KURAN, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 2012, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZMAKAS, Yavuz, *Metropolit Efendi: Rum Metropolitisi Hrisostomos'un İzmir Günleri*, İzmir 2008, Şenocak Yayınları.

Pontus Meselesi, Teşkilât – Rum Şekâvet ve Fecâyii – Hükümetin İstıtlâât ve Tedâbiri – Avrupa Hükümetleriyle Muhâberât, Ankara 1338 (1922), Matbuât ve İstihbârât Matbaası.

SOFUOĞLU, Adnan, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996, Turan Yayıncılık.

ŞIRACIYAN, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, (Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul 2006, Kastaş Yayınevi.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara 1990, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tezler

AYDOĞDU, Murat, “Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul’un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009.

GİRESUNLU TOPAL OSMAN AĞA'NIN BATI CEPHESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Tuğba ERAY BİBER^{1*}

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin şartlarıyla Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri tarafından işgali kolaylaştı². Mütareke sonrası İtilaf devletlerinin işgaline yönelik Anadolu'nun savunması için çalışmalar yapıldı. Özellikle Karadeniz bölgesinde Pontusçu hareketlere karşı mücadeleler verildi³. Bölgede Giresunlu Topal Osman Ağa⁴ ve çetesi önemli yer tutmaktaydı. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi Milli Mücadele'de bir dönüm noktası oldu. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede (Havza'da) ilk irtibat kurduğu kişilerden biri Osman Ağa'ydı⁵. İlerleyen zamanlarda Mustafa Kemal Paşa, Kasım 1920'de Osman Ağa'ya, *Giresun Gönüllü Maiyet Müfrezesi*'ni kurdurdu.

-
- 1* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi. tugbaeray@gmail.com İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2156-2822.
- 2 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1915, Ankara 1997, s. 99-148. Anlaşma maddeleri için bkz.: İsmail Soysal, Tarihçeleriyle ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945, I, s. 12-14; Sina Akşin, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, IV, İstanbul 1997, s. 52-59; Harp Akademileri Yayınları, Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, İstanbul 1994, s. 37-39.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuğba Eray Biber, Karadeniz Rumları ve Yunanistan (1914-1923), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- 4 Giresunlu Topal Osman Ağa: 1883'te Giresun Hacı Hüseyin Mahallesi'nde doğdu. Babası Feridunzade Hacı Mehmet fındık ticareti yapıyordu. Dedesi ise deniz ticareti yapan bir kaptandı. Osman Ağa, Rüştiye'den ayrılarak ticarete atıldı. Balkan Savaşlarına gönüllü olarak gitti. Savaşta ayağından yaralanan Osman Ağa, "Topal" lakabıyla anılmaya başladı. 1913'ten sonra Giresun'a dönen Osman Ağa, Rum çetelerine karşı mücadele verdi. Osman Ağa, bölgedeki en etkin çeteye sahipti. Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve belediye reisliği yaptı. Sakarya ve Büyük Taarruz'da görevler aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız birliğini Osman Ağa oluşturduğu gibi komutanlığında da üstlendi. Trabzon Milletvekili Ali Şikrî'nün ölümüyle suçlanarak öldürüldü (1923). Osman Ağa'nın hayatı için bkz.: Ö. Erden Menteşeoğlu, Giresunlu Fedailerle Konuştum Onlar Da Çılgındı, Ankara 2008; Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, İstanbul 2009; Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, Ankara 2014; Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor, İstanbul 1975; Cemal Şener, Topal Osman Olayı, İstanbul 1992; Hüseyin Tatlı, "Osman Ağa ve Giresun Alayının Milli Mücadeledeki Yeri (191-1923)", Hacettepe Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.
- 5 Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 59-66.

Kurduğu alaylarla Anadolu'nun birçok yerinde etkin rol oynadı. Bunlardan biri olan Koçgiri isyanının⁶ (Mart-Haziran 1921) bastırılmasıydı.

Milli Mücadele yıllarının en önemli mevkii Batı Cephesi'ydi. Batı Cephesi'nde Yunan ordusu, saldırıya geçmekteydi. Özellikle Yunan askerlerinin İzmir'i işgali ile başlayan dönemde Türk ordusunun düzenli olmayışı, Yunan işgalini hızlandırdı. Batı Cephesi'nde düzenli ordunun kurulmasıyla 6-11 Ocak 1921'de Türk kuvvetleri ile Yunan ordusu arasında gerçekleşen I. İnönü Muharebeleri düzenli ordu sayesinde başarı elde etti. Yunan ordusu, 23-31 Mart 1921'de Türk kuvvetleriyle tekrar karşı karşıya geldi. Türk kuvvetlerinin buradaki başarısı Ankara hükümetine hem askeri hem de diplomatik anlamda prestij sağladı⁷.

Giresun Gönüllü Alaylarının Kuruluşu

Karadeniz bölgesinde, İtilaf devletlerinin ve Rum çetelerinin faaliyetleri nedeniyle vatan savunması için Türkler tarafından yoğun çalışmalar yapılmaktaydı.

Osman Ağa, Giresun Müdafaa-i Milliye Başkanı ve Belediye Başkanı sıfatıyla Kasım 1920'de Ankara'ya gitti. Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşen Osman Ağa, Giresun'da gönüllü bir alay kurulması için görüştü. Fevzi Paşa, Osman Ağa'ya alayın kurulmasına Binbaşı Hüseyin Avni Alpaslan'ın emrinde kurulması karşılığında kabul edeceğini belirtti⁸.

6 Koçgiri İsyanı: Koçgiri Aşireti çoğunlukla Koçhisar (Hafik), Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Kangal ve Ovacık taraflarında yaşamaktaydı. Aşiret Başkanı Haydar, Kürt Yüceltme Demeği'ne üye olup, İmranlı'da başkanlığını yaptı. Aynı zamanda aşiretin önde gelenlerini de dernek üyesi yaptı. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni ve Kürt tezlerini savunan, Ermeni Bogos Nubar ile Kürt Şerif Paşa, bağımsız Ermenistan ve Kürdistan kurmak konusunda anlaştı. Bunlar cemiyetin İstanbul'daki kurucuları ile haberleşmekteydiler. İmranlı'da, Jepin gazetesinin sahibi olan Alişan (Alişir), Kürtçülük propagandası ile halkı kışkırtmaya ve isyana teşvik etti. Çevresine topladığı 150 kadar kişi ile Ekim 1920'de, Kemah köylerine saldırarak yağmaladı. Milli kuvvetler başka bölgelerdeki isyancılar ve savaşlarla mücadele ettiğinden isyan görüşme yoluyla sona erdirildi. Ancak Yozgat İsyanı'ndan kaçarak Koçgiri tarafına gelen Zalim Çavuş, 30 kişilik çetesıyla yağmacılığa başladı. İsyanı bastırmakla görevlendirilen 6. Süvari Alayı, şiddetli kış yüzünden Şubat 1921'e kadar Zara'dan İmranlı'ya gidemedi. Milli Hareket karşıtı propagandalar hız kazandı. İsyancılar, 6. Alayın bölgeyi terk ederek gitmesini istediler. Ertesi gün İmranlı'ya saldırarak, Alay Komutanı Binbaşı Halis ile bazı subay ve erleri şehit, bir kısmını da esir ettiler. Bu olayın ardından bölgede sıkıyönetim ilân edildi. 5. Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Cahit ve Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'ya bağlı kuvvetler, Haziran 1921 ortalarında, Aşiret Reisi Haydar, Alişan ve diğer asi ileri gelenlerini teslim aldılar. Bkz.: TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 251- 252/266-270; Kenan Esengin, Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar, İstanbul 1975, s. 180-195; Mustafa Balcıoğlu, Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu, Ankara 1991, s. 117-162.

7 Bünyamin Kocaoğlu, Milli Mücadele Yıllarında Samsun, 15. Fırkanın Samsun'daki Faaliyetleri (1919-1921), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2008, s. 132-133.

8 Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 207.

Osman Ağa, Hüseyin Avni Bey ile çalıştığını belirtince Fevzi Paşa, Giresun'da iki alayın kurulmasını emretti. Osman Ağa, Fevzi Paşa'dan aldığı emirle Giresun'da 12 Ocak 1921⁹'de *Giresun Gönüllü Alayını* (47. Alay) ve *Giresun Nizamiye Alayını*¹⁰ (42. Alay) oluşturmaya başladı.¹¹

42. Giresun Gönüllü Alayı'nın başında Hüseyin Avni Bey¹²; 47. Giresun Gönüllü Alayı'nın başında ise Osman Ağa bulunmaktaydı¹³. 47. Alay resmen yeni kurulduğunda gönüllü yazılanlar oldu. Bu dönem zarfında Giresun Nizamiye Alayı Kocaeli kumandanlığında Albay Halit Bey'in komutasında hazırlanırken Giresun Nizamiye Alayı, Şark cephesine görevlendirildi. Albay Halit Bey, Giresun Alayı'nın batı cephesinde daha faydalı olacağı düşüncesindeydi¹⁴. Ancak Giresun Nizamiye Alayı, 8 Ocak 1921'de Şark cephesine görevlendirilmesiyle bölgeden gitti¹⁵.

Giresun Gönüllü Alaylarının Buluşması

Nisan 1921'de 42. Alay, 15. Fırka¹⁶'ya katılması için Samsun'a gönderildi¹⁷. Koçgiri isyanını bastıran Giresun alayları dönüştürme Rum çetelerinin takibini yaparak Samsun'a vardı.

-
- 9 Alayların Şubat ayında oluşturulduğuna dair bkz.: Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, s. 297.
- 10 MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İSH Koleksiyonu, Kutu: 610, Gömlek: 157, Belge: al (8 Ocak 1921). (Çalışmamızda MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'nin güncellenmiş numaraları verilmiştir); ATASE; İSH, K: 610, G: 157, B: aa (9 Mart 1921); ATASE, İSH, K: 610, G: 107 (15 Nisan 1921); Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, s. 297.
- 11 ATASE, İSH, K: 610, G: 157, B: ak (12 Ocak 1921); Osman Fikret Topallı, Topallı, Osman Fikret, Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun, Hazırlayan: Veysel Usta, Serander, Trabzon 2011, s. 115-118; Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 207.
- 12 Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara 2007, s. 81.
- 13 Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, s. 88; Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 527-529.
- 14 Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 211.
- 15 ATASE, İSH, K: 610, G: 157, B: Al (8 Ocak 1921).
- 16 15. Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bünyamin Kocaoğlu, Milli Mücadele Yıllarında Samsun, 15. Fırkanın Samsun'daki Faaliyetleri (1919-1921), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2008.
- 17 Ö. Erden Menteşeoğlu, Giresunlu Fedailerle Konuştum Onlar Da Çılgındı, Ankara 2008, s. 58.

Samsun'a yola çıkan Alay, 42. Alay ile Kavak'ta birleşti. Her iki alayın birleşmesiyle birlikte içtima edilerek buradan Çorum'a geçildi. Bu yolculuk sırasında zaten aylardan beri yollarda olan alayın ayakkabı başta olmak üzere kıyafet sıkıntısı vardı. Çorum'a varıldığında alayın ayakkabı ve kıyafetleri onarıldı. Dördüncü gün Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telgraf üzerine yola çıkıldı. 5-9 Ağustos 1921'de 47. Alay, Ankara'ya ulaştı¹⁸. Aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa, meclis kararı ile başkomutanlığa atandı¹⁹. Yahşihan'da (Kırıkkale) dinlenen alay, sabahleyin Büyük Millet Meclisi'nin önünde toplandı. Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri meclis balkonundan alayı alkışlamaktaydı. Alay teftiş durumunda beklerken Mustafa Kemal Paşa, yaveri ve Osman Ağa ile teftiş ettiler²⁰. Alayda; Şerif Çavuş, Çakraklı Hasan Çavuş, Hamzaoğlu Hoca Mustafa, Geğrezli Muhsurluoğlu Koca Halit, Sancak Çavuşu İğneli Pembe yer almaktaydı²¹.

Samsun'dan Ankara'ya giden Giresun alaylarının, süngü ve matara gibi levazım eksikleri ikmal edildi. Aynı zamanda Yusuf İzzet Paşa²² grubu emrine verilerek cepheye hareket ettiler²³. 13 Ağustos 1921'de 42. Alay cepheye sevk edildi²⁴.

Mangal Dağı Muharebesi (23 Ağustos-10 Eylül 1921)

Mangal Dağı'nın Önemi: Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk günlerinde yapılan muharebelere Mangal Dağı²⁵ muharebeleri adı verilmiştir²⁶. Mangal Dağı, Sakarya doğusunda kurulan bir savunma sistemini güneyden yapılacak kuşatmalara karşı koruyan önemli bir araziydi²⁷.

-
- 18 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, Ankara 2014, s. 297-304.
- 19 Fahri Belen, Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi Ankara 1973, s. 341; Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı s. 306.
- 20 Ö. Erden Menteşeoğlu, Giresunlu Fedailerle Konuştum Onlar da Çılgındı, Ankara 2008, s. 38.
- 21 Ö. Erden Menteşeoğlu, a.g.e., s. 38.
- 22 Yusuf İzzet Paşa: 1876'da Yozgat'ta doğdu. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. 2 Temmuz 1920'de Bolu Milletvekili seçildi. 23 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'nde İhtiyat Grubu Komutanı, daha sonra III. Grup Komutanı oldu. Bkz.: Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 31.
- 23 Osman Fikret Topallı, a.g.e., s. 124; Sabahattin Özel, a.g.e., s. 330.
- 24 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı.... s. 297.
- 25 Mangal Dağı, Sakarya dirseğinin 40 km kadar doğusunda, Haymana'nın 25 km güneyindedir.
- 26 Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 42; Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askeri Harekati", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 32, 2020, s. 84.
- 27 Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, s. 7.

Osman Ağa Alayı'nın İhtiyat Grubuna Alınması

Osman Ağa'nın Giresunlulardan oluşan iki alayla Ankara'da olduğu ve 12. Grup (Kumandan Miralay Halid Efendi) emrine verilmesi hakkında girişimde bulunulması istendi. Osman Ağa gruba başvurdu. 8. Tümenin grup emrinden alınarak yerine 18. Tümenin verilmesi ve grubun kesin sonuçlu bir muharebe yapabilmek için ihtiyata alınması istendi²⁸. 18. Tümen ile 8. Tümenin değiştirilmesi hakkında 12. Grup komutanının başkomutanlığa yaptığı teklife karşılık Mustafa Kemal Paşa;

“12. Grub'un ihtiyata alınması konusundaki düşüncenizin önemli ve hatta lüzumlu olduğunu görüyorum. Ancak cephede yerleşmiş ve yapacakları görevleri öğrenmiş bulunan her üç tümenin geriye alınmalarının zamanlaması yanlıştır. Özellikle düşmanın ileri hareketinin başladığı şu sıralarda uygun değildir. Giresun'dan gelen alayları emriniz altına vermekten azamî fayda sağlanacağı ise kesindir. Öncelikle şu iki hal şekilleri akla geliyor.

***Osman Ağa'nın** (Topal Osman) bir süvari bölüğü, bir batarya ve kuvvetli muharip erlerden kurulu olan alayı ile yine kuşetli bulunan Hüseyin Avni Bey'in alayını 8. Tümenle emrinize vermek; ki, siz bu alayları ya emrinizdeki tümenlere ekleyerek dörder alaylı yaparsınız ya da grup emrinde ihtiyat olarak bulundurursunuz.*

***Yusuf İzzet Paşa'nın** emrindeki İhtiyat Grubu komutasını üzerinize alıp 18. Tümen'in üç alayını da emrinize alırsınız. Bu alaylardan ikisini bu grubu teşkil eden 23. ve 24. Tümenlere verirsiniz. Osman Ağa alayı bağımsız kalır. Ayrıca verilecek ikmal erleri ve fazla tüfeklerle tümenlerin pekiştirilmesi ile düzenleme kudretinizden yararlanarak muharebenin sonucu için büyük önem verdiğim bu ihtiyat grubunun bir an önce kuvvetlendirilmesini düşündüm. Hangi hâl şekli sizce uygun görülmekte ise hemen emri verilmek üzere bildirilmesini...”²⁹*

Başkomutanlığın bu emrine 12. Grup komutanının verdiği karşılıktaki; “Grup Komutanlığı'nın yaptığı teklifin düşman harekâta başlamadan önce yapıldığı, şimdi yapılacak bir yer değiştirmesinden daha çok düşmanın istifade edeceği, bu

28 *Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap*, s. 216.

29 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 131, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013, s. 39.

nedenlerle şimdiki durumun muhafazası daha sonra uygun görülürse 8. Tümen ile 18. Tümen'in her üç alayın değiştirilmesi" istendi³⁰.

Böylelikle 23. ve 24. Tümenlerle Osman Ağa Alayı, Haymana'ya yönlendirildi. Bu tümenler, T(D)oydemir'le Mangal Dağı arasında gerekli görülecek olan mevzilerin takviyeye yetişebileceği gibi düşman kuşatma kolunun Mangal Dağı güneyinden kuzeydoğuya hareketine karşı kullanılabilirdi³¹.

1. Grup; Karargâhı, 23 ve 24. Tümenleri ile Osman Ağa Müstakil Alayı'nın Haymana'ya hareketi üzerine 41. Tümen de Mürettep Kolordu emrine verilerek bu grubun cephesi demir yoluna kadar uzatıldı³². 47. Alay Haymana'da iken Giresun'dan 150 gönüllü geldi. Yeni gönüllerden 16'sı Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetine muhafız olarak gönderildi³³.

Osman Ağa'nın Giresun 47. Alayı, dağa sevkedilecek tek ihtiyat kıtasıydı. 47. Alay'dan mevzilerin yeniden ele geçirilmesi ve 5. Tümenin de karşı taarruza geçirilmesi istendi. Giresunlu gönüllülerin tüfeklerine süngü takılamıyordu. Diğerlerinden ayıran siyah aba zıpkalarıyla cephede yerlerini almışlardı.

Mangal Dağı Muharebelerinde Giresun Alaylarının Faaliyetleri

42. Alay, 14 Ağustos 1921'de Kayı köyünde 4. Fırka'nın emrine verildi. Mangal Dağı bölgesinin savunmakla görevlendirilen 5. Tümen üç alay ile ileri savunma bölgesinde olmak üzere tertiplendi. 47. Alay, 1. Grup emrinde 22 Ağustos'ta Haymana'ya ulaştı. 47. Alay, 23 Ağustos'ta Kızılkoyunlu'daydı³⁴. Aynı tarihte 2. Kolordu komutanı Selahattin Adil Bey, "*Mangal Dağı mı, güneyden kuşatmayı önlemek mi?*" seçeneklerinden ikincisini seçti³⁵. 5. Tümen Mangal Dağı'nı boşattıktan sonra yeniden tertiplendi³⁶. Yunan kuvvetleri, 23 Ağustos sabahı

30 Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap, s. 231.

31 Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap, s. 319.

32 Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap, s. 319; Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap, s. 321.

33 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarıbay Osman Ağa, Ankara 2014, s.305.

34 Ö. Erden Menteşeoğlu, a.g.e., s. 302-305.

35 Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 45.

36 Fahri Belen, a.g.e., s. 351.

erken saatlerde Mangal Dağı'na taarruza geçti³⁷. Başlangıçta büyük ölçüde başarılı olamayan Yunan kuvvetleri, öğleye doğru değişen hava koşulları, şiddetli yağmur ile birlikte Türk savunma ateşlerini etkisiz hale getirdi³⁸.

Türk kuvvetleri, 24 Ağustos'ta Mangal Dağı'nı geri almak için taarruza geçti³⁹. Görevlendirilmelerinden ardından Mangal Dağı'nın Türbetepe'ye bakan kuzey yamacına ulaştılar. Yamaçtan yukarı çıktıklarında Yunan askerleri henüz siperleri işgal etmekteydi. Yunanlılar taarruza ara verdiğinde 5. Tümenin dağı boşalttığını farketmedi. Uzun süre mevziler boş kaldı. Giresunlu gönüllüler, ateş ederek çığlıklar atıp gürültü çıkararak siperlere koşmaktaydı. Mermileri bittiklerinde bıçaklarıyla bıçakları olmayanlar ise fiziksel güç kullanarak Yunan askerlerinin dağı güney yamacına çekilmesini sağladılar. Ancak 5. Tümen karşı taarruza kalkmakta geç kalınca Giresun gönülleri yalnız kaldı. Mangal Dağı geniş olduğu için Giresun gönüllülerinin bu alanı çok uzun süre savunması mümkün değildi. Giresun gönüllüleri, sabah 4.00'de kadar direndi. Türbetepe-Yaprakbayır-Köseabdal hattında oluşturulan savunma hattının İzzettin Bey'in ihtiyat grubundan 24. Tümenin gelişiyile daha etkili olacağını düşünen Batı Cephesi Karargahı, 47. Alayın daha fazla ezilmeden dağdan ayrılmasına karar verdi. 5. ve 9. Tümenlerden oluşturulan müfrezeler, 47. Alay'ın boşalttığı bölgeye gelen Yunan askerlerine karşı başarılı olmadı. Mangal Dağı, sabah 9.00'da tamamen Türklerin elinden çıktı⁴⁰.

24 Ağustos'ta muhtemel bir Yunan kuşatmasına karşı 2. Grup ve cephe sol kanadının korunması gerekmektedir. 2. Grubun öteki tümenleri de Mangal Dağı'nın kuzey eteklerinden doğuya doğru yeni bir savunma hattı kuruldu. Yeni kurulan savunma hattında 4. Tümen vardı. Cephenin en güneyinde 24. Tümen ve Osman Ağa'nın komutanlığında 47. Alay ile kuşatma hareketini birlikte yaptılar⁴¹. 24 Ağustos sabahı saat 8.40'ta 1. Yunan Tümeni Mangal dağına işgal etti⁴². Saat 17.00'de

37 Fahri Belen, a.g.e., s. 350; Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askeri Harekati", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 32, 2020, s. 84.

38 Prens Andre (Yunan kolordu kumandanlarından), Felakate Doğru, Çeviri: Babaeskili Hüseyin Rahmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği X. Şube, Askeri Matbaa, İstanbul 1931, s. 104; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 131, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013, s. 139; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 106; Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 43.

39 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, Ankara 2014, s. 298-302; Çağlar Öngel, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekati", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, V. 6-1, s. 142. Ss. 139-156.

40 Selim Erdoğan, Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 145-146.

41 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı, s. 305

42 Fahri Belen, a.g.e., s. 351.

Gökgöz'e ulaşan 1. Grup'un 24. Tümeni ile 47. Alay Işıklı Boğazı güneyine ulaştı. 4. Tümenin emrinde olan 47. Gönüllü Alayı'nın Mangal dağı'nın doğu sırtlarına yapılan taarruza katıldı. 47. Alay bu taarruzda kahramanca savaştı. Prens Andreas'ın 35 bin kişilik kolordusunun ilk hamlesi olan Köseabdal (Yurtbeyli) ilk kuşatma hamlesi kırıldı⁴³.

Batı cephesinde, İğneci mevkinde karargahlarını kurduktan sonra 42. Alay bu mevkiyi 47. Alay'a bırakarak sol cenahta Haymana civarlarında Mangal Dağı mevkiine gitti ve 25 Ağustos 1921'de Mangal Dağı'nda harbe girdi. 47. Alay da bir taburunu Sakarya boyunda Osman Bey tepelerinde bırakarak diğer iki taburu ile Mangal Dağı'na hareket ederek 42. Alayla birlikte harbe girdi⁴⁴.

47. Alay 1. 3. ve 4. Gruplarla Kocaeli grupları emrinde hareketlere katıldı. Batı Cephesi, ihtiyadında Köme'de ordugaha geçti. 26 Ağustos'ta 23. ve 24. Tümenlerin Kalkanlı civarından çekilmeleri üzerine 47. Alay da aldığı emirle geri çekildi. 27 Ağustos'ta Yunan taarruzu tüm cephede devam etti⁴⁵. 47. Alay, yorgun olduğundan 27 Ağustos'ta 4. Tümen ihtiyadı olarak sol cenahın gerisinde kaldı⁴⁶. 28 Ağustos 1921'de Kanlı Sırtlar Müdafasında Alpaslan Bey yaralandı⁴⁷ ve 30 Ağustos'ta öldü.

29 Ağustos'ta Yunan 2. Kolordu birlikleri, bütün cephelerden taarruza devam etmekteydi. Yunan kolordusunun sağ cenahından gelebilecek baskınlara karşı korunması için 5. Yunan Tümeninden 47. Alay, bir dağ bataryasıyla birlikte Karadağ ve güneyinde mevzilendirildi⁴⁸. Sonrasında ise 2. Yunan Kolordusuna bağlı 13. Tümen ve 5. Tümeni birlikleri, Sindiren Sığırcıkçiftliği yolunun her iki yakasını oluşturan düzlüklerden 4. ve 7. Türk Tümeninin savunduğu mevzilere saldırdılar. Saldırının ağırlık merkezi, Karabey Tepesiydi. Yapılan muharebelerde 7. Tümen ile 4. Tümen mevzilerinin ortasında bulunan ve Türk mevzilerinin gerilerine hâkim, Karabey Tepesinin (1418 m) Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi (05:00) bir kırılma noktası oldu ve Türk mevzileri sarsıldı.

43 Selim Erdoğan, a.g.e., s. 177-178.

44 Osman Fikret Topallı, Müdafaa-i Hukuk ...s. 125.

45 Fahri Belen, a.g.e., s. 353.

46 Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa, Ankara 2014, s. 308.

47 Osman Fikret Topallı, s. 126; Ö. Erden Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı, s. 298.

48 Efdal As, "Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana", Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan-Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007.

Hüseyin Avni Bey'in şehit düştüğü bu savaşlarda özellikle Mangaltepe'de Giresunlu Gönüllü Alayları büyük başarılar göstermişlerdir⁴⁹. Zorlu geçen çatışmalar neticesinde Sakarya Muhaberesi kazanıldı ise de Giresun Alayları çok şehit verdi⁵⁰.

Osman Ağa ve 47. Alay'ın Büyük Taarruz'daki Faaliyetleri

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü ağırırken saat 5.00'de topçuların tanzim ateşleri başlayarak saat 5.30'da da Türk topçularının tahrip ateşleriyle Büyük Taarruz başladı⁵¹. 47. Alay saat 7.30'da Yunan mevzilerine karşı taarruza geçti. Yunan siperlerine 800 metre yaklaşmasına rağmen şiddetli ateş karşısında fazla yaklaşamadı⁵². 27 Ağustos sabah 7.30'da tekrar taarruza geçildi⁵³. Kabaçkırın ve Dedesivri tepelerine Türk bayrağını dikme görevi 47. Giresun Gönüllü Alayı'na verildi.

47. Alayı akşama kadar Yunan mevzilerine taarruz etti. Tel örgüleri aşmak zordu ve çok fazla yaralı ve kayıp vardı. Gece tekrar taarruza geçildi. Tel örgüler yine aşılamadı ve gün ışıırken tekrar taarruza geçildi. 61. Tümen 47. Alayın sağ kanadında yer almaktaydı. Tümen öğlene doğru tel örgüleri yardı. Kıçuran tepesi Türkler tarafından ele geçirilerek Yunan mevzilerine girildi. 61. Tümen topçusu Osman Ağa'nın emrine verildi. Osman Ağa batarya ve mermileri ileri hatlara getirdi. Yaylım ateşi başladı. Hemen ardından 47. Alay Yunan mevzilerine girdi. Osman Ağa, hareketi idare ederek taarruza katıldı. Taarruz neticesinde Kabaçkırın ve Dedesivri tepeleri ele geçirildi. Büyük Taarruz sırasında 14 şehit verildi. Büyük Taarruz sırasında Giresun Gönülleri Alaylarında şehit düşenler, Afyonkarahisar Giresun Şehitliği'nde yatmaktadır⁵⁴.

49 Ayhan Yüksel, Giresun Tarihi Yazıları, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 128; Süleyman Beyoğlu, Giresun'da Pontusçu Faaliyetler ve Osman Ağa", Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, Serander, Ankara 2007, s. 384. Giresunlu İstiklal Harbi şehitleri için bkz.: Şehitlerimiz, III, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1998, s. 64-85; Haluk Selvi-Bülent Cırık, Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2020, s. 184.

50 Osman Fikret Topallı, Müdafaa-i Hukuk ... s. 125.

51 Fahri Belen, a.g.e., s. 429; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 153; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 190; Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 448.

52 Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 260; Selim Erdoğan, Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Yanıyordu, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 237.

53 Fahri Belen, a.g.e., s. 438.

54 Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Komutanı Milis Yarbay, s. 312-314; Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay Ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C. II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 528; Yeşilgiresun, "Giresun Şehitleri Afym İsehisar'da Törenlerle Anıldı", <https://www.yesilgiresun.com.tr/haber/7691569/giresun-sehitleri-afyon-isehisarda-torenlere-anildi> (Erişim tarihi: 12.06.2022).

I. Ordu'nun başarısıyla II. Ordu Kıtıatı Yunan askerini takibe başladı. 28 Ağustos 1922'de 47. Alay da tümeni ile Yunan askerleri takip etti⁵⁵. 30 Ağustos cephesindeki Yunan askerini kovalayarak Hamurköy istikametinde ilerledi. Alay, Salihli'de Çanakkale istikametine yönetildi. Osman Ağa, süvariyle Yunan askerlerini geri çekiline kadar takip etti⁵⁶.

47. Alay'ın Sonu

47. Alay, Yunan askeri Afyon'a girince bir yıl cephe gerisinde kaldı. Afyon'daki müstahkem mevkiileri tahrip ettikten sonra Çanakkale cephesine gittiler⁵⁷. 47. Alayı Çanakkale Salya köyündeydi. Yağcılar köyünde olan askerler Çanakkale boğazına iyice yaklaştı. Boğazdan gelen Yunan gemileri gözlenmekteydi. İstikham kazan askerlerin yanına Osman Ağa gelerek *"Mustafa Kemal Paşa'nı kendisini Ankara'ya çağırıldığını, on gün sonra döneceğini"* söylemiştir. Aynı zamanda dönüşte bando mızıkacı İstanbul'a gideceklerini de sözlerine eklemiştir⁵⁸.

Türk heyeti Lozan'dan döndükten sonra mecliste tartışmalar yaşandı. Özellikle Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Lozan'da görev alan Türk heyetini eleştirmekteydi. Bu tartışmalardan kısa bir süre sonra Ali Şükrü Bey, ortadan kayboldu. Ali Şükrü Bey'in en son Osman Ağa'nın adamıyla görünmesi dikkatleri Osman Ağa üzerine çekti. Neticede Ali Şükrü Bey'in katilinin Osman Ağa olduğu iddia edilerek öldürüldü⁵⁹. İkametgahında basıldığı gece öldürülen Osman Ağa'ya bağlı 47. Alay da celb ve ilga, kadrosu ve efradı başka kıtalara sevk ve bir kısmı hemen terhis edildi⁶⁰.

55 Süleyman Beyoğlu, a.g.e., s. 260-261; Giresun Belediyesi, "Afyonkarahisar Giresun Şehitliği'nde Görkemli Tören", <https://giresun.bel.tr/haber/afyonkarahisar-giresun-sehitligi-nde-gorkemli-toren> (Erişim tarihi: 04.07.2022).

Afyonkarahisar'ın İncehisar ilçesine bağlı Doğanlar köyünde yer alan Giresun Şehitliği'nin yanısıra gelen ziyaretçileri bilgilendirmek amacıyla 2017 yılında Giresunlular Kültür Evi de yapıldı. Bkz.: T.C. Afyonkarahisar Valiliği, "Giresunlular Şehitliği Kültür Evi Açılışını Bakan Eroğlu Yapacak", <http://afyonkarahisar.gov.tr/giresunlular-sehitligi-kultur-evi-acilisini-bakan-eroglu-yapacak> (Erişim tarihi: 10.07.2022).

56 Menteşeoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Komutanı Milis Yarbay, s.316.

57 Ö. Erden Menteşeoğlu, Giresunlu Fedailerle Konuştum Onlar da Çılgındı, Ankara 2008, s. 48.

58 Ö. Erden Menteşeoğlu, a.g.e., s. 64-65.

59 Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 122-129; Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür, Hazırlayanlar: Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, Kronik Kitap, İstanbul 2017; Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi günümüzde de tartışma konusudur. Ali Şükrü Bey'in Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 128-130.

60 Osman Fikret Topallı, a.g.e., s. 128.

Osman Ağa'nın öldürülmesinden alayın haberi yoktu. Bölük komutanı Ali İhsan Paşa ve diğer komutanlar, subaylar 47. Alaya silahlarını bıraktırıp üçer beşer diğer alaylara taksim ettirirler⁶¹. 47. Alay, Balıkesir istikametine çekildi. Balıkesir'e yakın bir köyde üç gün kaldıktan sonra Balıkesir'e alay alındı. Balya Madeni ve Bayramiç'ten Salihli'ye geçildi. İzmir, Aydın, Denizli istasyonlarına uğraya uğraya Ispartaya kadar gidildi. Isparta'dayken 47. Alaydan başka birlik kalmadı. 50. Alaya bir kısım asker teslim edildi. 47. Alay'da yer alan askerler farklı yerlere gönderildi. 23. Alay, 8. Fırkaya, 6. Fırka⁶² gibi çeşitli yerlerde görevlerine devam ettiler.

61 Ö. Erden Menteşeoğlu, *Giresunlu Fedailerle...*s. 65.

62 Ö. Erden Menteşeoğlu, *a.g.e.*, s. 41-56-61-67.

Sonuç

Milli Mücadele’de Anadolu’nun birçok yerinde vatan savunması için yaşanan mücadele, Giresun’da gönüllü olarak kurulan ve kendi bölgesi dışına giderek çatışan Giresun Alayları, Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz’da büyük yararlılık göstermiştir. Bu muharebelerde şehit düşen Giresunlular için bölgede ayrı şehitlik yapılmıştır.

Topal Osman Ağa, milis kuvvetlerinde olduğu gibi merkez ordusuna da yardım etmiştir. Osman Ağa, Balkan savaşlarından itibaren arkadaşlarıyla, adamlarıyla vatan toprağını korumak için büyük çaba gösterip bu uğurda ölmüş bir kahramandır. Osman Ağa’nın Ali Şükrü Bey’i öldürme iddiaları ve yargılanmadan öldürülmesi aydınlatılması gereken bir olaydır. Osman Ağa’nın itibarının geri verilmesi gerekmektedir. Osman Ağa’nın vatan toprağı ve insanları için yaptıkları yadsınamaz. Giresunlu Topal Osman Ağa’nın ve Gönüllü Giresun Alayı’nda görev alan erlerinin ruhu şad olsun.

Kaynakça

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İSH Koleksiyonu

ATASE, İSH, K: 610, G: 107 (15 Nisan 1921).

ATASE, İSH, K: 610, G: 157, B: ak (12 Ocak 1921).

ATASE, İSH, K: 610, G: 157, B: Al (8 Ocak 1921).

ATASE; İSH, K: 610, G: 157, B: aa (9 Mart 1921).

Kitaplar/Makaleler

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV, İstanbul, 1997.

Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür, Hazırlayanlar: Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1915*, Ankara, 1997.

As, Efdal, “Sakarya Meydan Savaşı’nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana”, *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu*, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan-Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 131, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013.

Balcıoğlu, Mustafa, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1991.

Belen, Fahri, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi Ankara 1973.

Beyoğlu, Süleyman, Giresun’da Pontusçu Faaliyetler ve Osman Ağa”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Serander, Ankara, 2007.

Beyoğlu, Süleyman, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

Biber, Tuğba Eray, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan (1914-1923)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Yanıyordu*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Erdoğan, Selim, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Esengin, Kenan, *Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Kocaoğlu, Bünyamin, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun, 15. Fırkanın Samsun'daki Faaliyetleri (1919-1921)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2008.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara 2007.

Menteşeoğlu, Ö. Erden, *Giresunlu Fedailerle Konuştum Onlar Da Çılgındı*, Ankara, 2008.

Menteşeoğlu, Ö. Erden, *Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Milis Yarbay Osman Ağa*, Ankara, 2014.

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Öngel, Çağlar, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekatı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 6-1, s. 142. Ss. 139-156.

Özlu, Hüsnü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askeri Harekatı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 32, 2020.

Prens Andre (Yunan kolordu kumandanlarından), *Felakate Doğru*, Çeviri: Babaeskili Hüseyin Rahmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği X. Şube, Askeri Matbaa, İstanbul 1931.

Sarıbayraktaroğlu, Mehmet Şakir, *Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor*, İstanbul, 1975.

Selvi, Haluk - Cırık, Bülent, *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2020.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleriyle ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, I, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Şehitlerimiz, III, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.

Şener, Cemal, *Topal Osman Olayı*, İstanbul, 1992.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

Tatlı, Hüseyin, *Osman Ağa ve Giresun Alayının Milli Mücadeledeki Yeri (1919-1923)*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 251- 252/266-270.

Topallı, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Hazırlayan: Veysel Usta, Serander, Trabzon 2011.

Türk İstiklal Harbi II nci Cilt V nci Kısım I nci Kitap.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C. II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1994.

Yüksel, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi, İstanbul, 2003.

İnternet Kaynakları

Giresun Belediyesi, “Afyonkarahisar Giresun Şehitliği'nde Görkemli Tören”, <https://giresun.bel.tr/haber/afyonkarahisar-giresun-sehitligi-nde-gorkemli-toren> (Erişim tarihi: 04.07.2022).

T.C. Afyonkarahisar Valiliği, “Giresunlular Şehitliği Kültür Evi Açılışını Bakan Eroğlu Yapacak”, <http://afyonkarahisar.gov.tr/giresunlular-sehitligi-kultur-evi-acilisini-bakan-eroglu-yapacak> (Erişim tarihi: 10.07.2022).

Yeşilgiresun, “Giresun Şehitleri Afyın İsehisar’da Törenlerle Anıldı”, <https://www.yesilgiresun.com.tr/haber/7691569/giresun-sehitleri-afyon-isehisarda-torenlerle-anildi> (Erişim tarihi: 12.06.2022).

SAKALLI NURETTİN PAŞA VE KURTULUŞ SAVAŞI'NDAKİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Alihan Limoncuoğlu^{1*}

Özet

Nurettin İbrahim Konyar, Osmanlı'nın zorlu son dönemini ve Cumhuriyet'in kuruluş aşaması gibi tarihin oldukça çalkantılı döneminde birçok önemli rol oynamıştır. Hem müstesna askeri başarıları hem de keskin siyasi pozisyonları hem de Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen paşalarının içinde tek sakallı olan olması nedeniyle tarihte yerini almıştır. Yer aldığı bütün savaş ve muharebelerde önemli görevler üstlenen Nurettin Paşa için Kurtuluş Savaşı da farklı olmamıştır.

Anahtar kelimeler: Nurettin, Sakallı, Koçgiri, İzmir, Kut

Abstract

Nurettin İbrahim Konyar played many important roles in the very turbulent period of history, such as the difficult last period of the Ottoman Empire and the founding phase of the Republic. He took his place in history due to his exceptional military achievements and sharp political positions, as well as being the only bearded one among the leading pashas of the War of Independence. The War of Independence was no different for Nurettin Pasha, who took on important duties in all the wars and battles he took part in.

Keywords: Nurettin, Bearded, Kocgiri, İzmir, Kut

^{1*} İstanbul Aydın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alihanlimoncuoglu@aydin.edu.tr

Giriş

Nurettin İbrahim Konyar, 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Babası Müşir İbrahim Paşa Osmanlı ordusunda yüksek rütbeli bir subaydı. 1890'da Pangaltı'daki Mekteb-i Füsûn-u Harbiyye-i Şâhâne'ye girmiştir. 1893'te Harp Okulu'nu 31. olarak bitirmiştir ve Mülâzım olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır. Nurettin Paşa, bir kurmay kolejine gitmeden yüksek rütbeye ulaşan birkaç kişiden biri olmuştur. Arapça, Fransızca, Almanca ve Rusça bilmekteydi. Mart-Nisan 1893 tarihleri arasında Beşinci Ordu'nun 40. Piyade Taburu'nda görev yapmıştır. Nisan 1893 ile Ekim 1898 arasında Hassa Ordu karargahında görev yapmıştır. 31 Ocak 1895'te teğmen, 22 Temmuz 1895'te yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na Başkomutan Edhem Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Birinci Ordu karargahının 1. Bölüğüne harekât şefi olarak atanmıştır. Ekim 1898'de Sultan II. Abdülhamid'in yaverliğine atanmıştır. 1901 yılında Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir. 1901-1902 yılları arasında Bulgaristan Sınır Komutanlığı Kurmay Grubu'na atanmıştır. Nureddin Bey, 1902 ile 1903 yılları arasında Makedonya'daki isyancılara karşı savaşmıştır.

Aralık 1907'de Selanik'teki Üçüncü Ordu karargahına atanmıştır. Bu önemli bir görev olmuştur. 1907'de yarbay, 1908'de Albay rütbelerine terfi etmiştir. 1908 Jön Türk Devrimi'nden önce Müşir İbrahim Paşa, orduda disiplin sağlamaya çalıştığında, Binbaşı Cemal Bey ve diğer İttihat ve Terakki önde gelenlerine oğlu Nureddin Bey'e yaklaşmamaları ve de kendilerinden uzak tutmaları konusunda uyarmıştır. Aynı şekilde Nurettin Bey babası tarafından uyarılsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. Bu Nurettin Bey'in karakterinin önemli bir göstergesiydi, inandığı ve/veya doğru gördüğü bir şey olduğunda babasını bile dinlemekten imtina edecekti. Nurettin Bey, 19 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu nedeniyle binbaşılığa indirilmiştir ve Birinci Ordu'ya atanmıştır. Eylül 1909'da Küçükçekmece Valiliğine atanmıştır. Nisan 1910'da 77. Piyade Alayı komutan yardımcılığına atanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı

Nureddin Bey, Nisan 1914'te 4. Tümen komutasını devralmıştır. Irak Saha Komutanlığı Komutanı Süleyman Askerî Bey, 14 Nisan 1915'te intihar edince Nureddin Bey, 20 Nisan'da Irak Saha Komutanlığı'na atanmıştır. Irak'ta yıpranmış ordunun komutasını almak için Haziran ayında bölgeye gelmiş ve aynı zamanda Basra Vilayeti ve Bağdat Vilayeti valiliğine atanmıştır.

Kasım 1915'te Nureddin Bey, Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend'in İngiliz Hint Ordusu'na bağlı 6. Piyade Tümeni'ni Selman-ı Pak Muharebesi'nde durdurmuş ve ardından geri çekilen muhaliflerini Kut kasabasına kadar takip etmiştir. Birkaç saldırıya kasabayı almayı başarmak ile birlikte İngilizlerin teslim olmasıyla sonuçlanan kuşatmayı başlatmıştır.² Alman Mareşal Colmar von der Goltz, 21 Aralık 1915'te Bağdat'a gelmiştir, Komutanlığın adını Irak Ordusu olarak değiştirip mevzilerini teftiş etmiştir ve daha sonra İran'ı işgal etmek için bölgeden ayrılmıştır. 20 Ocak 1916'da Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, Nureddin Bey'in yerine Albay Halil Bey'i atamıştır ve Nureddin Bey, IX. Kolordu komutanlığına ve Üçüncü Ordu'nun geçici komutanlığına atanmıştır.

Nurettin Bey, Ekim 1916'da Muğla ve Antalya Bölge Komutanlığı (Muğla ve Antalya yöresi Komutanlığı) komutanlığına atanmıştır ve Aydın'da bulunan XXI. Kolordu'nun kurulması emrini vermiştir. 25 Ekim 1918'de Aydın Vilayeti Valisi olup 1918'de Mirliva rütbesine terfi etmiştir.³

Nurettin Bey, Mondros Mütarekesi'nden sonra Kasım 1918'de İzmir merkezli XVII. Kolordu komutanlığına ve aynı zamanda Aydın Vilayeti Valiliğine atanmıştır. 30 Aralık 1918'de İstanbul merkezli XXV. Kolordu komutanlığına atanmıştır. 2 Şubat 1919'da Urla'da çıkan isyan nedeniyle Aydın Vilayet Valisi ve Aydın Bölge Komutanlığı'na atanmıştır.⁴

Nurettin Paşa, İzmir'de parti, cemiyet ve ticarethane delegelerinden oluşan bir istişare heyeti kurmuştur ve İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin faaliyetlerini desteklemiştir Ancak Nurettin Paşa'nın İzmir'den ayrılmasıyla cemiyetin faaliyetleri yavaşlamıştır. Başta İngiltere Başbakanı David Lloyd George olmak üzere İtilaf Devletleri, Yunan çıkarmasına karşı Türk savunmasını zayıflatmak için Nurettin Paşa'yı İzmir'den çıkarmak istemişlerdir. Bunun için Osmanlı makamları üzerinde baskı kurarak başarılı olmuşlardır.

Milli Mücadele

Nurettin Paşa Milli Mücadele döneminde birçok görevde önemli başarılar elde etmiştir. 1920 Haziran'ında Milli Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya geçmiştir. Burada Koçgiri İsyanının bastırılmasında çok önemli bir rol oynayıp Milli Mücadeleye karşı en büyük isyanlardan biri olan bu isyanın önüne geçmiştir.

2 Erickson, Edward, *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A comparative study*, Routledge, 2007, s. 75.

3 Erdeha, Kamil, *Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, 1975, s. 373.

4 Özmakas, Yavus, *Sakallı Vali: Sakallı Nurettin'in İzmir Günleri*, Şenocak Yayınları, 2001, s. 15.

Bu isyanın bastırılmasında sert bir yaklaşım sergilemiş ve bu yaklaşım ile başarılı olmuştur.⁵

Koçgiri bölgedeki feodal beylerin kendi güçlerinin azalmasının başladığını hissetmesi üzerine kendilerine müstakil bir devlet talep etmesi üzerine örgütlenmiştir. Bunun üzerine bölgede kontroller arttırılmıştır. Koçgiri Ayaklanması, tam manasıyla, bölgede bulunan 6. Süvari Alayı'nın asker kaçaklarını yakalamak isterken baskına uğraması ile 6 Mart 1921'de başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sakallı Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu'nun emrindeki Topal Osman Ağa'nın bizzat komuta ettiği 42. ve 47. Giresun Alayları'nı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Nisanda harekâtın birinci aşaması sona erdirildiğinde ayaklanmacıların çok küçük gruplar halinde dağılırarak Kuzey ve Kuzeydoğu yönüne kaçtığı anlaşılmıştır. Bundan sonraki ikinci operasyonlarda geniş çaplı takip harekâtı ile asilerin etkinliği iyice kırılıp, 17 Haziran'da asilerin elebaşlarından Haydar Bey, kardeşi Alişan ve otuz iki asi ileri geleni ile bine yakın ayaklanmacı teslim olmuş, bunlar muhakeme edilmek üzere Sivas'a gönderilmişlerdir. Teslim olmaya sebebiyet veren de Türk Ordusu'nun başarıları olmuştur. İsyancılar bu iyi teşkilatlanmış ve iyi kumanda edilen orduya karşı başarılı olamayacaklarını anlamışlardı. Ayaklanma 1921 Haziran'ında tamamen bastırılmıştır. Bu isyandan sonra affedilen veya idam edilmeyenler daha sonrasında Dersim Harekati'na sebep olacak isyanda da önemli roller oynayacaklardı.

1922 Haziran'ında Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasından sonra İsmet Paşa'nın emrinde görev almak istemeyen Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın görevi reddetmesi sonrası Birinci Ordu Komutanlığına atanmıştır. Taarruzda Birinci Ordu önemli görevler yerine getirip İzmir'e ilk giren ordu olmuştur.⁶

Daha sonrasında Gebze ve Kocaeli bölgelerinden sorumlu olmuş, işgal altındaki İstanbul'da birçok farklı istihbarat operasyonuna destek vermiştir. Ali Kemal'in Beyoğlu'ndan kaçırılıp İzmit'e getirilmesi başta olmak üzere birçok operasyon Sakallı Nurettin Paşa tarafından yönetilmiştir.

Milli Mücadele Sonrası

Milli Mücadele sonrası dönemde Nurettin İbrahim Konyar Bursa'dan Cumhuriyet Halk Partisi adayını yenerek Bursa milletvekili olarak mecliste de görev

5 Andrew, Mango, *Ataturk*, John Murray, 199 s. 329.

6 Mango, *Ataturk*, s. 330.

yaptıktan sonra, emekliliğini İstanbul Kadıköy'de ve Bursa'da geçirmiştir. Mecliste görev yaptığı sürede Şapka Kanununun Anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiştir.⁷ İstanbul Kadıköy'de Hasanpaşa mahallesindeki evinde 18 Şubat 1932 yılında vefat etmiştir.

1980 Askeri Darbesinden sonra yapılan tarih araştırmaları neticesinde İstiklal Harbi'nde en önemli rolü oynayan Paşa'lardan biri olduğu anlaşılrsa da medyadan o zaman gelen tepkiler kendisinin Mustafa Kemal, Fevzi, Kazım ve İsmet Paşa'lar ile beraber anılmasının önüne geçmiştir.

7 Mango, *a.g.e.*, s. 436.

Kaynakça

ARMAOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, 2020.

ERDEHA, Kamil, *Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, 1975.

ERİCKSON, Edward, *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A comparative study*, Routledge, 2007.

FİNDLAY, Carter, *Modern Türkiye Tarihi*, Timaş Yay., 2001.

KARPAT, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., 2015.

MANGO, Andrew, *Ataturk*, John Murray, 1999.

ÖZMAKAS, Yavus, *Sakallı Vali: Sakallı Nurettin'in İzmir Günleri*, Şenocak Yayınları, 2001.

İTİLAFLAR DEVLETLERİ'NİN 1922 BAHARINDA ATEŞKES VE BARIŞ TEKLİFLERİ

Dr. Öğr. Üyesi N. Selcen Korkmazcan^{1*}

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında İtilaf Devletleri Türklere dört ayrı barış taslağı önermişlerdir. Bunların sonuncusu, diğerlerinden farklı olarak müzakereler sonucunda Lozan'da elde edilip imzalanan metin olmuştur. Lozan'a verilen mücadelenin galibi olarak giden TBMM heyeti, müzakereleri yönlendirip Misak-ı Milli doğrultusunda hazırlanmış barış koşullarına imza atmayı başarmıştır. Kesin sonuçlu taarruzun ardından müzakere masasında elde edilen Lozan Barış Antlaşması öncesinde, her biri bir öncekilere göre Türkler lehine bazı farklılıklar içerse de ortaya konulan üç ayrı teklifin hiçbiri Milli Mücadele'yi yürüten TBMM tarafından kabul edilebilir görülmemiştir.² Lozan öncesindeki barış tekliflerinin ilki, İstanbul Hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanmış olan TBMM'nin tartışmaya gerek görmediği Sevr Barış Antlaşması; ikincisi, Birinci İnönü Muharebesi ardından toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde yapılan, bazı değişiklikler içerse de Sevr'in muadili sayılan tekliftir. Teklifin hemen ardından, incelenmesi dahi tamamlanmadan İkinci İnönü Muharebesi başladığından barış konusunda bir sonuç elde edilmemiştir. Lozan müzakereleri öncesindeki üçüncü ve son barış teklifi, 1922 baharında, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında çatışmalara ara verildiği dönemde, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları tarafından yapılan teklif olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından TBMM kontrolündeki düzenli orduların taarruz gücüne ulaşmış olması İngiltere tarafından hayal kırıklığı ile izlenmiş, bu kez bir Türk taarruzundan endişe duyulmaya başlanmıştır. Ordu gücünü elinde bulunduran TBMM Hükümeti ve Fransa arasında Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması da İngiltere tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.³ İtilaf Devletleri'nin çıkarları doğrultusunda savaş durumunu sona erdirmek için 1922 baharında İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarının bir araya gelmesine

1* İstanbul Aydın Üniversitesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr, selcenko@gmail.com

2 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk- Söylev, II. Cilt. 1920-1927, AKDITYK TTK Yayınları, 3. Baskı, 1989, s. 999-1001

3 Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 245

yönelik görüşme önerisi İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından yapılmış, hazırlıklar başlatılmıştır.⁴

Paris görüşmelerinin yapılacağına dair bilgiler Türk ordusu taarruz hazırlıklarını yaparken diplomatik çözümleri de reddetmediğini gösterdiği dönemde TBMM tarafından öğrenilmiş, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey görüşmeler öncesinde Avrupa'ya temaslarda bulunmaya gitmiştir.⁵ Yusuf Kemal Bey'in, 16 Mart'ta bir araya geldiği Lord Curzon, Paris görüşmelerinden barış bekleniyorsa öncelikle bir ateşkesin kabul edilmesinin şart olduğunu belirtmiş, ateşkesin de İstanbul'dansa Ankara hükümetini ilgilendirdiğini düşündüğünü belirtmiştir.⁶ Bunun yanında, Lord Curzon Yusuf Kemal Bey ile bir araya gelmeden, iki kez İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa ile görüşmüş, 16 Mart'ta, önceki görüşmede istediği barış koşulları önerisi metnini "büyük bir hayal kırıklığı ile" okuduğunu belirtmiştir. Lord Curzon, İstanbul Hükümeti'nce hazırlandığı anlaşılan öneride yer alan hususlar için "bazıları kabul edilebilir, bazıları tartışılabilir, bazıları ise asla kabul edilemez" demiştir.⁷ İzzet Paşa'nın İstanbul Hükümeti adına yaptığı öneriler, Yusuf Kemal'in Lord Curzon ile olan görüşmesinde de paylaşılmış, Yusuf Kemal Bey de incelediği önerileri uygun görmediklerini belirtmiştir.⁸ İzzet Paşa, 18 Mart'ta bir kez daha bir araya geldiği Lord Curzon'a, Paris'te ortaya çıkacak barış teklifinde şartlar uygun görülürse barışı temin için çalışacaklarını ancak şartlar ağır olursa İtilaf Devletleri ya da "ulusalcılar" olarak ifade ettiği TBMM Hükümeti karşısında bir güce sahip olmadıklarını belirtmiştir.⁹ 22-26 Mart tarihleri arasında gerçekleşen Paris görüşmelerinde Yusuf Kemal Bey'in değilse de İstanbul Hükümeti adına sunulan önerinin belli ölçüde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

22 Mart 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi

İngiltere Dışişleri Bakanı George (Lord) Curzon, Fransa Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré ve İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında Paris'te bir araya gelmişlerdir. Ankara, İstanbul ve Atina hükümetlerine görüşmelerin başında ateşkes, sonunda da barış koşullarına

-
- 4 CAB 24/134/58 Lord Curzon ve Yusuf Kemal Bey'in 16 Mart 1922 tarihli görüşme notları
5 N. Selcen Korkmazcan, "Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Büyük Taarruz Öncesi Paris ve Londra'daki Diplomatik Temasları", İstiklâl Yolunda Milli Mücadelenin 100. Yılı Ulusal Sempozyum Bildirileri, İstanbul Aydın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ed: Elvin Yıldırım, İstanbul, 2020, s. 105-116
6 CAB 24/134/58 Lord Curzon ve Yusuf Kemal Bey'in 16 Mart 1922 tarihli görüşme notları
7 CAB 24/134/57, 16 Mart 1922 Lord Curzon- İzzet Paşa Görüşmesi Tutanakları
8 CAB 24/134/61, 18 Mart 1922 Lord Curzon- Yusuf Kemal Bey Görüşmesi Tutanakları
9 FO-800-157, 18 Mart 1922 Lord Curzon- İzzet Paşa Görüşmesi Tutanakları, s. 537

dair hazırlanan teklif gönderilmiştir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Ankara'ya ulaşmadan önce İstanbul'daki komiserler vasıtasıyla TBMM'ye iletilen ateşkes teklifinin hemen ardından hükümet toplanmış, 24 Mart 1922 tarihli TBMM gizli oturumda ateşkes koşulları okunmuştur.¹⁰

Altı maddeden oluşan ve “sulhu iade edip can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek” amacıyla Paris'te toplanan üç devletin Dışişleri Bakanları'nın, ilgili hükümetlere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye ettikleri bilgisi paylaşılmıştır. Teklifte, taraflar arasında 3 aylık bir mütarekenin yürürlüğe girmesi, barış yapıncaya kadar bu üç aylık sürenin kendiliğinden üçer ay uzatılması, taraflardan herhangi biri tekrar harekate geçmek isterse mütareke süresinin sona ermesinden en az on beş gün önce diğer tarafa ve teklif sahiplerine haber vermesinin beklendiği bilgisi yer almıştır. Ordular arasında en az 10 kilometrelik bir aranın açılması, orduların yerlerinin değişmemesi, asker ve silah takviyesinin yapılmaması ve bu durumun kontrolü için müttefiklerin komisyonlarının görevlendirileceği bilgileri yer almıştır.¹¹

TBMM'deki görüşmeler sırasında Hariciye Vekâleti Vekili Celal Bayar, teklifi doğrudan doğruya reddetmenin sakıncaları üzerinde durmuş, “İehimize hareket edenleri bizim reddimiz dolayısıyla aleyhimize çevirebilir demiştir. Yahya Galip Bey “Asıl endişesinin “mütareke” olduğunu, ordunun dağılabileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Muhittin Baha Bey de: “Mevzubahis olan hakikaten İzmir meselesi ise Eskişehir'de Yunanlıların üç ay kalmasında ne ihtiyaç vardır?” sorusunu sorarak Yunanlılar Eskişehir'de, Bursa'da dururken “mütarekeden bahsetmek bize hiç bir menfaat temin etmeden silahlarınızı atınız demek” demiştir. Lütfi Bey ise Mondros Ateşkes Antlaşması'na atıfta bulunarak “Biz bunların artık hangi teminatına itimat edip bu teklif ettikleri mütarekeyi kabul edeceğiz?” sorusunu sormuştur. Mehmet Şükrü Bey de 1921 Londra Konferansı'nı hatırlatarak müzakereler sürerken gerçekleştirilen İkinci İnönü Taarruzu'nun unutulmaması gerektiğini hatırlatmış, “ordumuz muvaffak olmasaydı Yunanlılar oradaki mümessillerimize ve bize dikte ettireceği şeyler pek aşikâr idi” demiştir. Bunun yanında, mütarekede yer alan “Asyayı süğra” vurgusuna değinerek Trakya'nın konu edilmemesinin barış müzakerelerinde sıkıntı yaratacağını düşündüğünü belirtmiştir.¹² Bu doğrultuda usul üzerinden tartışmalar sürmüş, son karar Meclis'in olduğundan TBMM'ye ordunun vaziyetinin öğrenilmesi ve ordu ve Başkomutanlığın görüşü alındıktan sonra

10 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 142.

11 Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Ankara, 1973, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 176-177.

12 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 121-132.

tartışmaların başlatılmasını öneren 2 ayrı takrir sunulmasıyla oturum kapanmıştır.¹³ Meclis'te konu görüşüldüğü sırada Başkomutan da cephede Heyeti Vekile ile ateşkes teklifini görüşmeye başlamıştır.

Atatürk, Nutuk'ta, İtilaf Devletleri temsilcilerine verilmesini uygun gördükleri ilk yanıtı Hariciye Vekâleti adına yazılmış bir cevap olarak şu şekilde hazırladığını belirtmiştir: "...Ordunun durumunu da ilgilendirdiği için, Bakanlar Kurulunda ve gerektiğinde Meclis'te görüşülmeden önce, cephede bulunan Başkomutan'a düşüncesini bildirmesi için yazdım. TBMM Hükümetince verilecek yanıtın, temsilcilerin dilekleri üzere, elden geldiğince kısa bir zamanda bildirileceğini temsilcilere duyurunuz efendim." Atatürk, 24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu'na ilettiği görüşünde ilke olarak, mütareke teklifini reddetmenin veya herhangi bir şekilde öneriye meyilli olmama veya itimat etmeme hissi verecek tarzda karşılık vermenin hatalı olacağını belirterek şöyle yazmıştır: "Bilakis, mütareke teklifini iyi karşılamak lazımdır. Dolayısıyla vereceğimiz cevap olumsuz değil, olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yok ise, neticede olumsuz muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimiz için, karşı koşullar ileri süreceğiz."¹⁴ Bu doğrultuda verilecek yanıt hakkındaki kararını da şu şekilde hazırlamıştır: "Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıkların tamamlanmasından hiçbir zaman geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Ateşkesmeyi, düşmanın (yurdumuzu) boşaltması için kabul etme ilkeleri içinde uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltmanın başlaması en önemli koşul olacaktır."¹⁵ Teklife karşı verilen cevap bu doğrultuda hazırlanmış, "Türk topraklarının boşaltılması koşuluyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarihasiyle teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibariyle kabul eder" ifadesi yer almıştır.¹⁶

Falih Rıfkı Atay, İsmet İnönü ile yaptığı görüşmeyi referans göstererek Atatürk'ün "en korkulu günlerini" bu ateşkes teklifi sırasında geçirdiğini yazmış, endişesini de, cephe maneviyatının sarsılmasına neden olabileceğiyle açıklamıştır. Atatürk'ün savaşıla çözüme ulaşılabileceğini düşünmeyenlerin uzlaşılı yolu aramayı zorunluluk saydığı sırada mütarekeyi kabul etmemeyi "cinayet" görenlere teklifin bir oyun olduğunu anlatmaya çalıştığını belirtmiştir.¹⁷ Ateşkes teklifi TBMM'de

13 Aynı yer, 142.

14 Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 865, 867.

15 Aynı yer, s. 867.

16 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İçtima, s. 518-520.

17 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, yy., s. 353.

okunduğu sırada yaşanan tartışmalarda da bu konu gündeme gelmiş, Yahya Galip Bey önceki mütareke zamanında Ankara'da bulunan yüzlerce tabur askerden tüfeğini alanın memlekete gittiğini hatırlatmış, benzeri bir durumdan endişelendiğini söylemiştir.¹⁸ Bu durum, bu süreçte içerde ve dışarda verilen mücadelenin boyutlarını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

26 Mart 1922 Tarihli Barış Teklifi

Ateşkes teklifiyle ilgili görüşmeler ve yazışmalar devam ederken Paris'teki Dışişleri Bakanları toplantısında kararlaştırılan barış teklifi de TBMM tarafından alınmıştır. Yine Lord Curzon, Poincaré ve Schanzer tarafından 26 Mart'ta imzalanan metne göre koşulları hep birlikte görüşmek üzere üç hafta sonra bir araya gelme teklifi de yapılmıştır. Celal Bayar, 30 Mart tarihli TBMM gizli oturumunda “mütareke teklifinden sonra şeraiti sulhiye hakkında da 28 Mart tarihli diğer bir teklif karşısında bulunmuş oluyoruz. Bu teklif İstanbul'da Paris Sulh Konferansı namına General (Pelle) tarafından 28 Mart tarihinde bizim işlerimize bakan Doktor Hikmet Beye Hilâli Ahmer binasında suret'i resmîyede tevdi edilmiştir.”¹⁹ diyerek teklifi okumuştur.

Barış teklifinde Yunan hükümeti tarafından kabul edildiği ve askerlerin geri çekilmek için 4 aydan biraz daha fazla süreye ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. “Eğer bu ameliyede muvaffak olunursa Yunan ordularının şerefle çekilmesi icra olundukça Akdeniz'den Karadeniz'e ve Boğazlara ve maverayı Kafkas'ın, İran'ın ve Mezopotamya hudutlarından Adalar Denizi'ne kadar Asya'da Türk hâkimiyeti tamamen temin edilmiş” olacağı ifade edilmiştir.²⁰ TBMM'de ateşkes ve barış teklifi görüşülürken tartışmalarda öne sürüldüğü gibi Trakya işgalinin sonlandırılmasının düşünülmeyeceği anlaşılmaktadır.²¹ Paris görüşmeleri öncesinde gerçekleşen 20 Mart 1922 tarihli İngiliz hükümet toplantısında Lord Curzon, Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa ile ayrı ayrı yaptığı görüşmeleri aktardığında, Trakya sınırı ya da İzmir'deki rejimi tartışmadığını, Trakya'nın boşaltılmasının imkânsız olduğunu özellikle belirtmiştir.²² Barış teklifinde de bu durum açıkça ortaya konulmuş ve 1919'da İzmir'in işgalinin, barış teklifine imza atan üç devlet tarafından davetle gerçekleştirildiği itirafında bulunularak Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı tamamen tahliyesinin teklif

18 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 126.

19 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 30 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 164.

20 Aynı yer, 165-166.

21 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 132.

22 CAB 23/29/19, 22 Mart 1922 Hükümet Toplantısı Tutanakları

edilemeyeceği belirtilmiştir. Yeni bir Trakya hududunun çizilmesinde Tekfurdağı'nın Türkiye'ye, Edirne, Babaeski ve Kırkkilise'nin Yunanistan'a askersiz şekilde bırakılması önerilmiştir.²³ Büyük Taarruz ile elde edilen zaferin ardından, TBMM bu kez, ateşkesin ön koşulu olarak Doğu Trakya'nın Edirne dahil, Meriç'in batısına dek boşaltılması istemiş,²⁴ Mudanya görüşmeleri İtilaf Devletleri'nin bu çaresiz kabulü sonrasında başlamıştır.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 18 Mart'ta Londra'da Lord Curzon ile yaptığı görüşmede, Ermeni meselesiyle ilgili olarak iki ülke arasında sorunların imzalanan anlaşmalarla çözüldüğünü ifade etmesine karşın,²⁵ barış teklifinde Ermenilere "bir millî yurt teşkili hakkındaki ananevi emellerini tatmin için" azınlıklara tanınması kararlaştırılan haklar haricinde Milletler Cemiyeti himayesi önerilmiştir.²⁶

Yine teklifte, Boğazların 1914'te kapanmasının İtilaf Devletleri için yarattığı sıkıntıya atıfta bulunarak Türklere Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısında, müttefiklere de Avrupa kıyısında askersiz yerleşim önerilmiştir. Bunun yanında "komisyonda boğazlarda ticarete veya seyrisefaine alâkadar bütün başlıca devletlerin temsil edilecekleri", başında bir Türk temsilci bulunan Boğazlar komisyonu, Karadeniz Boğazı'nın Asya sahilindeyse "tarafsız" uluslararası komisyon önerilmiş, "İmroz, Bozcaada, Limni, Semadirek ve Midilli adaları ve Marmara Denizi'nin bütün adalarının" askersizleşeceği de belirtilmiştir. Payitahtın korunması endişesi dikkate alınarak Dersaadet'ten "kafi bir mesafeye kadar uzaklaştırılarak" İstanbul'un doğusundan Doğu Trakya'ya kadar olan sınırın tarafsızlaştırılacağı; şehrin, "Padişahın Hükümeti'nin tam hüküm ve iktidarına iadesinin" teyit edildiği ve barışın tasdikinden sonra müttefik askerlerinin çekileceği taahhüdü yapılmıştır.²⁷

Türkiye'nin gelecekte sahip olacağı askeri kuvvet ve kapitülasyonların görüşüleceği, bu konularda beklenenlerle birlikte tarif edilmiştir. Buna göre, zorunlu askerlik yerine gönüllü kırk bin asker ve istenirse yabancı subaylarla karşılanabilecek kırk beş bin jandarma olabileceği vurgulanmıştır. İktisadi kapitülasyonlar konusunda

23 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 30 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 167.

24 İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt I (1920-1945), Ankara, 2000, TTK Yayınları, s. 69-70.

25 CAB 24/134/61, 18 Mart 1922 Lord Curzon- Yusuf Kemal Bey Görüşmesi Tutanakları

26 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 30 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 166.

27 Aynı yer, s. 166-167.

İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ile kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin delegelerinin barışın yürürlüğe girmesinin ardından üç ay zarfında İstanbul'da toplanıp usulün değiştirilmesi için teklifler hazırlayacakları ve yabancı tebaanın Türklerle eşit vergi vermesini temin edeceğini belirtmişlerdir. Adli kapitülasyonların İtilaf devletlerinin yanında bir Türk delegenin de bulunduğu komisyonca kararlaştıracağı da vurgulanmıştır. Maliye komisyonu olmamakla beraber hem eski borçlar hem de yeni tespit edilecek savaş tazminatının ödenmesi beklenirken, Düyunu Umumiye Komisyonu'nun yanında bir de İtilaf devletleri tasfiye komisyonunun kurulması önerisi getirilmiştir.²⁸ Lozan Barış Antlaşması'nda tüm bu konular Misak-ı Milli'ye uygun çözüme kavuşmuştur.

Barış teklifi “Şurasını ilâveye hacet yoktur ki; tarafgirlik saikasıyla bunları reddedecek olan millet veya hükümet - şayet böyle bir felâket zuhur edecekse – insaniyetin efkârı âmmesi muvacehesinde çok ağır bir mesuliyeti, iki kıtayı şimdiye değin o kadar derin surette alt üst eden ve avdeti yeni tahribat ve yeni harabeler meydana getirecek bulunan ve Şarki karibdeki örfler ve dinler arasında daimî bir zıddiyete münker olacak olan bir mücadeleye tekrar başlamak mesuliyetini yüklenecektir.” sözleriyle sona ermektedir.²⁹ Teklifin Yunan hükümeti tarafından kabul edilmiş olduğu barış metninde yer alırken, reddedilmesinin yükümlüğünün TBMM'ye bırakıldığı yine vurgulanmıştır. Buna rağmen, Lloyd George ve İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer arasında 27 Mart'ta Londra'da gerçekleşen görüşmede Lloyd George'un Paris görüşmeleri ile ilgili sorusuna Schanzer, “adil bir teklif” hazırlandığı cevabını vermiştir. Schanzer'in buna dair açıklaması, hazırlanan metnin Hristiyanların korunmasına yönelik olduğudur.³⁰

30 Mart tarihli TBMM gizli görüşmesi, Hariciye Vekili'nin Ankara'ya gelmesine kadar ertelenmesine yönelik takrir kabul edilerek kısa bir tartışmayla sona ermiştir. Meclisteki tartışmalar, metnin tüm detaylarıyla ele alınıp Sevr ile hatta Sen Germain ve Neuilly metinleriyle kıyaslanarak tetkik edilmesi etrafında toplanmıştır. Bunun yanında, Sevr'den farklı yönlerinin TBMM ve Milli Mücadele'yi yürütenlerin başarısı olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³¹ Bu tespitin ne kadar yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, Nutuk'ta Lozan Barış Antlaşması hakkında bilgi paylaşırken “İtilaf devletlerince Türkiye'ye tatbiki tasavvur edilen esaslarla, milli hareket sayesinde ulaşılan neticeyi bariz bir surette değerlendirmek için, bu

28 Aynı yer, s. 167-168.

29 Aynı yer, s. 168.

30 CAB23/36/8, 27 Mart 1922 Lloyd George Carlo Schanzer Görüşme Notları

31 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 30 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 168-170.

dört tür teklif arasında en mühim hususlarla sınırlı olmak üzere kısa bir mukayese yapmayı faydalı sayarım.” diyerek Sevr’den Lozan’a dört teklifteki önemli farkları başlıklar altında sıralamıştır. İtilaf Devletleri’nce hazırlanan tekliflerin ilki olan Sevr’i, “TBMM tarafından tartışılmaya değer görülmemiş” olarak tanımlarken, 1922 teklifini de “Sevr esasından başlamak esası terk edilmiş ise de, esasları itibariyle milli emellerimizi tatminden uzak idi” sözleriyle tarif etmiştir.³²

4 Nisan tarihli TBMM gizli oturumunun³³ ardından gerçekleşen TBMM genel görüşmelerinde cevabi nota “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarihisiyle teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibariyle kabul eder” vurgusuyla hazırlanmıştır.³⁴ 1921’deki teklifin ardından Yunanistan’ın gerçekleştirdiği taarruza atıfta bulunarak mütareke ile beraber tahliyenin başlamasının beklendiği ifade edilmiştir. 5 Nisan 1922’de Hilâli Ahmer üzerinden İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine ulaştırılmak üzere gönderilen Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey imzalı notada ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir- Kütahya- Afyonkarahisar ve dört ay zarfında, İzmir dahil, işgal edilen toprakların boşaltılması, barış tekliflerini incelemek için üç hafta içinde delegelerin kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği belirtilmiştir.³⁵ İstanbul Hükümeti de teklife, Anadolu’yu boşaltacak olan Yunan kuvvetlerinin Trakya’ya gönderilmesi isteğiyle 8 Nisan’da cevap göndermiştir.³⁶

15 Nisan 1922’de İtilaf Devletleri TBMM’nin 5 Nisan tarihli notasını cevaplamış, gelen cevap beklendiği gibi olumsuz olmuştur.³⁷ Paris’teki üçlü konferans öncesinde 18 Mart 1922’de Yusuf Kemal Bey ile görüşen Lord Curzon, barış için önceliğin ateşkes olduğunu söylerken Hariciye Vekili, Anadolu’nun boşaltılmasının öncelikli olmasını istemiş; olumsuz yanıtı orada almıştır. Yusuf Kemal Bey ateşkesin ön koşul olarak 1921’de neden önerilmediğini “Yunanistan o zaman güçlü olduğu için mi?” vurgusuyla sorduğundaysa Lord Curzon, o dönemde iki ordunun kontak halinde olmadığını belirtmiş, ardından, ikna edemediğini anlamışçasına Paris’te Anadolu’nun boşaltılmasını gündeme getirebileceğini söylemiştir.³⁸ Görüşmelerden yaklaşık bir ay, TBMM cevabi notasından 10 gün sonra gelen Müttefik notasında mütareke imzalanır imzalanmaz Anadolu’nun boşaltılmasına başlanamayacağı,

32 Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 999-1001.

33 TBMM Gizli Celse Zabıtları 4 Nisan 1922 (1338), Devre:1, Cilt: 3, 20. İnikat, 2-3 Celse, s. 188.

34 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İçtima, s. 518.

35 Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 871; FO 800-240-1, İtilaf Devletleri’ne Gönderilen 5 Nisan 1922 Tarihli Cevabi Nota, s. 879-881.

36 Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), a.g.e., s. 180.

37 Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 871.

38 CAB 24/134/61, 18 Mart 1922 Lord Curzon- Yusuf Kemal Bey Görüşmesi Tutanakları

başlanabilmesi için Ankara Hükümeti'nin barış şartlarının tamamını kabul etmesinin gerektiği ve Müttefiklerin tespit ettikleri barış şartlarını kabul edip “bazı özel noktaları” görüşmek üzere Ankara delegelerinin seçilmesi gerekliliği ifade edilmiştir.³⁹

TBMM 22 Nisan'daki cevabında Türklerin mütareke koşulları üzerinde anlaşmaya varılamasa da barış müzakerelerini ertelemenin uygun olmadığı bildirilmiş, İzmit'te bir konferans teklif edilmiştir.⁴⁰ Notada, Anadolu'nun boşaltılmasıyla mütarekenin birlikte yapılmasının izlenen amaca uygun düşeceği, İtilaf Devletleri'nin notasında da barış şartlarıyla ilgili olarak mütarekenin Anadolu'yu boşaltmak niyetiyle teklif edildiği ifade edilmiş, tahliye ile mütarekenin beraber olmasında ısrar edilmiştir.⁴¹ Yazışmalar Ağustos ayına kadar sürmüş, Büyük Taarruz ile kazanılan askeri zaferin ardından Mudanya Ateşkes Antlaşması, ardından, sonucu Misak-ı Milli doğrultusunda müzakerelerin karşılık bulduğu Lozan Barış Antlaşması'na varacak olan görüşmeler gerçekleşmiştir.

39 Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), *a.g.e.*, s. 180.

40 Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e.*, s. 871.

41 Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), *a.g.e.*, s. 181.

Sonuç

Milli Mücadele sırasında TBMM Hükümeti ve Türk ordusu siyasi ve askeri güç kazandıkça İtilaf Devletleri'nin engelleme ve görmezden gelmeye çalışmalarının mümkün olamayacağı anlaşılmaya başlanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Ankara'nın artan gücü İtilaf Devletleri'nin Türkler için planlanan barış tekliflerini gözden geçirmesine neden olmuş, Paris'te barış koşullarının yeni bir toplantıda ele alınması kararı verilmiş, görüşmeler çeşitli aksaklıklar nedeniyle 1922 baharında gerçekleşmiştir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki TBMM heyetinin Londra ve Paris'te gerçekleştirdiği temasların ardından 22 Mart 1922'de yapılan ateşkes önerisinin ardından cevabı bile beklenmeden barış antlaşması teklifi hazırlanmıştır. Sevr Barış Antlaşması ve 1921 Londra Konferansı önerilerinden daha farklı bir içerikle, ordusunu etkili bir şekilde kullandığını kanıtlayan TBMM'nin gücü göz önünde bulundurularak sunulmuştur.

1922 baharında TBMM, diplomasi ile Anadolu'nun boşaltılmasını sağlamaya çalışmış, bu İtilaf Devletleri'nce kabul edilmese de Türklere yaşam hakkı tanımayan önceki barış taslaklarından farklı bir teklif, taarruzu erteleyebilir ya da engelleyebilir düşüncesiyle İtilaf Devletleri tarafından hazırlanmıştır. Henüz işgalcilere karşı verilen savaş sürerken Misak-ı Milli'den taviz vermeden geliştirilmeye çalışılan barış arayışlarının bir sonucu olarak sunulan tekliflerin incelenmesi emperyalist batılı güçlere karşı yürütülen Milli Mücadele'de TBMM'nin diplomasisine dair verilerin ortaya konulması açısından da önemli görülmektedir. İtilaf Devletleri'nin tutumu, TBMM'nin gücünü açıkça ortaya koymakla beraber teklifte yer alan hususların kesin sonuçlu taarruz ile ne şekilde farklılaştığı da gözden kaçırmamak gerekir ki bu durum da Büyük Taarruz'un önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Kaynakça

(Cabinet Papers) CAB23/36/8; CAB 24/134/58; CAB 24/134/57; CAB 24/134/61;
CAB 23/29/19

(Foreign Office Papers) FO 800-240-1; FO-800-157

Atay, Falih Rıfki, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, yy.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk- Söylev, II. Cilt. 1920-1927, AKDITYK TTK Yayınları,
3. Baskı, 1989.

Korkmazcan, N. Selcen, “Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Büyük Taarruz Öncesi
Paris ve Londra’daki Diplomatik Temasları”, İstiklâl Yolunda Milli Mücadelenin
100. Yılı Ulusal Sempozyum Bildirileri, İstanbul Aydın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ed: Elvin Yıldırım, İstanbul,
2020.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981, Kültür Bakanlığı
Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 30 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3. TBMM Gizli
Celse Zabıtları 4 Nisan 1922 (1338), Devre:1, Cilt: 3, 20. İnikat, 2-3 Celse.

TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İçtima.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Ankara, 1973,
Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Soysal, İsmail, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt I (1920-1945), Ankara, 2000,
TTK Yayınları.

BÜYÜK TAARRUZ'UN ASKERİ STRATEJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Naim Babüroğlu^{1*}

Özet

Milli Mücadele'nin İstiklal Savaşı evresi, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle başlar ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Andlaşması'yla son bulur. İstiklal Savaşı'nda Askeri Strateji üç safhada uygulanmıştır.

1- Güney Cephesi'nde; Gerilla Harbi Stratejisi ile Stratejik Savunma,

2- Doğu Cephesi'nde; Stratejik Taarruz,

3- Batı Cephesi'nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik Taarruz ve kesin sonucun alınması.

Büyük Taarruz, İstiklal Savaşı içinde kader tayin edici bir kilometre taşıdır. Sınırsız bir işgal hırsı ve hayaliyle yola çıkan Yunan Küçük Asya Ordusu, Büyük Taarruz'la ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.

1683'te İkinci Viyana kuşatması ile başlayan Türk toprak kaybı ve çekilmesi, 238 yıl sonra 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi'yle durdurulur. 1922'de Büyük Taarruz'la işgalciler yenilgiye uğratılır. Osmanlı Devleti'nde 300 yıldır süren çözümlüşün son bulduğu Büyük Taarruz Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Büyük Taarruz, zaferle sonuçlanmasaydı, son bağımsız Türk Devleti de tarihe karışmış olacaktı. Büyük Taarruz zaferiyle, Anadolu'da yeni doğan 17 aylık Türk Devleti dünyaya varlığını kabul ettirme imkânı bulmuştur.

^{1*} İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümü naimbaburoglu@aydin.edu.tr

Giriş

Türk İstiklal Mücadelesi, üç değişik olayın bir bütünüdür. Bunlar İhtilal, İstiklal ve devrimlerdir. Bu olayların başlangıç ve bitim tarihleri şöyle sıralanabilir.

İhtilal: Başlangıç tarihi, 22 Haziran 1919 günü Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasıdır. 23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla meşruiyet kazanmıştır. 30 Ekim 1922'de, Osmanlı Devleti'nin son bulduğuna dair yasanın kabulü ile tamamlanmıştır.²

İstiklal Savaşı: 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlar; 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Anlaşması'yla askerî harekât son bulur. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla İstiklal Savaşı amacına ulaşır.

Devrimler: İhtilalin başladığı ve hedefinin ortaya konulduğu Amasya Genelgesi ile başladığı kabul edilebilir. Bitim tarihi yoktur. Atatürk'ün, Türk Gençliğine emanet ettiği bu evre sonsuza kadar sürecektir.³

İhtilalin hedefi, Amasya Genelgesi'nde ve Erzurum Kongresi'nde açıklanmış, Sivas Kongresi'nde tekrar edilerek onaylanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışında yasallaştırılmıştır.

Amasya Genelgesi'nin 4'üncü maddesi: *“Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için, her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş milli bir kurulun varlığı gereklidir.”*⁴

Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 3'üncü maddesi: *“Milli gücü etkin ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.”*⁵

Sivas Kongresi Bildirgesi'nin 8'inci maddesi: *“Merkezi hükümetin ulusal iradeye uyması gereklidir.”*⁶

Amasya Genelgesi'yle, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların anlamı da, açıkça İstanbul Hükümeti'yle mücadeleye girişmek olmuştur.

2 Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 53.

3 Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 8.

4 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, (Yay. Haz. Taha Mazman), Toplumsal Çözüm Yayınları, İzmir, 2009, s. 43; Eroğlu, a.g.e., s. 117.

5 Kemal Atatürk, a.g.e., s. 76.

6 Zeki Sarhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 98.

1. Savaşın Hedefi

İstiklal Savaşı'nın coğrafi hedefi, Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 6'ncı maddesinde yer almıştır. Bu hedef, şöyle belirtilmiştir: “30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandığında Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.”⁷ Bu ifadeyle, Mondros Mütarekesi'nin imza edildiği 30 Ekim 1918 tarihinde, sınırlarımızın içinde kalan bölge kastedilmiştir.

Sivas Kongresi'nde de, bu bölgenin bölünmez bütünlüğü, bölgede azınlık isteklerinin reddedildiği ve her türlü harekete karşı, milli bir savunmanın uygulanacağı vurgulanmıştır.⁸

Savaşın politik hedefi ise, şöyle açıklanabilir: “Devletin ve milletin iç ve dış istiklali.”

Coğrafi ve politik hedefi belirledikten sonra, Savaşın Hedefi şu şekilde ortaya konulabilir: “Misakı Milli sınırları içinde iç ve dış istiklalin sağlanmasıdır.”

İstiklal Savaşı'nın, Misakı Milli sınırları içinde, içte ve dışta bağımsız bir Türkiye hedefi, stratejinin üç temel faktörü, kuvvet-zaman-mekân (yer) doğrultusunda belirlenmiştir. Bu hedef, mevcut güçlere, zamana ve mekâna uygun seçilmiştir. İstiklal Savaşı boyunca bu hedeften bir taviz verilmemiştir.

2. Askeri Strateji

Askeri Strateji, politikanın gösterdiği hedeflerin ele geçirilmesi için askeri gücün geliştirilmesi ve kullanılması sanatıdır.⁹

Savaşın Hedefi'nin gerçekleştirilmesi için, uygulanacak Askeri Strateji esasları şöyle tespit edilmiştir. İstiklal Savaşı'nda üç cephe vardır. Doğu, Güney ve Batı cepheleri. Her cephede ayrı strateji uygulanmıştır.

-Güney Cephesi'nde; Gerilla Harbi Stratejisi ile Stratejik Savunma,

-Doğu Cephesi'nde; Stratejik Taarruz,

-Batı Cephesi'nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik

7 Celal Erikan, Kurtuluş Savaşı Tarihi, (Yay. Haz.: Rıdvan Akın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95.

8 Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 128-129.

9 Suat İlhan, Harp Yönetimi ve Atatürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 48.

Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik taarruz ve kesin sonucun alınması.¹⁰

Güney Cephesi

Fransızlar, 1 Kasım 1919'dan itibaren Antep, Maraş ve Urfa'yı İngilizlerden devralmaya başlamışlardı. Milli kuvvetlerle çarpışmaların başlama tarihi, 23 Kasım 1919'dur. Muharebelerin başarı ile sonuçlandırılması üzerine, 30 Mayıs 1920'de Fransızlarla Ankara'da ateşkes anlaşması imzalandı. 25 Aralık 1921'de Antep, 30 Aralık 1921'de Kilis kurtarıldı. Savaşı çoğunlukla halkın yaptığı Güney Cephesi'ndeki harekât, Batı cephesine göre daha çok gerilla savaşı niteliğindedir.¹¹

Doğu Cephesi

Doğu cephesindeki harekât, doğu sınırını çizmiş ve Batı Cephesi'ne doğunun kuvvet ve kaynaklarının tahsisine imkân vermiştir. İstiklal Savaşı'nın başında gücünü bir ölçüde koruyan düzenli kuvvetler, yalnız Doğu Cephesi'nde bulunuyordu. Bu kuvvetlerin bir an önce serbest kalması için kesin sonuçlu bir harekâta girişilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Stratejik Taarruz uygulanmış ve 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanmıştır.¹²

Batı Cephesi

Batı Cephesi, stratejik manevra bakımından iki safhaya ayrılır. Stratejik Savunma ve Stratejik Taarruz.

Stratejik Savunma evresinde, iki değişik strateji uygulanmıştır. Birinci İnönü Muharebesi'ne kadar düşmanı yıpratmak, geciktirmek, zaman kazanmak ve asgari arazi kaybı esaslarını kapsayan Oyalama Muharebeleri.

Birinci İnönü Muharebesi başından, Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mevzi Savunması.

26 Ağustos 1922'de başlayan Stratejik Taarruz harekâtı, 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi'nden sonra Başarıdan Faydalanma ve Takip harekâtına dönüşmüştür.¹³

10 İlhan, a.g.e., s. 49.

11 Temuçin Faik Ertan, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 130-132; İlhan, a.g.e., s. 50.

12 Ertan, a.g.e., s. 128-129.

13 İlhan, a.g.e., s. 50.

3. Yunan Ordusu Harekâtı

Yunan kuvvetleri, 20 Haziran 1920'den itibaren Salihli-Uşak; Akhisar-Balıkesir; Aydın-Nazilli istikametinde iki kolorduya bağlı beş tümenle harekete başladılar. 30 Haziran 1920'de Balıkesir; 8 Temmuz'da Bursa; 26 Ağustos'ta Uşak-Nazilli işgal edildi. Bu harekât, ilk Yunan taarruzudur. Bu safhada milli kuvvetleri halk işe ediyor ve destekliyordu. Türk-Yunan kuvvetleri arasındaki güç oranı 3/10 kadardır.¹⁴

İkinci Yunan taarruzu, düzenli Türk kuvvetleriyle Yunan kuvvetlerinin ilk karşılaşmasıdır. 6-11 Ocak 1921 tarihlerinde yapılan Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunan kuvvetleri Bursa bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁵

Üçüncü Yunan kuvvetleri taarruzunda İkinci İnönü Muharebesi, Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu zafer üzerine İsmet İnönü'ye çektiği bir telgrafla; *“Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs tarihini de yendiniz”* diyerek zaferin önemini vurgulamıştır.¹⁶ Birinci ve İkinci İnönü ile kazanılan başarılar sonucunda, milletin Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına karşı güveni artmış; iç ve dış tahriklerle çıkan ayaklanmaların azalmasında etken olmuştur.¹⁷

Dördüncü Yunan taarruzunda, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri gerçekleşmiş ve Türk kuvvetleri Sakarya Nehri doğusuna çekilmek durumunda kalmışlardır. Türk ordusu, 100 kilometrelik bir alanı Yunan kuvvetlerine terk ederek Sakarya Nehri doğusuna çekilmek zorunda kaldı.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık 100 kilometrelik çekilme emrini şöyle verdi: *“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun düzenlenmesi ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilebilirsiniz.”*¹⁹

14 İlhan, *a.g.e.*, s. 55.

15 İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 83-88.

16 Veli Yılmaz, *Sakarya'dan Lozan'a*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 97.

17 Veli Yılmaz, *Yakan Dünya Harp Tarihi Özetleri*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1993, s. 32-33.

18 Yılmaz, *Sakarya'dan Lozan'a*, s. 125.

19 Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 578.

Savaş tarihinde uygulanması en zor askeri hareketlerden biri de geri çekilmedir. Geri çekilmeye, kuvveti düşmana kaptırma, moral-motivasyonun düşmesi, paniğe kapılma tehlikesi her zaman vardır. Geri hareketlerde, birliklerde çözülme, kaçma, birliği terk etme riskleri yüksektir.

Geri çekilme harekâtının başarısı için, çok iyi eğitilmiş birlikler, ayrıntılı planlama, doğru zamanlama, deneyimli ve iyi komutanlar ile yüksek disiplin duyguları gereklidir. İstiklal

Savaşı'nda genel olarak İzmir'den Sakarya'ya kadar yaklaşık 500 kilometre mesafede oyalama muharebeleri ve geri çekilme harekâtı uygulanmıştır.

Çekilme Harekâtı, taarruz eden tarafa kuvvet kaptırılmadığı ve taarruz eden tarafı yeni bir saldırı düzeni almaya mecbur ettiği takdirde başarılı sayılabilir. Sakarya Nehri doğusuna çekilirken, Yunan Ordusu'na kuvvet kaptırılmamıştır. Yunan Ordusu, Sakarya doğusunda tertiplenen Türk kuvvetlerine ancak bir ay sonra düzenlerini değiştirerek saldırı yapabilmışlerdir.

4. Büyük Taarruz'da Yeni Strateji

Atatürk, başlangıçtan Sakarya Meydan Muharebesinin sonuna kadar stratejik savunma uygulamıştır. Bu savunmanın amacı, düşmanın savaşma azim ve iradesini adım adım kırmaktır. Böylece, düşmanın taarruz gücünün felce uğratılması sağlanmıştır. Bundan sonra, düşman silahlı kuvvetleri üzerinde kesin sonuç almak üzere, uygulanacak taarruzun hazırlıklarına başlanmıştır.

Büyük Taarruzun amacı, düşman silahlı kuvvetlerinin imha edilmesiydi. Amaç-araç dengesinde, bu amacı gerçekleştirecek aracın yani Türk Ordusu'nun yeterli bir düzeye getirilmesi çok önemli bir stratejik kuraldı.

Amaç ile araç arasındaki dengeyi ayarlamayı tarihte becerebilen liderler gerçekten pek enderdir. Bu dengeyi ayarlamayı doğruya yakın yapan komutanlar zaferlere ulaşmış, yapamayanlar ise hüsrana uğramışlardır.

Atatürk, bu ayarlamayı en iyi yapan ve başarılı olan ender komutanlardandır. Büyük Taarruz öncesi, 20 Temmuz 1922 günü Meclis'te Başkomutanlık yasası görüşülürken:

“Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir tedbire başvurmaya gerektirmeksizin, ulusal amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek duruma ulaşmıştır. Bundan dolayı, olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gerek kalmadığı

kanısındaım.”²⁰ demiştir. Büyük Taarruz zaferi, onun Amaç-Araç dengesini ne büyük bit ustalıklı kurduğunun kanıtı olmuştur.

Atatürk, Büyük Taarruz Planı'nı NUTUK'ta şöyle açıklar:

“Düşündüğümüz, kuvvetlerimizin çoğunu düşman cephesinin bir yanında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğüm durum, büyük kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına dek olan yerde toplamaktı. Düşmanın en can alacak önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü.”²¹

Atatürk, bu planın uygulanmasında karşılaşacağı iki önemli faktörü biliyordu. Bunlardan biri “insan iradesi”, diğeri ise “doğa şartları” idi. O, insan iradesinin, muharebede varlığını direnme şeklinde gösteren ve savaşta hesaplanmayan başlıca unsur (kuvvet çarpanı) olduğunu biliyordu. Direnme gücünün kırılması, taktiğin sınırları içinde yer aldığından, bu direnişin yok edilmesi için Türk Ordusu'nda taarruz düşüncesinin yerleştirilmesine, geliştirilmesine ve bunun için gerekli eğitimin yapılmasına önem vermiştir.

Doğa şartlarının yenilmesi ise, tümüyle stratejinin sınırları içine girmektedir. Atatürk, doğa şartlarını yenmekle düşmanın direnme imkanının zayıflayacağını ve bir yıldan beri hazırlanan mevzilerin düşeceğini düşünmüştür. Bu nedenle, doğa şartlarını yenmek için “hareket” (manevra) ve “baskın” unsurlarından yararlanma yoluna gitmiştir. Özellikle “baskın”, askeri zafer açısından büyük önem taşıyordu. Taarruz öncesinde hareketin amacının ve birlik intikallerinin gizlenmesi ilk darbe için son derece etkili bir faktördü.²²

Yunan komutanları, Ahır Dağlarının geçilemeyeceği ve Afyon'un güneyindeki arazinin taarruza elverişli olmadığı düşüncesine kapılmışlardı. Buna karşılık, 5'inci Süvari Kolordusu'nun hareket kabiliyeti ve bu dağları aşması için gerekli tedbirlerin düşünülmüş olması hem baskın etkisi oluşturmuş hem de harekete hız kazandırmıştır. Böylece, doğa koşullarının yenileceği hesaplanmıştır.²³

20 Kemal Atatürk, a.g.e., s. 624.

21 Kemal Atatürk, a.g.e., s. 632.

22 Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, (Hazırlayan: Rıdvan Akın), İstanbul, 2014, s. XXXI.

23 Veli Yılmaz, Sakarya'dan Lozan'a, s. 354.

Baskının sağlanmasına yardım eden gizlilik ve aldatma faaliyetlerine son derece önem verilmiş, özellikle düşmanın kısa zamanda kuşatılması sağlayacak olan süvari kolordusunun tüm faaliyetleri düşmanı aldatacak şekilde planlamıştı. Süvari Kolordusu, stratejik aldatma sağlayacak şekilde Ilgın'a yerleştirilmişti. Ilgın'dan, Süvari Kolordusu hem kuzeye hem de güneye gidebileceği için kolordunun nerede kullanılacağını kestirmek zordu. Yayılan yanlış haberler sonucunda, Yunan Başkomutanlığı Süvari Kolordusunun hareketi ve dolayısıyla kullanılma yeri hakkında zamanında bilgi alamadığı için yanıltılmış ve kolordunun hareketine ve başarısına engel olamamıştır. Taarruz öncesinde amacın ve birlik intikallerinin gizlenmesi ilk darbe açısından çok önemliydi.²⁴

Aldatma ve Baskın sağlamak için ayrıca, Büyük Taarruz öncesi, 17 Ağustos 1922'de Atatürk'ün emriyle Ankara'da büyük bir balo verileceği ve yüksek rütbeli komutanların da bu baloya katılacağı haberi yayılmıştır. Böylece, Büyük Taarruzun zamanı gizlenerek düşman üzerinde büyük bir baskın etkisi sağlanabilmiştir.²⁵ Halbuki söz konusu balo gecesinde, Atatürk, cepheye hareket etmiş; oradan da 20 Ağustos 1922'de Akşehir'e gelmiş ve Büyük Taarruz planları üzerindeki son çalışmaları ilgili komutanlarla birlikte burada sürdürmüştür.²⁶ Benzer aldatma faaliyetleri uygulanmıştır.

Manevra (hareket) prensibi açısından, Türk Ordusu tarafından yarma manevrası başarıyla uygulanmıştır. Süvari Kolordusu harekâtı başarılı bir kuşatma manevrasıdır.

Sonuç olarak Büyük Taarruz, hazırlık safhasında düşmanın savunmak zorunda olduğu yerlerde görüntü vermek, ancak düşmanın beklemediği yerlere hızla ilerleme stratejisi göz önüne alınarak planlanmıştır. Büyük Taarruz, aslında planlama ve icrasında, "dolaylı tutuma" örnek teşkil etmesi bakımından da önem arz eder. B.H. Liddell Hart Strateji-Dolaylı Tutum adlı eserinde şöyle demektedir:

"Bununla beraber, yalnız amaç üzerinde değil, fakat tutumla ilgili metot üzerinde de kafa yorarak, karşılaşılan direnişin ölçüsü nispeten hafifletilebilir. Uzun süredir hazırlanmış bir mevziye karşı cepheden saldırmaktan sakınmalı; aksine, bunu bir kuşatma hareketiyle çevirmek imkânı araştırılmalıdır. Buna göre, gerçeğin saldırısı bakımından, daha derinlere etki göstermesini mümkün kılacak açık bir yan

24 İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 67-71; Erikan, *a.g.e.*, s. XXXI, 329.

25 Artuç, *a.g.e.*, s. 72; Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 635.

26 Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 585; Artuç, *a.g.e.*, s. 73; Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 635.

yaratılmış olmalıdır. İşte, böyle bir davranış dolaylı tutumdur. Fakat, bu dolaylı tutum hangi biçimde uygulanırsa uygulansın, gerçeklerden ayrılmamaya dikkat edilmelidir.”²⁷

Büyük Taarruzda, Liddell Hart’ın belirttiği dolaylı tutum uygulanmıştır. Bununla beraber, baskın ve manevra prensiplerine bağlı kalınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, diğer ülkeler için 1918 yılında sona ermiştir. Türkiye için ise, savaş aynı silah sistemleriyle 1922 yılına kadar sürmüştür. Silah sistemleri değişmediği halde, Atatürk stratejik uygulamalarıyla mevzi ve siper savaşını aşmış, askerî harekâta hareket (manevra) unsurunu getirmiştir. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922’deki Başkomutan Meydan Muharebesi ve ardından Başarıdan Faydalanma Harekâtı, yaklaşık 450 kilometre derinlikte bir mesafeyi kapsar.²⁸

Süvari birliklerinin bir komuta altında toplanarak kitle halinde kullanılması, hareket harbi için uygun koşulları sağlamıştı. Bu kullanma yöntemi, İkinci Dünya Savaşı zırhlı birlik yönetimi konseptinde bir öğreti olarak ortaya çıkacaktır. Dokuz günde, yaklaşık 450 kilometrelik mesafe muharebe edilerek kat edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nda, siperler önünde kilitlenerek mevzi muharebelerine dönüşen askerî harekât, İstiklâl Savaşı’nda dinamik ve hareketli muharebeler özelliğine kavuşmuştur. Bu anlayış, Atatürk’ün hareket unsuruna verdiği değerin, yıpratma yerine manevra (hareket) ile, daha az zayıyla ve hızla kesin sonuç alma prensibine verdiği önceliğin örnekleridir.²⁹

Askerî harekâtın temel özelliği harekettir. Hareket, bütün askeri prensiplerin kaynağını oluşturur. Birinci Dünya Savaşı’nda teknik gelişme ile birlikte artan ateş gücü mevzi savaşını, siper harbini kaçınılmaz kılmış, hareket yok olma noktasına gelmişti. Ateşli silahlar taktik alanda durgunluk yaratınca, stratejinin elinden fazla bir şey gelmemişti. Strateji, taktiğin tutsağı olmuş kıpırdamaz hale gelmişti. Yıpratma, yıpratmadan sonuç arama taktiğin de stratejinin de amacı durumuna geldi. Bu hareketsizlik, muharebeleri ikmal ve dayanma mücadelesi şekline dönüştü.³⁰

27 B. H. Liddell Hart, *Strateji (Dolaylı Tutum)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 357-358.

28 Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 86-87.

29 İlhan, *a.g.e.*, s. 87-88.

30 İlhan, *a.g.e.*, s. 51.

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında Alman askeri düşünürlerini en çok meşgul eden konu, mevzi savaşının nasıl yenileneceği, hareket savaşının nasıl gerçekleştirilebileceği noktasında toplanıyordu. Bu çalışmaların sonucunda, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda yararlanamadıkları tankın kullanılması ve zırhlı harekât düşünce ve uygulamasına, ancak İkinci Dünya Savaşı'nda ulaşılabildiği.³¹

Türk İstiklal Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın askeri bilgi ve deney birikiminin hemen ardından gerçekleştirildiği halde, İkinci Dünya Savaşı'nın hareket ve manevra türleri uygulanmıştır. Yıllardır rastlanmayan, ancak savaşın sonunu tayin eden, İkinci Dünya Savaşı için her tür askeri harekât örnekleri İstiklal Savaşı'nda verilmiştir.

Türk süvari birlikleri örtmede, keşifte, ihtiyatta, taarruzda ve takipte başarıyla kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda, zırhlı birliklerin kullanılma düşüncesi ve şekli İstiklal Savaşı sırasında süvarinin kullanılmasında görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın "Yıldırım Harbi Doktrini", Büyük Taarruz'dan esinlenerek uygulanmıştır.

5. Savaşın Evrimi ve Büyük Taarruz

Silah sistemlerindeki yenilikler ve muharebe alanındaki uygulamalara göre savaşın tarihi süreç içerisinde değişiklik göstermiştir.

Birinci Nesil Savaşı: Klasik savaşlardır. 1648-1830 yılları arasındaki zaman aralığında uygulanmıştır. Napolyon savaşları, en belirgin özellikleri kapsar. Birinci Dünya Savaşı öncesi savaş türüdür. Piyade ağırlıklı ve nizami bir savaş şeklidir. Manevranın ve teknolojinin çok sınırlı kullanıldığı bir alandır. Düşmanın yakın gücünün yıkılmasına odaklanmıştır. Temel Askeri Hedef, bir bölgenin kontrolü ve elde bulundurulmasıdır.

İkinci Nesil: Topyekûn endüstri savaşlarıdır. 1830-1918 yılları arasındaki dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanmıştır. Ateş ve ateş destek vasıtalarının yoğun kullanıldığı bir savaştır. Düşmanın savaşan güçlerinin yok edilmesi temel amaçtır. Bu savaşta, makineli tüfekler ve topçu ateşleri önem kazanmıştır. Klasik yönü ağır olan bir savaş türüdür. Bu nesilde, topyekûn savaş doktrini ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Nesil Savaşı: Manevra savaşlarıdır. 1918-1948 yılları arasındaki dönemi kapsar. İkinci Dünya Savaşı'nda uygulanmıştır. Bu savaşta hız, ateş gücünün önüne geçmiştir. Düşmana yaklaşarak onu yok etme yerine, mücadele güçlerini çökertmenin öne çıktığı savaştır. Hava gücünün yıkıcı etkisi önem kazanmıştır. Bu

31 İlhan, *a.g.e.*, s. 52.

savaşta, nükleer silahlar kullanılmıştır. Üçüncü nesilde, gayrinizami harp her ülkede kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Gerilla Savaşı nizami harple eşit derecede rol oynamıştır.

Dördüncü Nesil Savaş: Gayrinizami Savaş türüdür. 1948’den bugüne kadar devam eder. Soğuk Savaş dönemini kapsar. Bu nesil savaşta, Hibrid savaşları ortaya çıkmıştır. 2003’te ABD’nin Irak’ı işgali buna bir örnektir. Siyaset, savaş, sivil-asker işbirliği, savaş alanı ve güvenlik alanı, savaş-barış arasında net sınırlar yoktur. Savaş gayrinizami özelliktedir. Devletler, devlet dışı aktörler, terör grupları, uluslararası suç organizasyonları bu savaşta aktif olarak yer alır.³²

Büyük Taarruz Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı, savaşan tarafların tahkimli mevzilerde, savunma hatlarında göğüs göğse savaşması şeklinde uygulanmıştır. Birinci Dünya Savaşı, manevradan çok, ateşli silahların yoğun ateş gücü ve taarruzdan çok savunmanın öne çıktığı İkinci Nesil Savaş türüdür. Büyük Taarruz, Birinci Dünya Savaşı döneminin savaşıdır. Ancak, Atatürk’ün ateş, hareket ve manevrayı kullanan, baskın ve aldatmayı esas alan uygulamaları, Büyük Taarruz’u, İkinci Dünya savaşı yani Üçüncü Nesil Savaş konseptine yükseltmiştir.³³

Birinci Dünya Savaşı, hareket harbi geleneğinin kesintiye uğramasına neden oldu. Ateş gücü ve tahkimat, manevra ve taarruz olanaklarını büyük ölçüde sınırlarken, geniş çaplı taarruz girişimleri başarısızlığa bu dönemde uğradı. Savunmanın taarruza büyük üstünlük kazandığı bu savaş, cephelerin kilitlemesiyle bir kaynak savaşına dönüştü. “Mevzi Harbi” olarak kavramsallaştırılan bu savaş biçimi, hareket harbinin uygulanabilirliğini ortadan kaldırarak Almanya’nın yenilmesine giden yolu açtı.³⁴

İki savaş arası dönem boyunca, Alman komutanlar hareket harbini tekrar uygulamaya koyabilmenin yöntemleri üzerine çalıştılar. İkinci Dünya Savaşında, “Blitzkrieg” yani “Yıldırım Harbi” olarak ortaya çıkacak askeri doktrin, temelde hareket harbi kavramının modern mekanize unsurlara ve hava gücüne uyarlanmasından ibaretti.³⁵

32 Michael S. Neilberg, , Dünya Tarihinde Savaş, (Çeviren: Mehmet Tanju Akada), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 145, 157; Ergüder Toptaş, “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler, 2 (8) S.8, Sonbahar 2015, s.1-17.

33 Neilberg, a.g.e., s. 157.

34 Robert M. Citino, The German Way of War: From the Thirty Years’ War to the Third Reich, Kansas, University Press of Kansas, 2005, s. xvi.

35 Citino, a.g.e., s. 267.

Özetle, beklenmedik yerde ve zamanda, düşmana taarruz ederek, düşmanın savunma düzenini bozma ve düşmanı kısa sürede yok edip bölgesini ele geçirme amaçlı savaş stratejisine ya da doktrinine “Yıldırım Harbi”, Almanların deyimiyle “Blitzkrieg” denir.

Büyük Taarruz, İkinci Dünya Savaşı'na yeni askeri stratejiler kazandıran bir harekâttir. Büyük Taarruz'da 5'inci Süvari Kolordusu'nun manevrası ve taarruz hızı, kinci Dünya Savaşı'nda “Yıldırım Harbi” doktrininin esasını oluşturmuştur.

Büyük Taarruz, ayrıca Türk tarihi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Bu açıdan, Büyük Taarruz İstiklal Savaşı'nın bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'da 300 yıldır süren çözümlüşün son bulduğu bir zaferdir. Büyük Taarruz zaferi elde edilmeseydi, son bağımsız Türk Devleti de tarihe karışmış olacaktı. Büyük Taarruz sayesinde, Anadolu'da yeni doğan 17 aylık Türk Devleti dünyaya varlığını kabul ettirme imkânı bulmuştur.

26 Ağustos 1922 tarihli Büyük Taarruz'la, 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi Türk Milleti'ni yok olmaktan kurtarmıştır. Sevr Anlaşması yerine, 24 Temmuz 1923'te Türkiye'nin tapu senedi Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Sonuç

İstiklal Savaşı'nda; Doğu, Güney ve Batı cepheleri olmak üzere üç cephe düzenlenmiştir. Her cephede, ayrı strateji uygulanmıştır. Batı Cephesi'nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik taarruz ve kesin sonucun alınması evreleri uygulanmıştır.

Türk İstiklal Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın askeri bilgi ve deney birikiminin hemen ardından gerçekleştirilmiştir. Ancak, İstiklal Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nın değil, İkinci Dünya Savaşı'nın hareket ve manevra türleri uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı için her tür askerî harekât örnekleri, İstiklal Savaşı'nda icra edilmiştir.

Türk süvari birlikleri örtmede, keşifte, ihtiyatta, taarruzda ve takipte başarıyla kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda, zırhlı birliklerin kullanılma düşüncesi ve şekli, Büyük Taarruz sırasında süvarinin kullanılmasında açıkça görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın "Yıldırım Harbi Doktrini", Büyük Taarruz'dan esinlenerek uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, mevziye dayalı, yüksek bir ateş gücüyle desteklenen bir savunmanın başarılı olabileceği düşüncesini öğretmiştir. Birinci Dünya Savaşı, savaşı tarafların tahkimli mevzilerde, savunma hatlarında göğüs göğse muharebesi şeklinde gerçekleşmiştir. Manevradan çok, ateşli silahların yoğun ateş gücü ve taarruzdan çok savunmanın öne çıktığı İkinci Nesil Savaş türüdür. Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Taarruz'da ateş, hareket ve manevrayı kullanan, baskın ve aldatmayı esas alan uygulamaları, Büyük Taarruz'u, İkinci Dünya savaşı yani Üçüncü Nesil Savaşı konseptine yükseltmiştir.

Büyük Taarruz, İkinci Dünya Savaşı'na yeni askeri stratejiler kazandıran bir harekâttir. Ayrıca, Türk tarihi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Bu açıdan, Büyük Taarruz İstiklal Savaşı'nın bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'da 300 yıldır süren çözümlü son bulduğu Büyük Taarruz Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Büyük Taarruz, zaferle sonuçlanmasaydı, son bağımsız Türk Devleti de tarihe karışmış olacaktı. Büyük Taarruz zaferiyle, Anadolu'da yeni doğan 17 aylık Türk Devleti dünyaya varlığını kabul ettirme imkânı bulmuştur.

Kaynakça

- Andrew, Prens, *Felakete Doğru*, (Çev: Babaeskili Hüseyin Rahmi), İstanbul Askeri Matbaası, 1932.
- Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (Yay. Haz. Taha Mazman), Toplumsal Çözüm Yayınları, İzmir, 2009.
- Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Sonuçları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1981.
- Citino, Robert M., *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005.
- Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (Yay. Haz.: Rıdvan Akın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- Ertan, Temuçin Faik, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Görgülü, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- İlhan, Suat, *Atatürk ve Askerlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- İlhan, Suat, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Sakarya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- Papulas ve Trikopis, *Yunan Generallerin İtirafları*, (Haz.: Suat Akgül), Berikan Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Yayınları, 1969.
- S. Neilberg, Michael, *Dünya Tarihinde Savaş*, (Çeviren: Mehmet Tanju Akada), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi: 21, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1972.

BÜYÜK TAARRUZ'DAN
MUDANYA MÜTAREKE'SİNE:
MİLLİ
MÜCADELENİN
100.YILI
ARMAĞANI

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

